

L'acceleració del creixement

Enric Tello Aragay

Amb la col·laboració de Marc Badia Miró i Anna Carreras Marín en les parts dedicades a Amèrica Llatina i Àsia, respectivament, i de Marc Badia en l'elaboració i tractament d'algunes bases de dades.

PID_00178197

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Índex

Introducció	5
Objectius	7
1. El nou paper de l'Estat amb les polítiques keynesianes	9
1.1. Després de la victòria aliada: grans esperances democràtiques amputades per la Guerra Freda	9
1.2. La "gran compressió" de la desigualtat interna i l'augment de la despesa pública	10
2. L'augment de la despesa social i "l'estat del benestar"	17
2.1. El gran augment de la despesa social a la segona meitat del segle xx.....	17
2.2. Factors històrics determinants de l'estat del benestar	20
2.3. Conseqüències econòmiques de l'estat del benestar	23
2.4. Un salt endavant en el desenvolupament humà	24
3. Creixement i convergència a l'Europa occidental i al Japó després de 1945	28
3.1. Factors determinants de l'hipercreixement a "l'època daurada"	30
3.2. Un cercle virtuós impulsat per la difusió de la Segona Revolució Tecnològica	33
3.3. Creixement i canvi estructural	36
3.4. La difusió de la societat de consum i altres factors moderadors del conflicte distributiu	42
4. El bloc de països de l'Est després de 1945	45
4.1. Extensió i creixement del model estalinista de planificació (1950-1973)	45
4.2. La crisi de legitimació del model soviètic i la fallida de les reformes (1956-1968)	50
5. La descolonització després de 1945: persistència del subdesenvolupament i augment de la desigualtat entre països	55
6. La divergència de l'Amèrica Llatina durant "l'època daurada": un creixement insuficient	59
6.1. Límits del model d'industrialització per substitució d'importacions	59

6.2. La màxima desigualtat i les seves seqüeles	62
7. Divergències i convergències d'Àsia després de la fi del domini polític occidental.....	65
7.1. De la fundació de la República Popular de la Xina a les reformes de Deng Xiaobing	65
7.2. La guerra del Vietnam i altres distorsions de la Guerra Freda	69
7.3. El creixement de les economies asiàtiques durant "l'època daurada"	71
7.4. El model de creixement basat en les exportacions als nous països industrials asiàtics	75
7.5. El paper de les reformes agràries i la reducció de la desigualtat	78
Bibliografia.....	83

Introducció

La **victòria aliada** del 1945 contra el nazisme alemany, el feixisme italià i totes les dictadures militaristes que els feren costat marca un tombant decisiu de la història del segle xx. La mobilització de recursos humans i econòmics, i el grau de destrucció provocat per la Segona Guerra Mundial, foren molt superiors a la Primera Gran Guerra. Hi prengueren part 61 països, amb una població conjunta d'uns 1.700 milions de persones, és a dir, tres quartes parts de la humanitat d'aleshores. Es van reclutar 110 milions de soldats, i les fronteres entre població combatent i civil es van difuminar més encara que a la Primera Guerra, especialment amb el bombardeig massiu sobre ciutats: des de les bombes incendiàries V1 i V2 llençades pels alemanys sobre Anglaterra, o els bombardejos de saturació dels aliats que destruïren Hamburg, Dresden i Tòquio amb explosius convencionals, fins a les bombes atòmiques d'Hiroshima i Nagasaki detonades pels Estats Units quan la guerra ja estava pràcticament decidida. Entre militars i civils s'arribà fins a 61 milions de morts: 27 només a l'URSS, 17 als altres aliats, 11 a les altres potències europees de l'Eix, i 6 al Japó. Als camps d'extermini nazi foren assassinats sis milions de presoners, la majoria jueus, resistents antifeixistes, o membres d'altres minories considerades inferiors pels qui volien imposar la supremacia racial.

A diferència de la Primera Guerra Mundial, aquest cop estigué en joc alguna cosa més que les rivalitats territorials i econòmiques entre estats que volien ampliar, conservar o adquirir els seus imperis. Fou una **autèntica guerra civil internacional**, en la qual calgué unir tot el millor i menys dolent de la humanitat per a vèncer uns règims que foren l'expressió més propera del mal absolut mai conegut. El 1940 la suma del PIB d'Alemanya, Itàlia i el Japó només representava un 44% del PIB conjunt dels tres grans aliats contra Hitler: Anglaterra, els Estats Units i la Unió Soviètica. Aparentment, en termes de simple capacitat econòmica, el resultat de la guerra hauria d'haver estat decidit d'antuvi. Però si al PIB conjunt de les tres potències de l'Eix afegim el de tots els països europeus ocupats per l'Alemanya nazi, i els règims aliats o ideològicament afins a aquesta durant la Segona Guerra Mundial, la proporció augmenta fins al 78%. Si hi afegim el PIB dels països asiàtics ocupats pel Japó, la capacitat econòmica de tots dos bàndols s'emparellava. Aquest senzill càlcul posa dues coses en relleu:

1) La **importància de l'aliança estratègica dels Estats Units i Anglaterra amb la Unió Soviètica**, on després de l'atac de Hitler el 1941 es lliuraren les batalles més decisives i costoses en vides humanes de la Segona Guerra Mundial.

2) La importància dels moviments de resistència i alliberament nacional que actuen dins els països ocupats per les forces hitlerianes, feixistes i japoneses.

Objectius

1. Saber quines van ser les conseqüències immediates de la Segona Guerra Mundial en el terreny de la política econòmica.
2. Conèixer com i per què es va construir "l'estat del benestar" a Occident i quines en van ser les conseqüències en el marc del període més gran de creixement econòmic de la història: la denominada *època daurada*.
3. Conèixer la trajectòria de les economies dels països de l'Est, l'Amèrica Llatina i Àsia durant aquest període i en quina mesura les seves trajectòries van convergir o divergir amb les dels països més rics.

1. El nou paper de l'Estat amb les polítiques keynesianes

1.1. Després de la victòria aliada: grans esperances democràtiques amputades per la Guerra Freda

Després de tant de patiment no és estrany que la victòria aliada desfermés arreu del món una onada de democratització que tenia un fort component socialista. El mateix ascens de Hitler al poder havia estat una conseqüència de la Gran Depressió, que als ulls de molta gent havia demostrat els desastrosos resultats del capitalisme de lliure mercat i les finances ortodoxes del patró or durant la Primera Globalització.

En diferents graus, i amb formulacions sovint contradictòries, hi hagué certs **elements "socialistes"** a gairebé totes les polítiques econòmiques que es posaren en marxa per sortir de la Gran Depressió i lliurar la Segona Guerra Mundial.

Després de 1933, i fins al 1945, la intervenció de l'Estat en l'economia havia estat molt superior als països amb dictadures de tipus nazi o feixista, i al Japó dominat pel nacionalisme militarista, que als pocs països on es va mantenir una democràcia parlamentària. Tanmateix, força grans empresaris i financers col·laboraren molt intensament amb les dictadures de tipus nazi o feixista, mentre s'oposaren aferrissadament al *New Deal* de Roosevelt als Estats Units o als governs de Front Popular a Espanya i França.

Bona part de les objeccions dels inversors privats i les forces polítiques conservadores a la intervenció del Govern en l'economia s'esvàren quan després de 1939 es tractava d'organitzar l'economia per a guanyar la Segona Guerra Mundial. En un grau molt superior a la Primera Gran Guerra, hi hagué un salt espectacular en la **pressió fiscal** i la **regulació de l'Estat** per a aconseguir la mobilització total d'una **economia de guerra**. La despesa militar arribà a representar el 45% de la renda nacional a Anglaterra, el 50% a Alemanya, el 45% al Japó i el 42% als Estats Units.

Tal com observà el 1942 el filòsof austríac Otto Neurath:

"[...] planificar s'està convertint en quelcom universal: la planificació com a mesura de guerra, la planificació com a remei dels economistes contra la depressió, planificació com un plaer pels arquitectes i planificació com un tret de les noves formes de societat. [...] Tal com «l'economia de guerra» ens ensenya, fins i tot n'hi ha prou amb una planificació força fragmentària per a superar la desocupació."

Otto Neurath, "International planning for freedom" (1973).

Socialisme enfront de nacionalsocialisme

Potser podem trobar una bona explicació en aquella frase d'Adolf Hitler sobre el significat del seu "nacionalsocialisme":

"Per què molestar-nos a socialitzar bancs i fàbriques? Nosaltres socialitzem els éssers humans..."

Temin, "Socialismo en muchos países: la recuperación durante la Gran Depresión" (1995, pàg. 95-136).

La mobilització total de les economies de guerra a la Segona Guerra Mundial va possibilitar la intervenció del Govern en aquestes.

Tampoc no és estrany que aquell impuls planificador i socialista, que havia estat un component tan essencial de la Segona Guerra Mundial, formés part de les grans esperances democràtiques desfermades amb el triomf aliat.

En el programa aprovat el 1944 pel Consell Nacional de la Resistència Francesa (CNR), es reclamava, per exemple:

"[...] un pla complet de Seguretat Social que garanteixi a tots els ciutadans els mitjans de subsistència, sempre que no se'ls puguin procurar amb el seu treball; [...] una jubilació que permeti als treballadors ancians finalitzar els seus dies amb dignitat; [...] el retorn a la nació dels grans mitjans de producció monopolitzats que són fruit del treball comú, de les fonts d'energia, les riqueses del subsòl, les companyies d'assegurances i els grans bancs; [...] la instauració d'una veritable democràcia econòmica que retiri els grans poders feudals econòmics i financers de la direcció de l'economia [...], una organització racional de l'economia que garanteixi la subordinació dels interessos particulars a l'interès general."

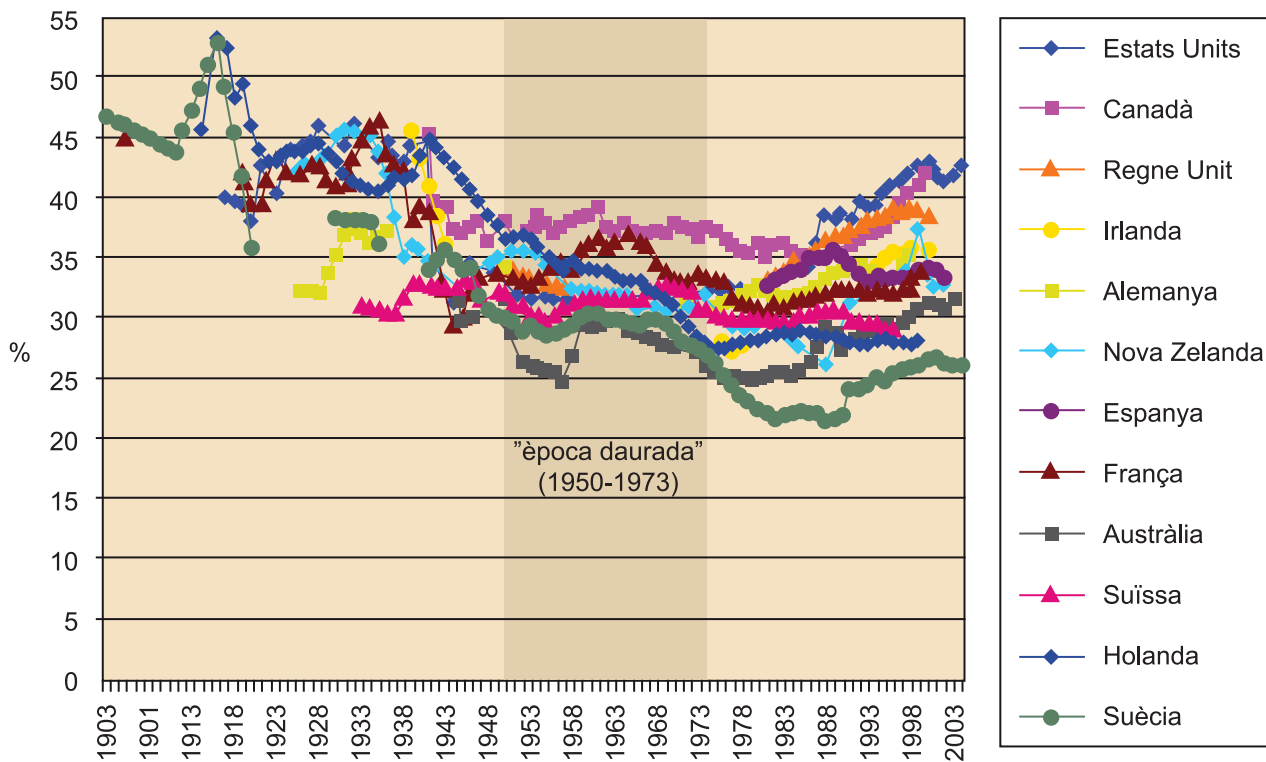
Hassel, *¡Indignaos!* (2011, pàg. 22-23).

La victòria del 1945 sobre el nazisme va generar, per tant, una **gran esperança democratitzadora**. Es blasmà, en la **fundació de les Nacions Unides** a la Conferència de San Francisco de 1945, la **Declaració universal dels drets humans** del 1948 i el **moviment de descolonització**, tot i ser també ràpidament amputada per la **Guerra Freda** (1947-1989) entre el bloc occidental de l'OTAN liderat pels Estats Units, i el Pacte de Varsòvia als països de l'Est sota l'òrbita de l'URSS. La cursa d'armaments convencionals i nuclears que generà la dinàmica de blocs va seguir consumint grans recursos, certament: entre 1949 i 1985 un terç de tot l'estoc d'infraestructures i equipaments públics dels Estats Units continuava tenint una destinació militar (Aschauer, 1989, pàg. 191). Però l'esforç econòmic de la Segona Guerra Mundial havia estat tan gran que fins i tot una lleugera moderació posterior de la despesa militar donava una oportunitat a l'augment de la despesa social, sempre que la pressió fiscal es mantingués més alta que en el capitalisme liberal precedent. Aprofitar-ho per a desenvolupar l'**estat del benestar** fou un dels assoliments més importants de la democratització conquerida amb la victòria aliada.

1.2. La "gran compressió" de la desigualtat interna i l'augment de la despesa pública

Hi ha dos grans trets socioeconòmics que sobresurten en el gran tombant de 1945 a l'interior dels països desenvolupats: la **reducció de la desigualtat** en el repartiment personal de la renda, i l'**augment de la participació de l'estat en l'economia**. En la figura 1 s'observa com fins al 1939 a la gran majoria d'aquells països el 10% més ric acaparava entre el 35 i el 45% dels ingressos (excloent-ne els guanys del capital). Després de la Segona Guerra Mundial aquest percentatge s'havia reduït deu punts gairebé a tot arreu, per després romandre entre el 25 i el 35% fins als inicis de la dècada de 1980, i va tornar a augmentar novament (situant-se altre cop, en alguns països com als Estats Units, a nivells comparables als de principis del segle xx). Entre 1939 i 1973-82 hi hagué, per tant, una "gran compressió" en la capacitat de la minoria més rica d'acaparar una part tan substancial de la renda nacional (Krugman, 2007, pàg. 37-57).

Figura 1. Percentatge de l'ingrés total percebut pel 10% més ric, exclouent-ne els guanys de capital (1903-2004)

Font: Andrew Leigh (2007)

Nota

Per visualitzar millor el gràfic vegeu l'ampliació al web.

Aquella reducció de la desigualtat en el repartiment personal de la renda a l'interior de cada país fou una tendència general força sincrònica des de la Gran Depressió (1929-1939) fins als anys 1980. Però també convé parar esment a les diferències de nivell o trajectòria de la desigualtat reflectides en la figura 1. Una cosa semblant va passar amb l'augment de la participació de l'Estat en l'economia que observem en la taula 1 i la figura 2. Fins a la Primera Guerra Mundial el flux de valor afegit que passava per la Hisenda pública oscil·lava entre el 8 i el 14% del PIB als països més desenvolupats. Eren proporcions molt properes a les enregistrades en alguns països de l'Amèrica Llatina durant els mateixos anys. Però mentre que als països llatinoamericans la despesa pública es mantingué en aquells nivells o molt poc per sobre, durant la Segona Guerra Mundial i fins al 1950 els principals estats contendents van més que doblar-la.

Taula 1. Percentatge de la despesa governamental en el PIB a preus corrents (1913-1999)

	1910-1913	1938-1940	1950	1970-1973	1980-1984	1995-1999	2007-2011
Regne Unit	13,3	28,8	34,2	41,5	44,1	41	49,9
Holanda	8,2	21,7	26,8	45,5	58,6	49,2	49,6
França	8,9	23,2	27,6	38,8	47	53,6	55,1

(*) : és el percentatge de 1985.

Fonts:

Font: elaboració pròpia a partir d'Angus Maddison, *The World Economy: a millennial perspective*, OECD, París, pàg. 135; Roger Middleton, *Government versus the market: the growth of the public sector, economic management and British economic performance, c.1890-1979*, Edward Elgar, Aldershot Aldershot 1996; la base de dades dels *General Government Total Outlays* de l'*Economic Outlook* de l'OCDE disponibles al seu lloc web: <http://stats.oecd.org/Index.aspx>; i la base de dades del *Latin American Economic History Database* de l'Universitat d'Oxford al web <http://oxlad.qeh.ox.ac.uk/>.

	1910-1913	1938-1940	1950	1970-1973	1980-1984	1995-1999	2007-2011
Alemanya	17,7	42,4	30,4	42,0	48	49,7	45,8
Suècia	n. d.	n. d.	16,2	42,9	63,1	61,1	52,5
Espanya	n. d.	n. d.	n.d.	32,9	37,5	42	42,7
Estats Units	8,0	19,8	21,4	31,1	31,7	35,6	40,5
Canadà	n. d.	n. d.	24,4	36,3	39,4	45,4	42
Japó	14,2	30,3	19,8	22,9	31,1	37,9	41,2
Corea del Sud	n. d.	n. d.	n. d.	n. d.	17,6*	22,1	30,9
Mitjana de l'OCDE	n. d.	n. d.	25,0	36,6	44,6	41,1	43,6
Argentina	8,2	11,4	13,9	10,2	14,6	15,7	n. d.
Xile	n.d.	10,4	13,0	28,8	31,7	21,7	n. d.
Brasil	14,0	9,6	7,6	10,1	9,7	49,1	n. d.
Veneçuela	n.d.	12,0	18,3	19,9	25,1	19,2	n. d.

(*): és el percentatge de 1985.

Fonts:

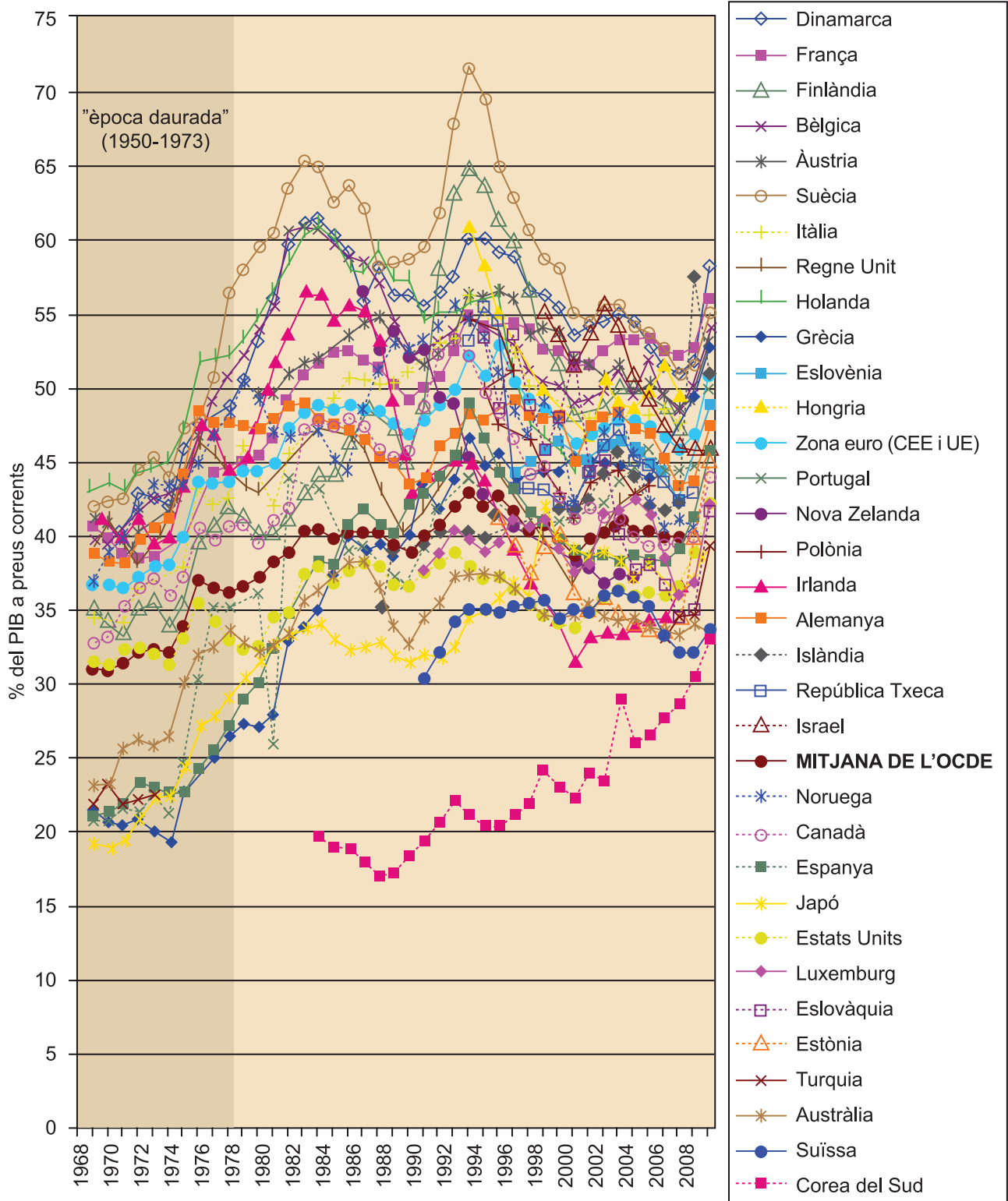
Font: elaboració pròpia a partir d'Angus Maddison, *The World Economy: a millennial perspective*, OECD, París, pàg. 135; Roger Middleton, *Government versus the market: the growth of the public sector, economic management and British economic performance, c.1890-1979*, Edward Elgar, Aldershot Aldershot 1996; la base de dades dels *General Government Total Outlays* de l'*Economic Outlook* de l'OCDE disponibles al seu lloc web: <http://stats.oecd.org/Index.aspx>; i la base de dades del *Latin American Economic History Database* de l'Universitat d'Oxford al web <http://oxlad.qeh.ox.ac.uk/>.

Després del 1945 i fins a la dècada del 1980 la participació de l'Estat va seguir creixent a tots els països de l'OCDE, fins a assolir en alguns casos percentatges propers a la meitat o més de tota l'activitat econòmica enregistrada en el PIB. A finals del segle XX i la primera dècada del segle XXI l'elevada participació del sector públic seguia essent un tret diferenciador dels països més desenvolupats. Tanmateix, hi havia de quinze a divuit punts de diferència entre el 36-40% del PIB enregistrat per la despesa pública als Estats Units i el 54-55% de França. A Suècia la despesa pública va arribar a fregar el 72% del PIB el 1993, però ha baixat fins al 53% el 2010. En general, després de 1980 el pes de l'Estat en l'economia ha deixat d'augmentar en els països més rics, o ho ha fet a un ritme menor. En canvi, ha seguit augmentant als països emergents asiàtics i llatinoamericans (taula 1 i figura 2).

OCDE

Els països que formen l'OCDE són els Estats Units, l'Europa occidental, el Japó, Austràlia, Nova Zelanda i el Canadà, als quals més recentment s'han afegit els països de l'Europa de l'Est, Corea del Sud, Turquia i Israel.

Figura 2. Despesa pública en tant per cent del PIB als països de l'OCDE (1968-2009)

Font: elaboració pròpia amb la base de dades dels *General Government Total Outlays* de l'*Economic Outlook* de l'OCDE

Nota

Per visualitzar millor el gràfic vegeu l'ampliació al web.

Vista en una perspectiva històrica de llarg termini com la de la figura 2, és evident que les diferències en el pes del sector públic dins l'economia nacional, o les trajectòries diverses experimentades a cada país, han obeït a les preferències i eleccions de la societat en cada lloc o situació. Això ha estat així des del principi.

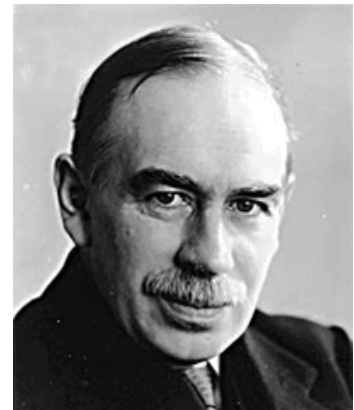
A aquestes **economies "mixtes"** amb certs ingredients més o menys "socialistes" es va arribar per un procés d'assaig i error. No foren el resultat de l'aplicació d'un programa prèviament pensat en aquests termes per cap partit polític que guanyés les eleccions. Els militants de l'esquerra comunista, socialista o anarquista que havien lluitat a la resistència antifeixista aspiraven a molt més, mentre les forces liberals i conservadores mai no haurien arribat tan lluny en unes altres circumstàncies.

Un factor important del canvi general d'actitud fou el descobriment que l'Estat podia emprar la **despesa pública** per a estimular l'economia, traient-la d'una depressió com la viscuda els anys trenta, i acostant-la a una plena ocupació com l'experimentada als Estats Units durant els anys de guerra. Això afavorí l'acceptació de les idees de **John M. Keynes** entre la majoria d'economistes del període comprès entre els anys cinquanta i vuitanta del segle XX (especialment en la forma moderada adoptada per John Hicks i altres autors que cercaren reconciliar-les amb el corrent tradicional de l'economia neoclàssica, per exemple per mitjà del model IS-LM).

En els marges cada vegada més estrets de la dinàmica de blocs i la Guerra Freda, les relacions econòmiques internacionals també experimentaren un grau d'institucionalització molt superior al període històric precedent. La nova arquitectura de les relacions econòmiques del món occidental va ser dissenyada a la **conferència de Bretton Woods** de 1944, on els Estats Units van acordar bilateralment amb Anglaterra els trets generals del nou ordre econòmic basat en el patró dòlar sota control de **Fons Monetari Internacional** (FMI). L'FMI va ser creat el 1947 per a restablir l'estabilitat de canvis mitjançant un fons de reserves que havia de permetre als bancs centrals fer front temporalment a les caigudes de la cotització de la seva moneda als mercats de divises. Per a mantenir la cotització, un país amb dèficit a la balança de pagaments podia obtenir divises estrangeres a canvi de la pròpia moneda fins al doble de la seva quota dipositada a l'FMI –una quantitat tècnicament anomenada "dret de gir", amb el compromís de recomprar-la més endavant.

Fons Monetari Internacional. Presa de decisions

El nombre de vots dels estats fou establert de manera proporcional a la quota de reserves aportada, i amb aquest procediment els Estats Units han dominat des del principi la presa de decisions a l'FMI. Aquest tret ha perdurat fins ara, també després que l'estabilitat de canvis cercada amb la seva creació fos abandonada del tot arran de la suspensió de la convertibilitat del dòlar en or el 1971.

El descobriment que l'Estat podia emprar la despesa pública per a estimular l'economia afavorí l'acceptació de les idees de John M. Keynes.

Conferència de Bretton Woods

Acord signat el 1944, en què s'establien les bases del que seria el sistema monetari que imperaria en les economies capitalistes, fins a la seva fi, a la dècada dels anys setanta. S'hi definia el dòlar com l'única moneda convertible en or (patró dòlar-or). La resta de països signants de l'acord mantindrien les reserves dels seus bancs en or o dòlars de manera indistinta i podien demanar la convertibilitat dels dòlars en or a la Reserva Federal dels EUA. Totes aquestes monedes mantienien una paritat fixa amb el dòlar, de manera que mantenien una paritat amb l'or de manera indirecta.

Un aspecte rellevant d'aquell procés d'institucionalització postbèlica de les relacions econòmiques és el que va tenir lloc un cop ja havia estat creat el 1945 el sistema de les **Nacions Unides**. Tanmateix, els principals organismes econòmics internacionals dissenyats a la Conferència de Bretton Woods van ser instituïts sense tenir gaires vincles amb el sistema de Nacions Unides, o cap. Això és tan cert per a l'FMI com per a les altres dues grans institucions econòmiques internacionals: el **Banc Mundial** (BM), inicialment anomenat Banc Internacional de Reconstrucció i Desenvolupament¹ (BIRD), creat el 1944 per a proveir assistència tècnica i financera als països en desenvolupament, i l'**Acord General d'Aranzels i Comerç**² (GATT, per les sigles en anglès de *General Agreement on Tariffs and Trade*), creat el 1947 en forma de rondes de negociació multilateral per a afavorir un procés d'obertura comercial desmuntant les barreres hiperproteccionistes erigides durant la Gran Depressió i la Segona Guerra Mundial. El GATT es transformà el 1995 en **Organització Mundial de Comerç** (OMC).

Altres peces importants de la nova institucionalització de les relacions econòmiques foren el **pla Marshall** (1945-1949) i el **pla MacArthur** (1946-1952) dels Estats Units per a estimular la recuperació d'Europa occidental i el Japó. La distribució d'aquells fons entre els països beneficiats per l'ajut americà donà origen a la creació el 1948 de l'**Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic** (OCDE). Indirectament també influí en la creació el 1952 de la Comunitat Europea del Carbó i de l'Acer, que el 1957 donaria lloc a la **Comunitat Econòmica Europea**, i anys després a la Unió Europea. Evidentment tots aquells ajuts dels Estats Units eren doblement interessats. D'una banda, perquè de la ràpida recuperació econòmica d'Europa i el Japó depenia la superació de la crisi postbèlica soferta pels Estats Units amb la fi de la plena ocupació viscuda durant la guerra. De l'altra, perquè el preu polític de rebre l'ajut era alinear-se amb els Estats Units en el marc de la Guerra Freda, ingressant en el bloc militar de l'**Organització del Tractat de l'Atlàntic Nord** (OTAN) creat el 1948. Aquells condicionants polítics i militars portaren diversos països com Àustria, Suïssa, Noruega, Suècia i Dinamarca a crear el 1960 l'**Associació Europea de Lliure Comerç** (EFTA) com una via no alineada ni condicionada per l'OTAN. El Regne Unit i Portugal se sumaren a l'EFTA en un darrer intent de preservar l'àrea comercial de la lliura a la Commonwealth, i també ho feren Finlàndia i Islàndia. Però l'ingrés posterior de la majoria d'aquests països a la Comunitat Econòmica Europea o la Unió Europea ha deixat aquell intent alternatiu en una via morta.

Al mateix temps, i mentre s'institucionalitzaven les relacions econòmiques internacionals en un món dividit en blocs militars per la Guerra Freda, dins de cada país del bloc occidental les prioritats de la política econòmica havien passat a estar fortament condicionades pel compromís de l'Estat a mantenir

⁽¹⁾És una de les institucions financeres que sorgiren després de la Segona Guerra Mundial. La seva funció era proveir de fons per a la recuperació dels països que van resultar devastats pels efectes de la guerra, cosa que en aquell moment incloïa els països europeus. El seu efecte sobre la recuperació europea va ser inexistent a causa del fet que els EUA van canalitzar l'ajut de forma bilateral a través del conegut com a *pla Marshall* (ERP, en anglès). Posteriorment, la seva funció es va reconvertir cap a projectes relacionats amb la pobresa i el desenvolupament dels països.

⁽²⁾Acord signat el 1947, entre 23 països, en què es planteja la necessitat de reduir els aranzels de determinats productes per tal d'afavorir el comerç internacional. Aquest acord sorgeix davant la impossibilitat de crear l'Organització Internacional del Comerç, just després de la Segona Guerra Mundial. Es van signar un total de vuit acords (coneguts per *rondes*), en què, de manera progressiva, es van anar afegint més països i un nombre més important de productes.

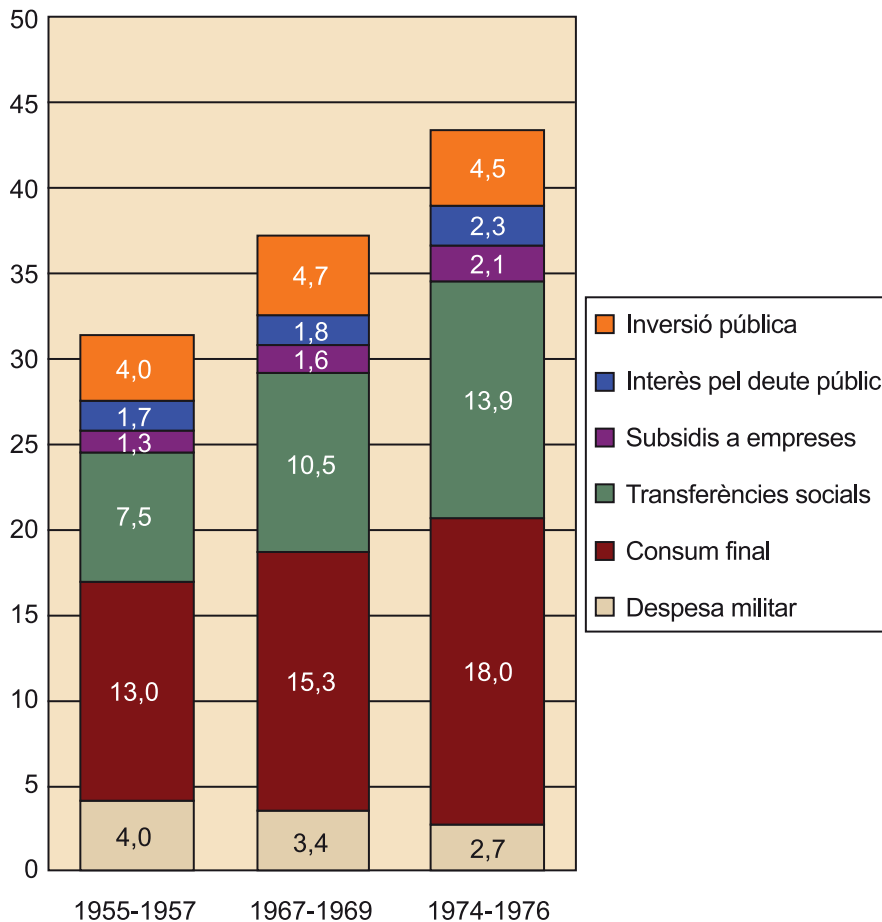
Els anys posteriors a la Segona Guerra Mundial van viure una institucionalització notable de les relacions econòmiques.

la plena ocupació i assolir el màxim creixement mitjançant la despesa pública i la política fiscal, combinades amb una política monetària al servei d'aquells objectius i situada en un discret segon terme.

2. L'augment de la despesa social i "l'estat del benestar"

La participació de l'Estat en l'economia per mitjà de la despesa pública té diversos components: des del pagament dels funcionaris o la despesa militar fins a la inversió en infraestructures, des d'escoles i hospitals fins a les pensions de vellesa o els subsidis d'atur, des de desgravacions o subvencions a les empreses i famílies fins als interessos del deute públic finançat pels bancs o fons d'inversió. En la figura 3 s'observa com totes aquestes partides van créixer al conjunt de països de l'OCDE, i van passar del 30% del PIB el 1955 fins a prop del 45% de mitjana el 1976.

Figura 3. Components de la despesa pública als països de l'OCDE en tant per cent del PIB (1955-1976)

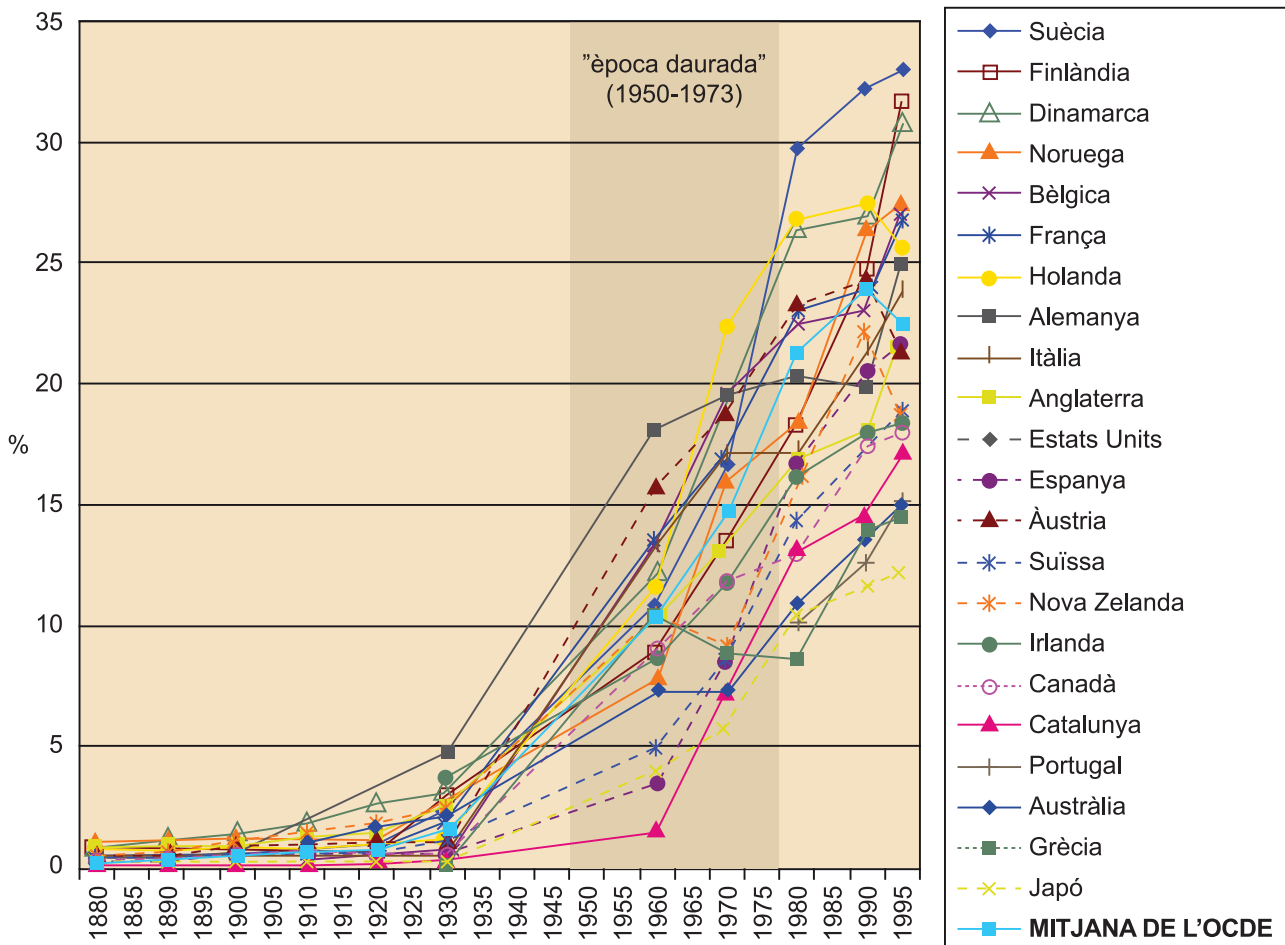
Font: Stephen A. Marglin i Juliet B. Schor (eds.) (1990, pàg. 96)

2.1. El gran augment de la despesa social a la segona meitat del segle XX

Entre els components de la despesa pública n'hi havia un que representava una novetat històrica en relació amb el capitalisme liberal de la Primera Globalització regit per les finances ortodoxes del patró or: l'augment de la despesa

social en educació i salut públiques, pensions de vellesa, incapacitat laboral, subsidis d'atur, habitatge social o ajut a la població depenent. El 1930 la despesa social mitjana era només d'un 1,7% –la proporció assolida als Estats Units abans del *New Deal*, per exemple–, amb un màxim del 4,8% a l'Alemanya de la República de Weimar anterior a l'ascens de Hitler al poder. Entre 1955 i 1976 el conjunt de despeses socials va passar del 8 al 14% del PIB com a mitjana de tots els països de l'OCDE, i va esdevenir la segona patida més important de la despesa pública després del consum final de les administracions (figura 4).

Figura 4. Despesa social en tant per cent del PIB a preus corrents (1880-1995)

Fonts: Peter Lindert (2004, pàg. 12-13); OECD (2008). *Social Expenditure Database (SOCX)*; Alfonso Herranz Loncán, Sergio Espuelas Barroso i Alexandre Elu Terán (2008)

Nota

Per visualitzar millor el gràfic vegeu l'ampliació al web.

Nota

Per a facilitar la lectura, les dades de cada país obtingudes de Lindert (2004) per al període comprès entre 1880 i 1930 s'han unit en una sola sèrie amb les dades de l'OCDE del període 1960-1995. Però cal advertir que per raons competents no són estrictament comparables, atès que les primeres no inclouen les pensions dels funcionaris públics ni les prestacions de les assegurances socials (només les transferències públiques a dites assegurances, que eren una part de les prestacions totals de les assegurances socials). Si aquestes prestacions i les pensions dels funcionaris hi haguessin estat incloses, la despesa social podria haver estat entre un 0,5 i un 1% més alta, segons el país. Les dades de Catalunya i Espanya per al període 1880-1930 estan adaptades als criteris de Peter Lindert, però també cal advertir que per a l'any 1960 la xifra per a Catalunya va molt esbiaixada a la baixa perquè no s'ha pogut comptar una part de les prestacions de l'assegurança de

malaltia i del mutualisme laboral, mentre que en la d'Espanya s'ha pogut resoldre en gran part aquesta mancança.

Davant la figura 4 no sorprèn que l'últim sobrevivent dels qui el 1948 van redactar la Declaració universal dels drets humans, el vell membre de la resistència francesa Stéphane Hessel, respongués l'any 2010 amb aquesta punyent pregunta els qui argumenten que l'economia actual no es pot permetre sostenir o ampliar la despesa social:

"S'atreveixen a dir-nos que l'Estat ja no pot garantir aquestes prestacions als ciutadans. Però, com pot ser que actualment no hi hagi prou diners per a mantenir i perllongar aquelles conquestes quan la producció de riquesa ha augmentat considerablement des de l'alliberament [del nazisme], un període en què Europa es trobava a la ruïna?"

Hassel, *¡Indignaos!* (2011, pàg. 25).

És una pregunta molt pertinent per als qui confonen el que és vertader amb el que és convenient, i obliden sovint la història perquè conèixer-la esdevé una font de veritats inconvenients. Una d'aquestes és la constatació, formulada per Andrew Glyn:

"L'estat del benestar va ser creat per l'acció política, i ha estat defensat per l'acció política en les difícils circumstàncies que han sorgit els últims trenta anys."

Glyn, *Capitalismo desatado. Finanzas, globalización y bienestar* (2010, pàg. 255).

A tall d'exemple, quan es van començar a construir els estats del benestar la renda mitjana de l'Europa occidental s'aparellava amb el PIB real *per capita* de l'Uruguai el 1968, Mèxic el 1972, el Brasil el 1977, Corea del Sud el 1982, Tailàndia el 1990 o Sri Lanka el 2008.

Això ens porta de dret a una curiosa pregunta sobre el nom: per què, si responia a una part de les demandes llargament formulades pels moviments obrers en nom del "socialisme" o el "col·lectivisme", se'l va anomenar **estat del benestar**? La denominació de **welfare state** fou inicialment encunyada pel bisbe anglicà William Temple en contraposició al *warfare state* de l'Alemanya nazi. Va començar a circular en el context de la discussió i aprovació de l'informe *Social Insurance and Allied Services*, publicat el 1942 pel professor de la London School of Economics (LSE) *sir* William H. Beveridge (1879-1963), quan presidia el Comitè Interministerial d'Assegurances Socials. L'Informe Beveridge va formular el primer pla de seguretat social que cercava donar una cobertura universal integrada als ciutadans i ciutadanes del Regne Unit, "des del bressol fins a la tomba".

Després de la victòria laborista a les eleccions de 1945 aquell pla fou aplicat pel Govern de Clement Atlee amb un seguit de lleis aprovades fins a la seva derrota electoral de 1951: la de subsidi a les famílies de 1945, la d'assegurances nacionals de 1946, la del Servei Nacional de Salut de 1946, la de Pensions de 1947, la de control de lloguers de 1949, i la reforma de 1948 de la Llei d'assegurances nacionals. Richard Titmuss, també professor de la LSE, va inaugurar la *Social Policy* com a disciplina acadèmica publicant el 1958 un llibre titulat *Essays in Welfare State*. Tot això passava en plena Guerra Freda, després del bombardeig atòmic d'Hiroshima i Nagasaki, mentre es formaven les aliances militars de l'OTAN (1949) i el Pacte de Varsòvia (1955) i als Estats Units es desfermava la histèria anticomunista del McCarthisme contra les herències del *New Deal* i l'aliança antifeixista de la Segona Guerra Mundial. En un context com aquell

cap dels dos bàndols volia emprar paraules com *socialisme* o *col·lectivisme* per a referir-se a les noves despeses socials adoptades en el marc de les polítiques econòmiques keynesianes.

2.2. Factors històrics determinants de l'estat del benestar

Ara coneixem com a *estat del benestar* (*welfare state*) aquell gran salt endavant en el sistema d'educació, salut i pensions públiques esdevingut als països de l'OCDE després de la Segona Guerra Mundial. Per què es va produir aleshores, i no abans o després? Quines foren les forces determinants del seu desenvolupament? Quines conseqüències ha tingut per al creixement econòmic i el desenvolupament humà? Hi ha una retòrica abundant que adverteix sobre els suposats efectes desincentivadors de la inversió privada per una pressió fiscal suposadament excessiva, i també desmotivadors del treball pel pagament d'uns subsidis suposadament massa generosos. Tanmateix, els resultats dels estudis econòmics sobre les causes i els efectes de l'evolució de la despesa social a llarg termini aporten alguns desmentiments interessants.

Segons Peter Lindert, per a entendre quan i per què va sorgir l'estat del benestar cal entendre, en primer lloc, com es van poder afirmar políticament un vincles d'afinitat social bàsica que conduïssin una majoria de persones amb dret de vot a reaccionar davant la privació generada per situacions involuntàries d'atur, vellesa o incapacitació, pensant: "jo també em podria trobar en aquesta situació" (en lloc de fer-se aquesta altra pregunta, més típicament nord-americana: "per què haig d'ajudar amb els meus impostos a qui no ha volgut o no ha sabut cuidar de si mateix?"). Lindert (2004) identifica cinc forces que conformaren una majoria favorable a les polítiques socials redistributives de signe igualitari:

- 1) La **democratització**.
- 2) El **grau previ de polarització o cohesió social**.
- 3) El **ritme de creixement econòmic**.
- 4) L'**envelliment de la població**.
- 5) El **predomini del capital industrial, financer i humà respecte béns immobles com la terra, els edificis o les mines**.

Com ja hem vist en el mòdul "Creixement, convergència i divergència a la primera globalització (1820-1914)", un element clau ha estat el procés de democratització que ha començat a donar veu política a la majoria d'adults sota el principi "una persona un vot". Cal recordar que el liberalisme del segle XIX només havia concedit el sufragi censatari als grans contribuents de sexe masculí. Foren els moviments obrers i feministes els qui lluitaren per donar veu i vot a la gran majoria social exclosa de la presa de decisions polítiques.

En aquest procés històric, els graus de desigualtat i cohesió social han estat força entrelaçats amb l'avenç de la democratització. D'una banda, quan la distància entre els grups d'ingressos mitjans amb dret a vot i els grups socials de menors ingressos era o esdevenia prou petita, això augmentava l'empatia dels primers cap als beneficiaris de la política social afavorint la creació d'una coalició prou forta per a vèncer l'oposició d'unes elits que restaven progressivament aïllades. Al seu torn, l'ampliació del sufragi i la democratització afavorien l'avenç de la redistribució igualitària: les dades demostren que partint de condicions similars en el grau de desigualtat, les democràcies han estat més redistributives que els règims parlamentaris oligàrquics i les dictadures (Espuelas, 2012). El retardament persistent de la despesa social a Espanya i Catalunya que s'observa en la figura 4 parla per si mateix. D'aquesta manera, el **lligam històric entre redistribució i democratització** ha permès resoldre el que Peter Lindert en diu la "paradoxa de Robin Hood": quan, com i per què certa gent que gaudeix d'una situació econòmica més folgada ha estat disposada a votar per polítiques redistributives que impliquen una pressió fiscal més gran. A la inversa, un grau molt alt de polarització social en el punt de partida pot provocar que tot a la societat caigui en una "trampa de la desigualtat", que frena l'avenç en conjunt de la democratització i la redistribució.

Els règims parlamentaris oligàrquics, en què una elit concentrava gairebé tota la veu política, havien estat molt refractaris a concedir cap mena de dret social als sectors exclosos. Ja hem vist com l'ampliació del sufragi fou una lluita molt llarga, que únicament assolí avenços importants des dels anys 1880 en endavant.

El dret de vot

Fins al 1900 a la majoria de països només votava la meitat o menys de tota la població adulta, òbviament la més rica. Les dones aconseguiren el dret de vot per primer cop a Nova Zelanda el 1893, el 1918 a Dinamarca i Holanda, el 1921 a Suècia, el 1928 a Anglaterra, el 1932 a Espanya (suprimit el 1939 per la dictadura de Franco), el 1945 a França i el 1971 a Suïssa. A principis de la dècada de 1930 aquelles ampliacions del sufragi havien augmentat la proporció de votants fins al 60 o el 75% de la població adulta als països més democràtics, però als Estats Units les lleis de discriminació contra la població negra, i altres mecanismes per a dissuadir el vot entre les famílies treballadores, l'havien reduïda per sota el 50%.

Gairebé a tot arreu l'ampliació del sufragi aconseguida entre els anys 1890 i 1930 va anar unida a un increment de vots obtinguts per partits d'esquerres favorables a una redistribució més igualitària de la terra i la riquesa. Tant el feixisme de Benito Mussolini com el falangisme del general Franco s'havien alçat contra els intents de reforma agrària en els grans latifundis de l'Europa meri-

La democratització va ser una de les principals forces que van formar una majoria favorable a les polítiques socials redistributives de signe igualitari.

dional, que a Espanya quedaren avortats mentre a Itàlia s'aplicaren finalment amb la victòria antifeixista de 1945. El nazisme i totes les altres dictadures feixistes reaccionaren contra aquells avenços democràtics que unien l'ampliació del vot amb la reclamació d'una redistribució més igualitària de la riquesa. La seva resposta havia estat suprimir les eleccions i imposar una dictadura de partit únic.

Així doncs, la consolidació de democràcies basades en el sufragi universal i amb constitucions que reconeixen alguns drets socials a tota la població foren el resultat de la victòria aliada a la Segona Guerra Mundial. Als Estats Units encara calgué esperar fins al 1965 per arribar al sufragi universal, amb la victòria dels moviments pels drets civils de la població negra (Mackie i Rose, 1974, pàg. 134-208). Aquest retardament assenyalava un segon factor que explica el major o menor salt endavant de la despesa social després del 1945: la presència de discriminacions ètniques i prejudicis racistes, units a un alt grau de desigualtat i polarització inicial en el repartiment de la renda.

Els països amb més desigualtat ètnica i heterogeneïtat social interna, com els Estats Units, han experimentat una **democratització més tardana o incompleta** i un **menor desenvolupament de l'estat del benestar** (Alesina i Glaeser, 2004).

En tercer lloc, l'**augment general i sostingut de la renda *per capita*** després de la Segona Guerra Mundial també afavorí el procés de democratització i desenvolupament de la despesa social, especialment pel tipus de canvi socioeconòmic estructural que se'n va derivar. La consolidació d'una "classe mitjana" de treballadors assalariats raonablement retribuïts tendí a generalitzar entre els votants les preferències favorables a la despesa social. Això s'ha vist molt afavorit per un quart aspecte identificat per Peter Lindert com a factor impulsor de l'estat del benestar: l'**augment de l'esperança de vida** amb la finalització del procés de transició demogràfica. El fet que l'edat mitjana de tota la població esdevingués més alta, mentre el nombre de fills per dona s'aproximava als nivells de reproducció o queia fins i tot per sota, ha consolidat les preferències dels votants per un sistema públic de pensions, educació i salut. La continuació d'aquest procés d'envelliment ha generat després, per contra, nous dubtes i moltes campanyes publicitàries sobre el difícil sosteniment de l'estat del benestar en el futur.

En darrer lloc, el **pes creixent del capital industrial o financer i de la capacitat professional** –el "capital humà"– en unes economies cada vegada més diversificades, complexes i globalitzades, ha disminuït la por de les antigues elits oligàrquiques a la mena de política redistributiva que ha caracteritzat l'estat del benestar fins ara. Quan la major part de la riquesa tenia la forma d'actius immobles, com la gran propietat territorial o minera, les elits més benestants no podien defugir la pressió fiscal i tendien a reaccionar amb cops militars o

L'augment de la renda *per capita* també afavorí el procés de democratització i desenvolupament de la despesa social.

moviments feixistes davant les demandes democratitzadores i redistributives de les classes populars. La major capacitat de "sortida" i deslocalització dels actius industrials o financers, i de les capacitacions professionals relacionades amb el capital humà, també ha permès a les noves elits econòmiques afrontar per altres vies la pressió fiscal i les polítiques redistributives, incloent-hi la proliferació de paradisos fiscals (Acemoglu i Robinson, 2006).

2.3. Conseqüències econòmiques de l'estat del benestar

Arribem aleshores a un dels secrets més ben guardats de l'estat del benestar (i potser també del seu atzucac present).

Contràriament al supòsit convencional, massa sovint acceptat sense proves empíriques, les anàlisis de Peter Lindert i altres autors no han trobat cap relació estadísticament significativa entre el **pes de la despesa social** i el **creixement econòmic** a llarg termini.

De fet, com de seguida veurem, el gran salt endavant en la despesa social va anar seguit o coexistí amb el període de màxima acceleració del creixement econòmic mai experimentat als països desenvolupats. Com ha estat possible que la construcció de l'estat del benestar no hagi generat cap efecte contrari a la inversió i el creixement econòmic, i hagi estat compatible fins ara amb la internacionalització econòmica experimentada durant la segona meitat del segle XX?

Hi ha tres respostes a aquesta pregunta. En primer lloc, la mateixa **eficiència** d'un sistema públic de pensions, educació i salut basat en drets universals de ciutadania. L'estat del benestar ha aconseguit reduir els costos administratius fins a un 2 o 3% de tota la despesa social, per contrast amb el 25% o més que costava en els sistemes de caritat pública tradicionals supervisar qui hauria de tenir dret a cada prestació (o com encara passa amb l'elevat consum en litigació judicial del sistema privat de salut i assegurança imperant als Estats Units). En segon lloc, cal tenir en compte els efectes positius pel creixement d'**eleva els nivells educatius i de salut de la majoria de la població**, i el fet que aquesta xarxa bàsica de seguretat ajuda a fer socialment més acceptable una internacionalització econòmica més gran. De fet, les elits tradicionals que sostenien règims poc o gens democràtics havien optat sovint per polítiques comercials proteccionistes com a alternativa a les demandes socials esperonades pels efectes d'una globalització econòmica més gran sobre els grups socials més vulnerables.

La tercera explicació que no hi hagi efectes perceptibles de la despesa social sobre el creixement econòmic enregistrat fins ara té a veure amb el secret més ben guardat de l'estat del benestar: la seva redistribució de signe igualitari ha operat gairebé sempre pel costat de la **despesa**, i molt poc pel cantó de la pressió fiscal sobre els ingressos. Qui ha acabat suportant realment amb els seus impostos l'estat del benestar són els mateixos que reben després la majoria de prestacions: les **famílies treballadores** que ingressen únicament o principalment salaris. Les rendes del capital han estat comparativament molt desgravades, amb l'argument que en cas contrari la inversió privada fugiria del país. Malgrat la diversitat de sistemes fiscals, i generalitzant una mica, podríem dir que si l'estat del benestar té certs components "socialistes" –atès que atribueix drets al marge de la situació de cadascú en el mercat–, es tracta d'una mena molt peculiar de "socialisme en una sola classe". Hi ha redistribució de signe igualitari, però bàsicament entre les famílies treballadores perceptores de salaris. Molt poc, o gens, entre les rendes del treball i el capital.

Segons algunes anàlisis, els que han acabat suportant realment amb els seus impostos l'estat del benestar són els mateixos que reben després la majoria de prestacions: els assalariats.

El fet que aquesta limitació hagi tingut a veure des del principi amb el caràcter mòbil del capital financer obre interessants interrogants sobre la compatibilitat futura entre estat del benestar i globalització: si les rendes del capital sempre han estat comparativament desgravades, per què la Segona Globalització del darrer quart del segle XX i principis del segle XXI representa ara un nou atzucac per al sistema públic de transferències socials? La combinació d'una democràcia política basada en el sufragi universal, amb uns drets socials reconeguts a la constitució i garantits a tota la ciutadania per les prestacions públiques de l'estat del benestar, ha estat el resultat d'una mena de pacte circumstancial: un compromís entre la capacitat dels sindicats i partits d'origen obrer d'articular una veu favorable a la democratització política i econòmica, juntament amb altres moviments socials, d'una banda, i, de l'altra, la capacitat de sortida dels actius financers i industrials, o les capacitats empresarials i professionals, en mans d'uns inversors privats que segueixen disposant del poder de relançar l'economia o fer-la entrar en recessió. Com veurem més endavant, és per aquí on la Segona Globalització i les polítiques neoliberals han tornat a posar en qüestió aquell consens.

2.4. Un salt endavant en el desenvolupament humà

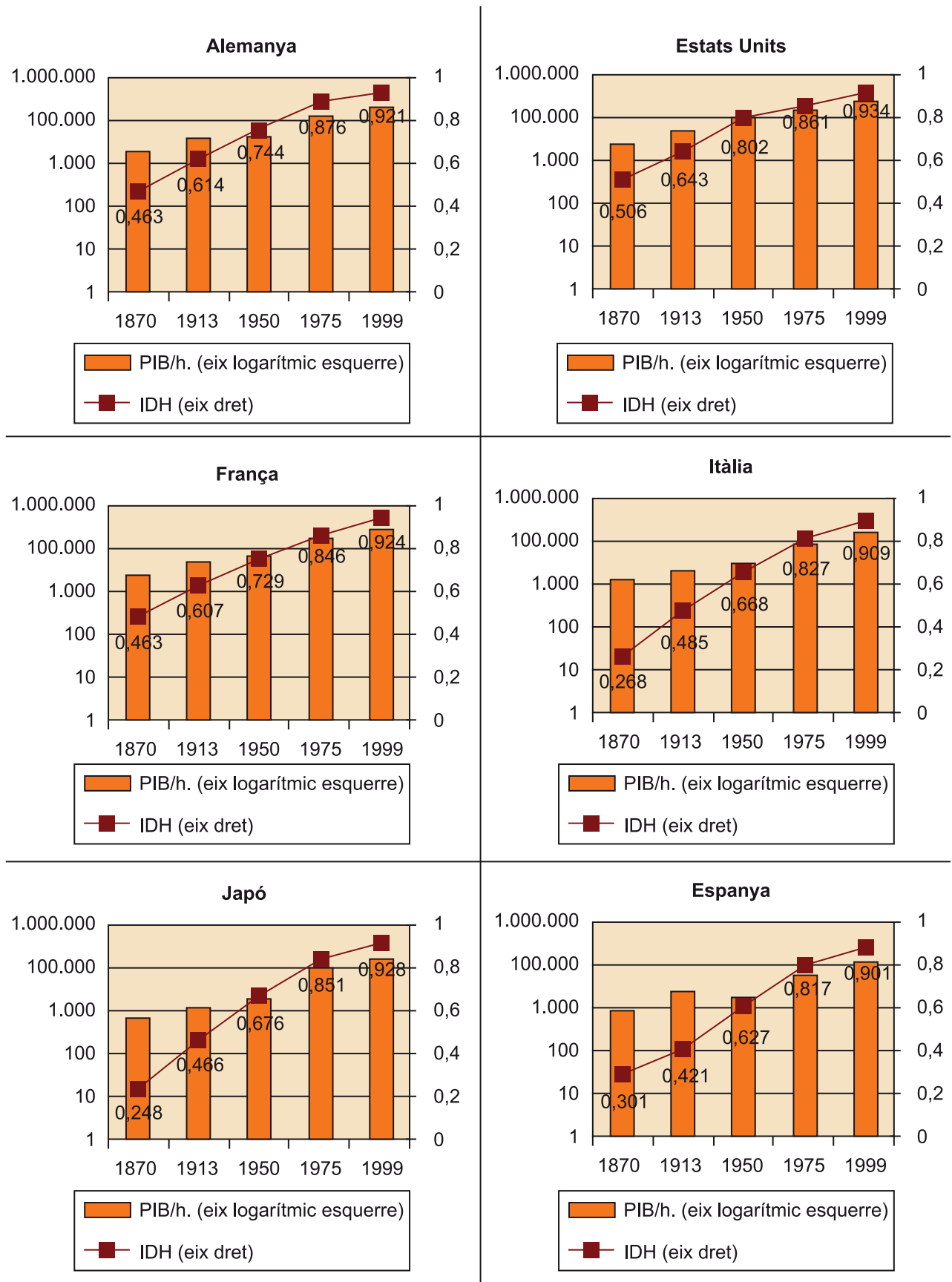
Mentre no se'n parlava gaire en termes ideològics, els **efectes de la multiplicació de la despesa social** foren molt importants per al desenvolupament humà. Ja hem vist anteriorment la distinció entre creixement econòmic i desenvolupament humà formulada per Amartya Sen, i adoptada pel Programa de les Nacions Unides pel Desenvolupament (PNUMA): mentre el creixement econòmic mesura la suma agregada de valor afegit que passa pel mercat o l'Estat, el desenvolupament humà tracta d'expressar l'augment de la capacitat real d'opció de la gent per a dur a terme la vida que desitja.

Fins al segle XX el creixement econòmic havia contribuït al desenvolupament humà, sens dubte. Però ho havia fet amb força retard i en una mida més aviat pobra en relació amb la que hauria estat possible amb polítiques socials més actives (Crafts, 1997, pàg. 299-322). Actualment el PNUMA considera acceptable un IDH igual o superior a 0,8. Com veiem en la figura 5, l'IDH d'Anglaterra o el Estats Units encara es trobava situat a un nivell de 0,4 o 0,5 el 1870, comparable al de Sri Lanka o les Filipines el 1950. El nivell de 0,6 que assoliren el 1913 encara s'aparellava als del Brasil o el Perú el 1975 (Crafts, 2002, pàg. 395-405). La figura 5 també permet comparar el ritme de creixement a llarg termini del PIB i l'IDH. Com que l'increment logarítmic del PIB ja està inclòs per construcció a l'IDH, la comparació també revela l'augment relatiu dels altres dos components relacionats amb la salut i l'educació a cada moment històric. Això permet comprovar que el salt endavant en capacitació humana més important s'ha produït al segle XX, a la vegada que s'ha multiplicat la despesa social, i l'augment del paper de l'Estat en l'economia ha incorporat un ventall més ampli d'objectius que en el capitalisme liberal de la Primera Globalització.

Índex de desenvolupament humà

Mesura emprada habitualment en l'actualitat per les Nacions Unides en els informes de desenvolupament humà al món. L'IDH és un índex compost que inclou tres components: l'ingrés (PIB *per capita*), la longevitat (esperança de vida) i l'educació (alfabetització-escolarització), i que pren valors entre un mínim de 0 i un màxim d'1.

Figura 5. Comparació del ritme d'increment del PIB per habitant i els índexs de desenvolupament humà a diversos països (1870-1995)

Font: elaboració pròpia a partir de Nicholas Crafts (2002) i d'Angus Maddison

Altres indicadors biològics del nivell de vida³, com l'alçada mitjana de la població que reflecteix l'estat de nutrició i salut durant els primers anys de vida, assenyalen tendències semblants: ha estat al segle XX, i especialment a la segona meitat, quan s'han produït els canvis més decisius (Fogel, 2004). A la primera meitat del segle XX els avenços en desenvolupament humà havien estat deguts principalment a l'**augment de l'esperança de vida**, assolits en gran part mercès a la inversió local en infraestructures urbanes de potabilització i sanejament d'aigües impulsades per l'**higienisme**. Però ha estat després de 1945 quan l'IDH ha augmentat molt més que la renda *per capita*, malgrat l'acceleració del creixement del PIB experimentada durant "l'època daurada" (1950-1973). Això ha estat possible mercès a l'augment de la despesa social en salut, educació i cura de la gent impulsada per l'estat del benestar.

Aquesta combinació amb l'acceleració del creixement econòmic (amb unes tecnologies i pautes de consum determinades) ha fet que els salts en desenvolupament humà esdevinguessin insostenibles des del punt de vista ecològic. L'altra part ambiental de la qüestió l'examinarem en el darrer apartat del mòdul "La Segona Globalització: de l'estagflació dels anys setanta a la Gran Recessió (1973-2012)" (McNeil, 2003).

⁽³⁾Són indicadors biològics relacionats amb la qualitat de vida de la població que s'estigui analitzant. En aquest sentit, hi entrarien indicadors com l'esperança de vida, l'alçada de la població o la mortalitat infantil, entre d'altres.

Època daurada

Les dues dècades compreses entre la superació dels problemes de la postguerra vers el 1950, i les primeres crisis del petroli de 1973 i 1978, foren les de més creixement econòmic mai conegut fins aleshores en temps de pau als països desenvolupats. La forta empremta que hi deixaren ha portat a batejar-los com "els vint o trenta anys gloriosos" o "l'època daurada".

L'índex de desenvolupament humà ha augmentat notablement gràcies a la despesa social en salut, educació i cura de la gent impulsada per l'estat del benestar.

3. Creixement i convergència a l'Europa occidental i al Japó després de 1945

Les dues dècades compreses entre la superació dels problemes de la post-guerra vers el 1950, i les primeres crisis del petroli de 1973 i 1978, foren les de **més creixement econòmic** mai conegut fins aleshores en temps de pau als països desenvolupats.

La forta empremta que hi deixaren ha portat a batejar-los com "els vint o trenta anys gloriosos" o "l'època daurada". Al llarg d'aquell quart de segle les taxes de creixement anual del PIB real per habitant doblaren, triplicaren o quintuplicaren les de períodes anteriors (1820-1950), i en força casos encara són superiors a les experimentades en etapes recents (1973-2010). Les fluctuacions anuals també van ser més suaus durant l'època daurada que abans o després (taula 2).

Taula 2. Taxes de creixement anual acumulatiu del PIB real per habitant (1820-2008; percentatges)

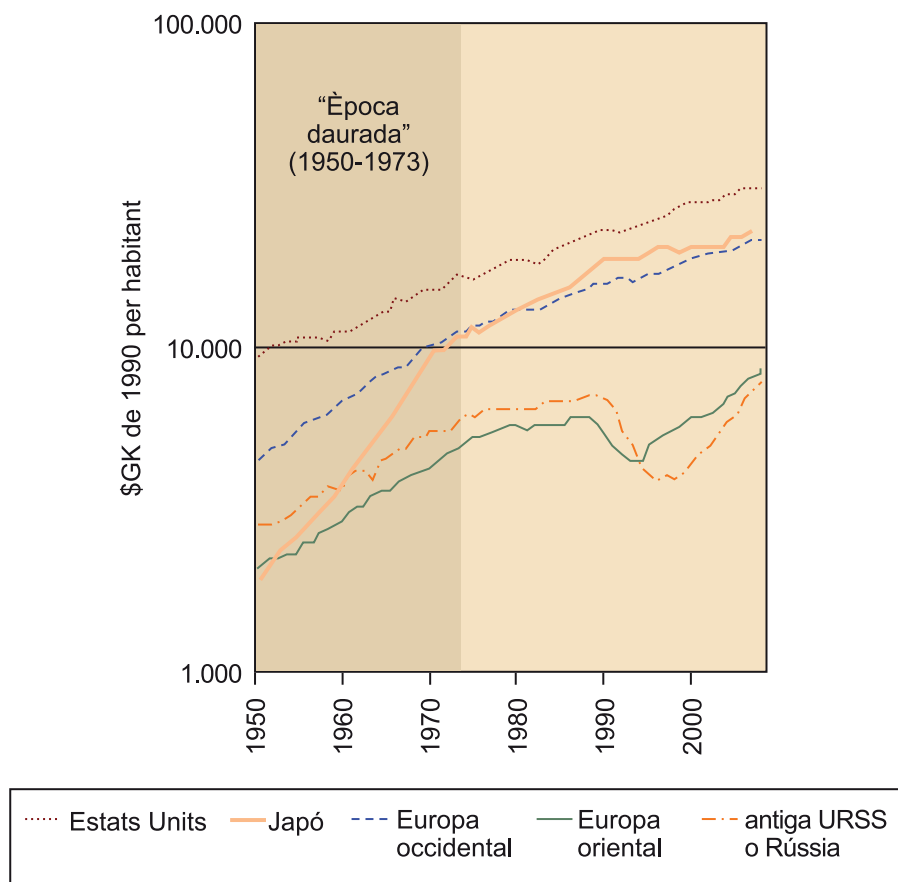
	1820-1870	1870-1913	1913-1950	1950-1973	1973-2008
Regne Unit	1,3	1,0	0,9	2,4	2,0
Holanda	0,8	0,9	1,1	3,4	1,8
França	1,0	1,5	1,1	4,0	1,6
Alemanya	1,1	1,6	0,2	5,0	1,6
Itàlia	0,6	1,3	0,8	4,9	1,8
Espanya	0,4	2,0	-0,7	5,6	2,7
Estats Units	1,3	1,8	1,6	2,5	1,8
Japó	0,2	1,5	0,9	8,1	2,0
Rússia (o URSS)	0,6	1,1	1,8	3,3	0,8
Europa occidental	1,4	0,8	0,8	4,1	1,9
Amèrica Llatina	0,0	1,9	1,4	2,6	1,2
Àsia	-0,1	0,5	0,1	3,9	3,4
Àfrica	0,4	0,6	0,9	2,0	0,7
Món	0,5	1,3	0,9	2,9	1,8

Font: elaboració pròpia a partir d'Angus Maddison (2010)

Enmig de la prosperitat general, els diferents països i regions del món experimentaren diverses trajectòries. Dins el grup de països occidentals de l'OCDE, a més d'un alt creixement hi hagué un **procés d'acostament** (*catching-up*) i

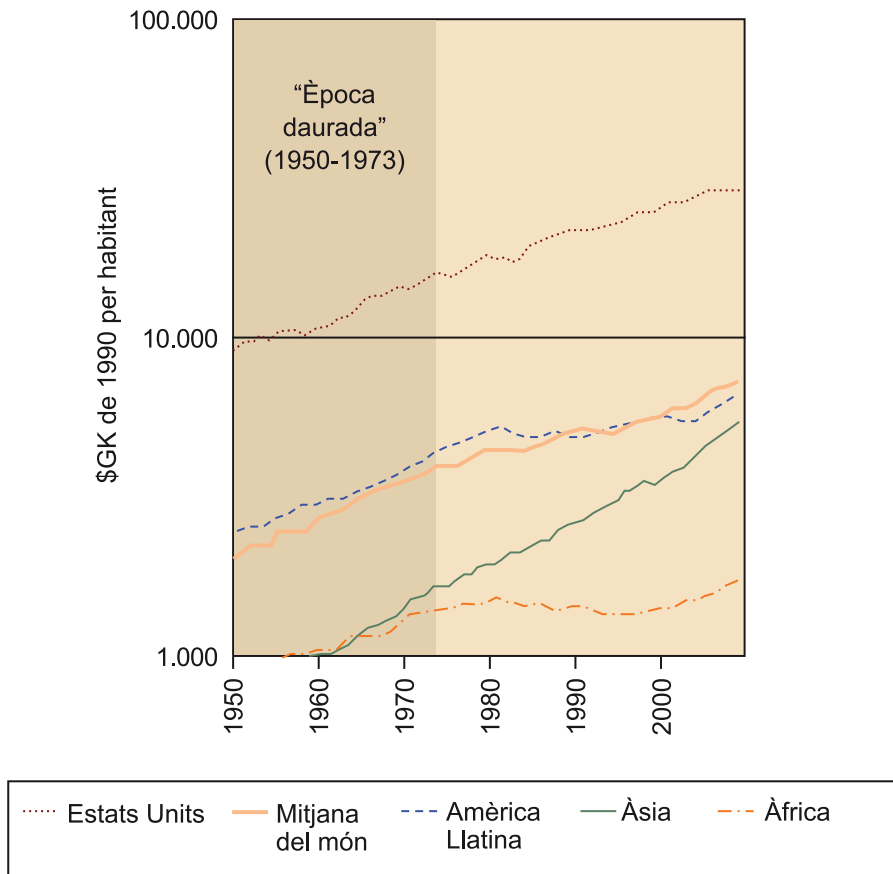
convergència: els països que partien d'uns nivells de renda menors mantingueren taxes de creixement més altes que els acostaren als països amb major PIB *per capita* –el que s'anomena tècnicament β -convergència–; i al final del període la dispersió en la renda real *per capita* del grup de països rics s'havia reduït –l'anomenada σ -convergència– (Sala-i-Martín, 1994, pàg. 193-202). La Unió Soviètica i els països de l'Est d'Europa també experimentaren una acceleració que multiplicava les taxes de creixement dels anys anteriors a la Primera Guerra Mundial, i els apropà als nivells de producció per habitant dels països capitalistes més desenvolupats. Però es van mantenir a una distància més gran dels Estats Units que l'Europa occidental o el Japó, i l'estancament dels anys 1970 esdevingué més pronunciat i persistent fins a conduir-los al col·lapse del sistema de planificació central i l'ensorrament dels règims dictatorials stalinistes. A banda del Japó, com veurem després, la resta de països asiàtics només van poder mantenir la seva considerable distància relativa amb el grup de països rics, tot i haver-hi força contrastos regionals. El conjunt de països de l'Amèrica Llatina conegueren en aquell període el creixement més important del segle XX, però assoliren una convergència força limitada amb els països de l'OCDE. Àfrica va perdre posicions amb una trajectòria clarament divergent (figures 6 i 7).

Figura 6. Convergències i divergències: Europa, el Japó i l'antic bloc de l'Est (1950-2008)

Font: elaboració pròpia a partir d'Angus Maddison (2010)

Figura 7. Convergències i divergències: l'Amèrica Llatina, Àfrica i Àsia (1950-2008)

Font: elaboració pròpia a partir d'Angus Maddison (2010)

L'acceleració del creixement fou menor als Estats Units, el país líder que havia generat la Segona Revolució Tecnològica i seguia impulsant la frontera de possibilitats de producció. També ho fou al Regne Unit, on l'increment experimentat en la renda *per capita* només va permetre mantenir la curta distància relativa amb el país líder. Amb el "miracle alemany", el "miracle japonès" encara més espectacular, i el no menys significatiu "despertar mediterrani", tots aquells països o regions del món iniciaren un procés de convergència econòmica fins a aparellar-se en termes de PIB real per habitant amb el Regne Unit. Se situaren molt a prop de la renda real per habitant dels Estats Units, sense arribar mai a igualar-la.

3.1. Factors determinants de l'hipercreixement a "l'època daurada"

Què va propulsar aquella gran onada de creixement econòmic? Quin paper hi van exercir els factors econòmics, tecnològics, demogràfics, socials, institucionals o polítics? Per què va ser diferent en uns i altres països o regions del món, cosa que va generar forts processos de convergència i divergència econòmica? Com va canviar la vida de la gent? I per què aquella gran prosperitat va acabar tan sobtadament amb les dues primeres crisis del petroli, només vint o trenta anys després? Aquestes són les grans preguntes que els economistes i historiadors s'han fet durant molt temps, i encara no tenen una única resposta clara acceptada per tothom. L'anàlisi històrica pot ajudar a identificar les

Nota

Els eixos verticals de les ordenades d'aquestes dues figures són logarítmics i per tant representen amb segments iguals increments proporcionals iguals, no increments aritmètics. El pendent de les sèries equival a la seva taxa acumulativa anual de creixement o de creixement.

Amb fenòmens com el "miracle japonès" diferents països o regions del món iniciaren un procés de convergència econòmica fins a aparellar-se en termes de PIB real per habitant amb els països occidentals més pròspers.

El baix preu del petroli va contribuir a l'etapa de creixement que coneixem com a "època daurada".

forces motrius d'aquella acceleració del creixement econòmic, i també alguns dels factors diferencials que influïren en les diverses trajectòries dels països i regions, oferint una base de dades àmplia per a contrastar les teories i els models econòmics que cerquen explicar el creixement econòmic i la convergència a llarg termini.

Tant els models teòrics de creixement econòmic com l'anàlisi històrica comparada porten a destacar aquests cinc factors explicatius:

1) La recuperació del terreny perdut en el període històric precedent. Després de la Segona Guerra Mundial tot Europa i el Japó estaven devastats, i havien acumulat una gran distància amb els Estats Units en producció o renda per habitant. Mentre que el conjunt de capacitats i coneixements productius de la gent havia romàs gairebé intacte –és a dir, el que sovint s'anomena *capital humà* seguia estant present–, l'estoc de béns físics de capital i infraestructures havia sofert greus destrosses o desinversions, i les relacions econòmiques internacionals s'havien col·lapsat. Calia, per tant, refer-los de bell nou. Totes les interpretacions expliquen una part de l'acceleració per la recuperació del terreny perdut en aquells països durant les dues guerres mundials, i la Gran Depressió dels anys trenta. El fet de tractar-se d'un retrobament de nivells prèviament assolits explicaria que les taxes de creixement econòmic arribessin a xifres rècord durant un cert espai de temps, i que després caiguessin a nivells més baixos i "normals" –comparables a altres moments històrics– un cop aquells països ja s'havien aproximat novament a la frontera de possibilitats de producció que, més lentament, anava fent avançar el país líder (Crafts, 1995, pàg. 429-447).

2) La difusió de la Segona Revolució Tecnològica a un grup de països socialment preparats per a adoptar-la. Als Estats Units hi havia un "feix" de tecnologies i nous productes disponibles per a ser transferits: l'automòbil, els camions i els tractors, la generació d'electricitat i els electrodomèstics, els plàstics o detergents i pesticides fabricats per la indústria petroquímica, i en general tot el paquet tecnològic de la Segona Revolució Industrial. Els països que estiguessin preparats per a fer-ho –o aconseguissin estar-ho ràpidament– com tots els de l'OCDE i també els del bloc de l'Est i l'URSS, podien incorporar, emular, adaptar i difondre massivament aquelles tecnologies al seu teixit productiu, tot aprofitant el salt de productivitat que això generaria a les seves economies per a "acostar-se al país líder i atrapar-lo". La majoria de teories i models expliquen el caràcter condicional del procés de convergència, que va romandre circumscrit a un "club" de països amb certa "capacitat social de creixement", per l'existència en el punt de partida d'un baix estoc de capital físic que podia ser ràpidament incrementat amb les tecnologies disponibles mercès a una alta dotació de "capital humà" (Abramovitz, 1986, pàg. 385-406).

3) L'era del petroli barat. L'accés al petroli i el gas natural extrets de l'escorça terrestre havia esdevingut molt abundant, i els preus d'aquests combustibles fòssils es mantingueren barats. Eren les fonts d'energia que propulsaren la difusió massiva del "paquet" de la Segona Revolució Tecnològica, juntament amb el carbó. També eren l'origen de primeres matèries bàsiques de la indústria petroquímica, i de la "revolució verda" a l'agricultura. Juntament amb les centrals termoelèctriques, la construcció de grans pantans mercès a les noves tècniques constructives amb formigó armat ajudaren a subministrar quantitats creixents d'electricitat barata. Malgrat que la majoria de teories i models econòmics prescindien dels recursos naturals, i tracten el subministrament d'energia com si fos un simple bé intermedi com qualsevol altre, algunes línies interpretatives atribueixen un paper motor del creixement a llarg termini a la substitució creixent d'una mà d'obra cada cop més cara per quantitats creixents d'energia fòssil cada vegada més barata (la qual cosa ens ha deixat en herència el problema del canvi climàtic, i moltes altres qüestions ambientals) (Ayres i Warr, 2009).

4) L'escurçament de distàncies en els desnivells de productivitat entre sectors prèviament acumulats a Europa i al Japó en el període d'entreguerres.

El 1950 no hi havia només grans desnivells de productivitat entre diversos països i regions del món industrialitzat, també n'hi havia entre sectors econòmics a cada país. En particular, l'agricultura seguia emprant majoritàriament força motriu animal, adobs orgànics i rotacions de cultius per a mantenir les males herbes i els predadors a ratlla. Amb l'anomenada *revolució verda* la base energètica fòssil es difongué massivament per primer cop al sector primari: tractors, segadores i batedores, fertilitzants químics, pesticides i herbicides, noves varietats i llavors, ampliació del rec a gran escala, i conversió de la cria ramadera en una cadena d'engreix amb pinsos industrials. Els ritmes d'augment de la productivitat en proporció inversa als desnivells intersectorials de partida, combinats amb la baixa elasticitat-renda de la demanda en els sectors primaris on la productivitat del treball era més baixa i creixia més ràpid, comportaren un traspàs de població activa cap a la indústria i els serveis on les productivitats eren inicialment més altes. Mentre va durar aquest efecte d'escurçament dels desnivells intersectorials de productivitat també s'accelerà l'augment de la productivitat del treball agregada (Temin, 2002, pàg. 3-22).

5) Un marc regulat i estable de relacions sociolaborals, amb alces moderades però significatives dels salaris reals, **i una forta reinversió dels alts beneficis,** dins una gestió macroeconòmica reeixida de signe keynesià en un entorn estable de relacions econòmiques internacionals sota l'hegemonia del dòlar. Hem vist com en el període precedent s'havia produït una reducció significativa de les desigualtats interpersonals de renda, com a resultat del xoc de la Gran Depressió i mercès a les polítiques fiscals aplicades per a sostenir l'esforç bèl·lic de la Segona Guerra Mundial. En el nou context que portà al desenvolupament de l'estat del benestar, i la institucionalització del poder de negociació salarial centralitzada dels sindicats amb les empreses i governs, una part considerable dels augments de productivitat i renda es difongueren ràpidament entre la majoria de famílies treballadores que incrementaren com mai

Revolució verda

A l'inici de l'època daurada" el sector agrari havia acumulat un major endarreriment relatiu en termes de productivitat del treball. Va ser aquest sector, i per tant també les regions o els països encara bàsicament agraris que deixaren de ser-ho, on s'experimentà el major increment relatiu de la productivitat laboral amb la ràpida difusió massiva de l'anomenada *revolució verda*: la substitució de llavors tradicionals per altres de major resposta als fertilitzants sintètics i el rec, obtingudes generalment per hibridació o altres procediments industrials que eren patentats per grans empreses multinacionals.

la seva capacitat de consum. Mentre l'alça de la productivitat permetia contenir l'impacte dels increments salarials en l'estructura de costos, el creixement sostingut de la demanda de nous béns de consum duradors propicià un clima eufòric d'inversions a l'interior de cada un dels països que gaudiren d'aquella "època daurada". Les polítiques econòmiques del món occidental esdevingueren a tot arreu més o menys "keynesianes", cosa que afavorí la plena ocupació i el creixement amb una despesa pública en infraestructures o serveis socials que ajudaven a mantenir l'activitat econòmica, actuaven com a estabilitzadors automàtics de l'economia, ja que no depenien dels cicles eufòrics o recessius de la inversió privada, i alliberaven renda familiar per a destinar-la a la compra de nous béns de consum. L'obertura exterior progressiva, i els processos d'integració econòmica regionals com el de la Comunitat Econòmica Europea, afavoriren l'especialització productiva i l'aprofitament d'economies d'escala a uns àmbits superiors als que es podien derivar de la demanda interior de cada país. El comerç intraeuropeu en particular, que només estava liberalitzat en un 56% el 1950, cresqué ràpidament i assolí una liberalització gairebé total el 1961. L'entorn econòmic establert el 1944 a la Conferència de Bretton Woods proporcionà un marc estable i segur per a la represa de les relacions comercials i financeres internacionals, fins a la crisi del dòlar de 1971 (Eichengreen, 1996, pàg. 38-72).

3.2. Un cercle virtuós impulsat per la difusió de la Segona Revolució Tecnològica

Si per un moment prescindim de les polítiques públiques keynesianes, i altres factors socioeconòmics que permeteren reduir les desigualtats d'ingrés tot mantenint unes relacions laborals inicialment poc conflictives, podem entendre alguns trets generals sobre com i per què es va produir l'acceleració del creixement combinant en un "cercle virtuós" els altres factors econòmics i tecnològics.

Podem resseguir indistintament aquesta combinació de forces propulsors des de qualsevol dels costats del cercle virtuós representat en la figura 8. Per exemple, els increments ràpids de productivitat es traduïen en increments de la renda familiar disponible, mercès, entre altres coses, a una menor desigualtat i la plena ocupació sostinguda per polítiques econòmiques keynesianes, l'augment de salaris reals i en ocupació laboral femenina, o la xarxa de seguretat oferta per les cobertures socials (és a dir, el "salari social" d'un sistema públic de salut, sanitat o pensions que alliberava capacitat de compra als pressupostos de les famílies de menys ingressos). El consum addicional generat per aquest creixement de la renda familiar disponible també es veï reforçat per la despesa final del sector públic mateix, i el creixement progressiu de les exportacions, i en conjunt es va mantenir una forta estirada de la demanda. Al seu torn, aquella estirada de la demanda estimulava una forta inversió en l'ampliació de les capacitats productives, sostinguda per un entorn de bones expectatives empresarials, i el finançament adient d'un sector bancari que després de la Gran Depressió havia quedat sotmès a una estreta vigilància pública per a evitar que es repetís la propensió a desviar el flux d'estalvi cap a col·locacions purament especulatives (com la nacionalització d'una part de la banca a França el 1945, o la *Glass-Steagall Act* aprovada als Estats Units el 1933, que obligava a mantenir separats els bancs comercials basats en els dipòsits del públic i els bancs d'inversió en projectes més arriscats a llarg termini).

Entre aquell conjunt de factors n'hi havia de purament circumstancials, com la recuperació de les destrosses de la guerra; altres de caràcter tecnològic i ambientals, com l'energia fòssil barata que propulsà la difusió de la Segona Revolució Industrial; altres de tipus socioeconòmic, com la "capacitat social de creixement" o la compressió de la desigualtat en la distribució de la renda, i altres de tipus polític, com la prioritat atorgada a la plena ocupació pels enfocaments més o menys keynesians de la política econòmica. Podem preguntar-nos, també, si les diferents trajectòries de cada país o regió van tenir a veure amb diferents combinacions d'aquelles forces motrius, o amb la seva pròpia dotació de factors i posició de partida. Tot això convida a posar l'accent en la forma com es van combinar els uns i els altres, i de fet l'anàlisi interpretativa del creixement i la convergència durant "l'època daurada" ha esdevingut un tema clàssic de controvèrsia entre diferents teories i models econòmics rivals.

Tot i haver-hi un cert consens que la totalitat o la majoria d'aquells factors es van combinar per a contribuir a accelerar el creixement econòmic durant els "vint anys gloriosos", continua havent-hi discrepàncies entre diverses teories i models a l'hora d'especificar-ne i mesurar-ne el pes respectiu.

Tampoc no resulta clar què pot explicar per què hi hagut fins ara èpoques tan diferents amb diversos ritmes de creixement econòmic; ni per què la ruptura establerta amb la forta acceleració durant "l'època daurada" ha donat pas des-

Hi ha consens en la influència que van tenir en l'època daurada els elements circumstancials, socioeconòmics i polítics però no en el pes relatiu de cadascun.

prés de 1973 a una tendència de fons cap a un creixement menor. En força països de l'OCDE als anys vuitanta i noranta del segle XX el ritme de creixement encara es va mantenir una mica més alt que durant el període de 1870 a 1950 anterior a "l'època daurada", però no en tots els casos ni indefinidament. Per exemple, a Dinamarca o al Regne Unit, i molt significativament als Estats Units, la fi de "l'època daurada" va suposar un retorn a un ritme de creixement similar a l'enregistrat en el període històric precedent (Crafts i Mills, 1996, pàg. 415-431).

En paraules de Nicholas Crafts i Gianni Toniolo:

"El procés de convergència no és de cap manera un fenomen automàtic. [...] La major part d'explicacions no són satisfactòries. Això val tant per a les que es formularen els anys 1960 com per a les proposades més recentment per la «nova teoria del creixement». L'èmfasi en la pura mecànica de l'apropament (*catching-up*) també és inadequat. Per a poder donar compte de l'excepcional rapidesa i estabilitat del creixement econòmic durant els anys 1950 i 1960 cal tenir present les circumstàncies igualment excepcionals mercès a les quals un cert nombre de factors que afecten el sistema productiu i l'estructura macroeconòmica pogueren interactuar amb uns arranjaments institucionals particularment favorables tant a l'economia internacional com a l'interior de cada país."

Crafts i Toniolo, "Postwar growth: an overview" (1996, pàg. 1-37).

3.3. Creixement i canvi estructural

També cal tenir molt present que qualsevol economia que experimenta un creixement ràpid, com el de "l'època daurada", **canvia necessàriament la seva pròpia composició**. Dit altrament, a llarg termini el creixement econòmic mai no es homotètic, sempre genera canvis estructurals en modificar les pautes de consum de la població, provocar desplaçaments entre sectors econòmics, modificar l'estructura de l'oferta i alterar la productivitat dels factors. Al seu torn, aquest canvi estructural contribueix a estimular el creixement del producte, la productivitat i la renda, especialment quan les demandes emergents, els canvis sectorials d'ocupació, els fluxos d'inversió i el canvi tècnic es traslladen de sectors de menys a més productivitat. En definitiva, tal com suggereix la figura 8, el canvi estructural es produeix a la vegada en el costat de l'oferta i de la demanda. Les pautes de consum canvien per l'augment de la renda familiar disponible, que modifica les preferències dels consumidors, i, a la vegada, també pel canvi estructural de l'oferta impulsat per l'increment diferencial de la productivitat a diferents sectors i branques de l'economia, que modifica els preus relatius a favor dels sectors i béns més productius. El seu efecte combinat acaba modificant la composició del cistell de mercat dels consumidors, l'estructura de l'oferta i el mercat de treball. Quan aquest canvi estructural permet una assignació més eficient dels recursos, esdevé ell mateix una font de creixement econòmic.

D'acord amb la llei d'Engel⁴ l'elasticitat-renda de la demanda és diferent als diversos tipus de béns. És a dir, en augmentar la renda, el consum de béns bàsics es tendeix a saturar, atès que la demanda de béns que passen a ser considerats "inferiors" deixa de créixer o fins i tot es pot reduir en termes absoluts (com passa amb l'anomenat *efecte Giffen*⁵, si són substituïts per altres béns considerats "superiors"). Això és el que va succeir durant "l'època daurada": la demanda de béns de primera necessitat, com els aliments bàsics, el combustible domèstic o l'habitatge s'abaratiren, i alliberaren capacitat adquisitiva que les famílies destinaren al consum massiu de béns abans considerats de luxe, com automòbils, neveres, rentadores, televisors o altres electrodomèstics. La demanda d'aquest conjunt de "nous" béns de consum duradors creixia aleshores en una proporció superior a l'increment de la renda familiar disponible. El resultat fou la difusió massiva de l'anomenat *American way of life* dels Estats Units al conjunt de països de l'OCDE.

⁽⁴⁾D'acord amb aquesta llei, l'elasticitat-renda de la demanda és diferent en els diversos tipus de béns. En augmentar la renda, el consum de béns bàsics es tendeix a saturar, atès que la demanda de béns que passen a ser considerats "inferiors" deixa de créixer o fins i tot es pot reduir en termes absoluts.

⁽⁵⁾Efecte econòmic pel qual un producte, de primera necessitat, augmenta la seva demanda encara que el seu preu també augmenti.

Res d'això no hauria estat possible si l'augment de la renda no hagués estat sostingut per un **augment substancial de la productivitat**. La forta inversió en noves instal·lacions fabrils, maquinària, equipaments i infraestructures va comportar una difusió ràpida i massiva de la Segona Revolució Tecnològica als països de l'OCDE, on el seu desplegament havia quedat aturat per la Gran Depressió, el col·lapse de la Primera Globalització i la Segona Guerra Mundial. Com a qualsevol altra difusió massiva d'un gran feix tecnològic i energètic, no es tractava només dels augments de productivitat derivats de la substitució d'un nombre reduït de grans màquines o "invents" per uns altres de més productius. El mateix procés de difusió tecnològica comporta una adaptació regional o sectorial a cada dotació de factors, i un aprenentatge social del qual es deriven altres petites microinnovacions que milloren l'eficiència tècnica i la productivitat econòmica dels dissenys originals aplicats a cada cas (taula 3).

Taula 3. Exemples de millora tècnica de la productivitat aprenent de l'experiència (1910-1978)

Exemple	Paràmetre de millora	Paràmetre acumulat	Pendent de la corba d'aprenentatge	Període	Nre. de vegades que es dobla el paràmetre
Producció del Ford Model T	Preu	Unitats de producció	86%	1910-1926	10
Assemblatge d'avió	Persones/hora de treball directe per unitat	Unitats de producció	80%	1925-1957	3
Unitats de craqueig catalític del petroli	Dies emprats per mil milions de barrils	Dies per produir 100 mil milions de barrils	90%	1946-1958	10
Cost unitari dels fluids del craqueig	Cost per mil milions de barrils	Cost per mil milions de barrils de capacitat	94% (80%)	1942-1958	5
Manteniment de l'equipament d'una planta generadora d'electricitat	Temps mitjà per reemplaçar un conjunt de parts durant l'aturada	Nombre de reemplaçaments	76%	pels voltants de 1957	4

Font: R. U. Ayres i B. Warr (2009)

Exemple	Paràmetre de millora	Paràmetre acumulat	Pendent de la corba d'aprenentatge	Període	Nre. de vegades que es dobla el paràmetre
Persones/hora per barril a la indústria del petroli	Mitjana directa de treballadors/hora per barril refinat	Milions de barrils refinats als EUA	84%	1860-1962	15
Generació d'electricitat	1/1.000 \$ per kWh	Milions de kWh	95%	1910-1955	5
Producció d'acer	Treballadors/hora de treball directe per unitat produïda	Unitats de producció	79%	1920-1955	3
Preus dels circuits integrats	Preu mitjà per unitat	Unitats de producció	72%	1964-1972	10
Preus dels semiconductors d'òxid metàl·lic per a circuits integrats a gran escala (MOS/LSI)	Preu mitjà per unitat	Unitats de producció	80%	1970-1976	10
Preus dels rellotges electrònics digitals	Preu mitjà de venda a la indústria	Unitats de producció	74%	1975-1978	4
Preus de les calculadores portàtils	Preu mitjà de venda a la indústria	Unitats de producció	74%	1975-1978	2
Preus de les cèl·lules dinàmiques RAM de semiconductors d'òxid metàl·lic (MOS dynamic RAM)	Mitjana preu venda de la indústria	Nombre de bits	68%	1973-1978	6

Font: R. U. Ayres i B. Warr (2009)

Tal com es pot veure en els exemples resumits en la taula 3, el desplegament massiu d'un "paquet" de noves formes i fonts d'energia, nous materials, i nous productes com els que integraren la Segona Revolució Tecnològica comportava una corba d'aprenentatge que permeté anar millorant l'eficiència mitjançant microinnovacions, adaptacions i millores successives, que al seu torn incrementaren la productivitat mentre s'allargava el procés de difusió tècnica dins l'espai econòmic. Tanmateix, quan la gran majoria de processos i productes que podien adoptar aquell conjunt de macroinnovacions ja ho havien fet, i la successió de microinnovacions ja havien acostat el rendiment econòmic efectiu a la màxima eficiència tècnica possible aleshores, el procés de difusió tecnològica entrà en una fase d'esgotament i els increments de productivitat decaigueren. Els mateixos mecanismes poden explicar que els increments de productivitat fossin més grans als països o les regions que partien d'una situació més endarrerida, i incorporaven per primer cop aquelles noves tecnologies, mentre es mantingueren més moderats als països capdavanters que ja partien d'una situació més propera a la frontera tecnològica (taula 4).

Taula 4. Productivitat del treball en diversos països desenvolupats (1870-1998)

PIB real per hora treballada (en \$GK de 1990)					
	1870	1913	1950	1973	1998
Gran Bretanya	2,6	4,3	7,0	13,4	25,9

PIB real per hora treballada (en \$GK de 1990)					
	1870	1913	1950	1973	1998
França	1,4	2,9	5,1	15,6	30,6
Alemanya	1,6	3,0	3,6	13,3	26,6
Itàlia	1,1	2,1	4,0	14,6	24,6
Espanya	n. d.	n. d.	2,6	9,9	22,4
Estats Units	2,3	5,1	12,6	22,5	31,8
Japó	0,5	1,1	2,1	10,3	20,7

Taxa mitjana de creixement anual acumulatiu de la productivitat del treball a cada període (creixement en percentatge)				
	1870-1913	1913-1950	1950-1973	1973-1998
Gran Bretanya	1,23	1,32	2,85	2,68
França	1,73	1,54	5,01	2,72
Alemanya	1,57	0,47	5,83	2,82
Itàlia	1,66	1,71	5,80	2,12
Espanya	n. d.	n. d.	5,99	3,32
Estats Units	1,93	2,45	2,57	1,39
Japó	2,00	1,75	7,27	2,83

Font: elaboració pròpia a partir d'Angus Maddison (2002, pàg. 351) i *The Conference Board Total Economy Database* (2011)

Les diferències en el ritme d'increment de la productivitat entre països o regions obeïen a mecanismes similars, i tenien efectes semblants al canvi estructural entre sectors econòmics. Tal com ja hem vist, a l'inici de "l'època daurada" el sector agrari havia acumulat un **major endarreriment relatiu** en termes de **productivitat del treball**. Fou en aquest sector, i per tant també en les regions o països encara bàsicament agraris que deixaren de ser-ho, on s'experimentà el màxim increment relatiu de la productivitat laboral amb la ràpida difusió massiva de l'anomenada **revolució verda**: la substitució de llavors tradicionals per altres que responien més bé als fertilitzants sintètics i el reg, obtingudes generalment per hibridació o altres procediments industrials que eren patentats per grans empreses multinacionals. L'ús d'aquestes llavors amb fertilitzants i productes fitosanitaris –pesticides, herbicides, etc.–, generalment venuts en un sol paquet combinat per la mateixa empresa, permeté el monocultiu intensiu dels millors sòls i eliminà les rotacions de cultiu, el guaret i la necessitat de mantenir una integració curosa entre el cultiu i la ramaderia. El bestiar de treball fou substituït per tractors, i el bestiar d'engreix passà a criar-se en granges intensives alimentades amb pinsos forans (Federico, 2011).

La "revolució verda" permeté el monocultiu intensiu dels millors sòls, eliminant les rotacions de cultiu, el guaret i la necessitat de mantenir una integració curosa entre el cultiu i la ramaderia.

Tots aquests canvis han comportat la **transformació territorial i socio-metabòlica més gran mai experimentada per la mil·lenària història de l'agricultura**, amb efectes ambientals negatius de tota mena que només posteriorment han estat entesos i estudiats. A curt termini, però, la "revolució verda" va generar un augment sobtat del rendiment dels cultius per unitat de superfície, i uns increments encara més espectaculars de la productivitat del treball agrari. Com que això s'esdevenia en un sector productor de béns d'elasticitat-renda més aviat baixa, el resultat fou una reducció dels preus agrícoles, una caiguda de la proporció de la despesa alimentària en la renda familiar disponible, i un traspàs de mà d'obra del sector agrari cap a l'indústria o els serveis, amb productivitats encara més grans o que oferien béns de més elasticitat-renda (taula 5).

Taula 5. Augment de la productivitat del treball per sectors (1913-1987)

	Agroforestal i pesquer			Indústria i construcció			Serveis		
	1913-1950	1950-1973	1973-87	1913-1950	1950-1973	1973-1987	1913-1950	1950-19-73	1973-1987
Anglaterra	2,5	4,6	3,6	1,4	2,9	2,8	0,7	2,0	1,1
França	1,4	5,9	4,8	1,5	5,2	3,9	0,4	3,0	0,8
Alemanya	-0,4	6,3	3,7	1,3	5,6	2,0	-0,2	2,8	2,0
Estats Units	1,6	5,4	2,4	1,5	2,2	1,1	1,0	1,4	0,2
Japó	0,3	7,3	1,9	2,4	9,5	3,9	0,3	4,0	2,2

Percentatge de creixement anual acumulatiu mitjà del valor afegit per treballador a cada període
Font: Angus Maddison (1991)

Aquest canvi estructural, derivat de l'increment desigual de la productivitat entre sectors i les quantitats dels diferents béns demanades pels consumidors, ha **reduït la població activa agrària dels països desenvolupats fins a mí-nims històrics**. També ha situat els agricultors en una posició econòmica molt vulnerable pels marges de valor afegit cada vegada més estrets que els queden entre els preus de venda baixos i el cost creixent dels *inputs* que han de comprar fora de l'explotació. A causa d'aquesta situació, i també pels trets intrínsecs d'una activitat econòmica que ha de treballar amb els cicles de la natura, arreu del món les explotacions agràries han seguit estant formades per diverses combinacions d'explotacions familiars (*farmers* o "grangers" volcats al mercat), grans empreses especialitzades (*agribusiness*), i també petites unitats pageses que cerquen intervenir en els mercats amb una lògica diferenciada pròpia (Van der Ploeg, 2010).

L'altra cara d'aquesta moneda ha estat, evidentment, la generalització de l'anomenada *societat de consum* entre els consumidors urbans (i també l'aparició de noves patologies alimentàries com la crisi de les "vaques boges", la "pesta aviar" o tantes altres). D'absorbir la meitat o més de la renda familiar disponible mitjana, a finals del segle XX la compra d'aliments s'havia reduït fins al 20% o menys (Schor, 2004). Probablement una gran part de l'explicació de l'època daurada a Europa, el Japó i Austràlia rau aquí: la **superació dels**

desnivells de productivitat intersectorials prèviament acumulats fou un dels responsables principals de l'acceleració del creixement experimentat als països de l'OCDE entre 1950 i 1973, situant-se entre l'efecte eufòric inicial d'una recuperació de postguerra que es va esgotar aviat i la represa d'una tendència de fons cap a la convergència condicional sostinguda per l'adopció més tardana de la Segona Revolució Tecnològica (Temin, 2002, pàg. 3-22).

En les taules 4 i 5 s'observa que als Estats Units la història va ser una mica diferent. Abans de la Segona Guerra Mundial la seva economia ja havia experimentat una part considerable d'aquells canvis profunds en l'estructura productiva i laboral, i havia començat abans a modificar substancialment les pautes de consum. Per exemple, el 1929 l'electricitat ja proporcionava un 79% de tota la força motriu industrial (Devine, 1983, pàg. 347-372). Els primers grans salts endavant en productivitat industrial s'havien produït als anys vint i trenta, i els increments posteriors de la productivitat total dels factors (PTF) foren més petits i decreixents (Field, 2007, pàg. 43-58).

Els sectors de l'economia dels Estats Units que experimentaren més augments de productivitat durant "l'època durada" foren els relacionats amb **grans infraestructures**: les xarxes de proveïment d'aigua, electricitat, gas natural o telèfon, i molt particularment el canvi dràstic produït al sistema de transports amb la construcció de la xarxa d'autopistes i el sistema de contenidors traslladats terra endins per grans camions. Entre 1948 i 1973 la mà d'obra ocupada als ferrocarrils es reduí d'un milió i mig a poc més de mig milió de treballadors, mentre que el nombre de camioners augmentava de 655.000 a 1.303.000 (Field, 2007, pàg. 63-90). Tanmateix, al darrer quart del segle xx les grans xarxes d'autopistes ja estaven construïdes i els potencials anteriors d'augment de productivitat en transports i comunicacions s'havien exhaurit. L'època d'absolut domini de l'automòbil i el camió havia deixat un fort impacte social i ambiental negatiu en l'estructura de les ciutats i l'organització del territori, mentre que la revolució dels contenidors començava a afavorir una certa revifalla del ferrocarril. Els graus de cobertura en les xarxes de proveïment d'electricitat, telèfon, gas natural o altres serveis també assoliren un sostre, i l'exahuriment del seu potencial ajudà a ralentir l'increment tendencial de la productivitat a tota l'economia dels Estats Units (Fernald, 1999, pàg. 619-638).

Atès el paper que semblen haver exercit les grans infraestructures durant l'època daurada als Estats Units, la minva posterior de la productivitat també pot haver estat relacionada amb la caiguda de la despesa pública en grans obres de caràcter civil (i amb la desviació envers una despesa militar de productivitat econòmica dubtosa o nul·la durant els anys de la Segona Guerra Freda de 1981 a 1989) (Aschauer, 1989, pàg. 177-200). Però això no implica que es pogués relançar l'economia simplement invertint més en el mateix tipus d'obra pública, o privatitzant els serveis proveïts en xarxa. El que calia era trobar **nous potencials d'increment de la productivitat**.

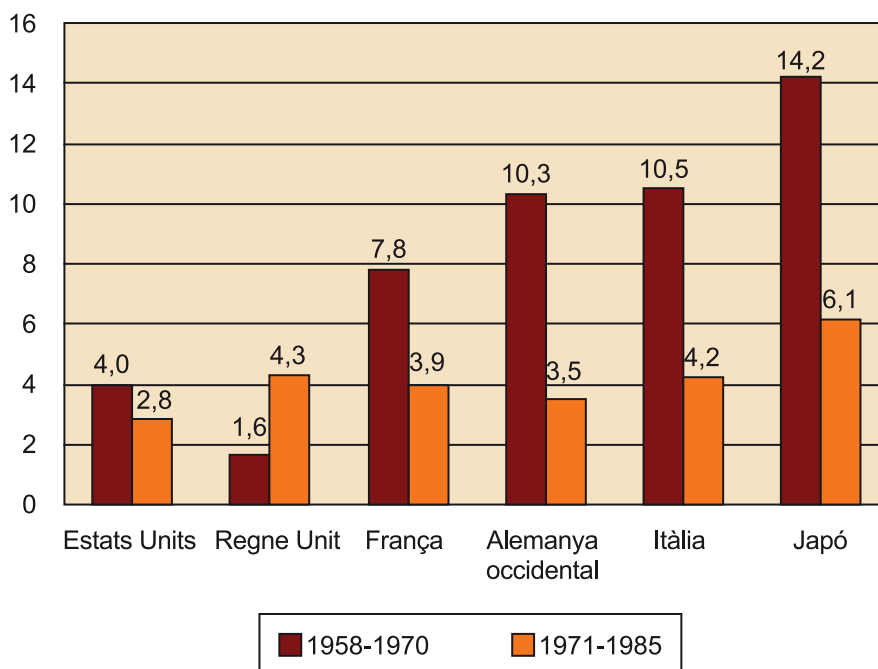
Els sectors de l'economia dels Estats Units que experimentaren més augments de productivitat durant "l'època daurada" foren els més relacionats amb grans infraestructures.

3.4. La difusió de la societat de consum i altres factors moderadors del conflicte distributiu

A tot arreu el *boom* experimentat durant "l'època daurada" en la compra massiva de nous béns de consum durador produïts en grans cadenes de muntatge, com electrodomèstics i automòbils, i el desplegament de les noves xarxes de transports i comunicacions, s'alimentava d'energia barata, aliments barats i primeres matèries barates, combinades amb uns salaris reals cada vegada més alts. Mentre la productivitat del treball augmentés a un ritme molt intens, com ho estava fent aleshores, els increments de salaris que sostenien l'estrebada de la demanda es podien absorbir dins l'estructura de costos de les grans empreses sense comprometre la seva redibilitat ni reduir els marges de benefici. Tanmateix, i malgrat la quasi plena ocupació sostinguda durant dues dècades que va estar acompanyada de l'augment de la força contractual dels sindicats en el nou marc de relacions laborals marcades pel predomini de la gran empresa fordista, hi hagué diversos factors addicionals que ajudaren a **contenir l'augment de la massa salarial** dins aquells marges compatibles amb els guanys elevats i l'eufòria inversora de l'empresa privada (Marglin i Schor, 1990).

En primer lloc, la generació que havia conegut la Gran Depressió i la Segona Guerra Mundial visqué la plena ocupació i l'augment del consum de masses com una benedicció, tot mantenint inicialment unes expectatives moderades. La **incorporació creixent de les dones en general**, i les dones casades en particular, a un mercat de treball on partien d'una gran discriminació en les remuneracions també ajudà a alentir el creixement de la massa salarial. També ho feu el **flux d'immigrants**, que augmentaven les reserves de treball pitjor pagat als països més desenvolupats del continent europeu i sortien inicialment del sud d'Europa i després de les antigues colònies africanes i asiàtiques. L'arribada creixent de població hispana exercí el mateix paper als Estats Units. Però el factor que més va limitar en darrer terme les polítiques fiscals expansives de signe keynesià, i l'abast de les polítiques redistribuïves igualitàries de l'estat del benestar, fou la **política fiscal i monetària molt més restrictiva** aplicada als Estats Units durant les dues administracions republicanes del president **Dwight D. Eisenhower** (1952-1955 i 1956-1960). El fet que els Estats Units fossin el país hegemònic dins el bloc occidental regit pel dòlar va imposar un topall a les polítiques expansives dels altres països de l'OCDE (gràfic 5.14):

Figura 9. Taxa de creixement anual de l'oferta monetària real (tant per cent de Δ de MM-IPC, 1958-1985)

Font: Stephen A. Marglin i Juliet B. Schor (1990, pàg. 141)

Com a republicà conservador, Eisenhower era clarament contrari a l'expansió de la despesa pública i l'augment de l'oferta monetària. Durant el seus dos mandats presidencials entre 1952 i 1960 aplicà l'ortodòxia del pressupost equilibrat i la contenció de la política monetària amb tipus d'interès alts. Això va mantenir l'economia dels Estats Units més allunyada de la plena ocupació, i també va contribuir al seu menor creixement respecte de la majoria de països de l'OCDE.

La política econòmica d'Eisenhower

Val la pena notar que la política econòmica d'Eisenhower era coherent: s'oposava a l'expansió del pressupost públic tant si es tractava de programes socials com de la despesa militar. Malgrat ser un general veterà de la Segona Guerra Mundial, en el seu discurs d'acomiadament televisat el 1960 va advertir la ciutadania dels perills del complex militar-industrial, i l'amenaça que representaven per a la democràcia les seves pressions sobre el Pentàgon per a augmentar les compres d'armament. Tots els presidents republicans posteriors a Eisenhower han emprat la retòrica del "dèficit zero", però han deixat el dèficit públic dels Estats Units en una xifra molt més alta que la trobada en iniciar els seus mandats.

Com veurem en el mòdul "La Segona Globalització: de l'estagflació dels anys setanta a la Gran Recessió (1973-2012)", la contenció de la política monetària i fiscal d'Eisenhower als anys cinquanta va contribuir –unida a un estat del benestar més antic però més esquitit que l'europeu– a generar força malestars que als anys seixanta emergiren amb una **forta explosió de protestes socials**. Aquella onada de mobilitzacions ciutadanes protagonitzades pels treballadors, la població negra discriminada, la segona onada de moviments feministes i els joves estudiants de classe mitjana que havien nascut i crescut durant els anys de prosperitat es va produir just a la vegada que l'increment de productivitat començava a minvar. Portà a la presidència dels Estats Units els demòcrates John F. Kennedy (1961-1963) i Lyndon B. Johnson (1963-1969), que posaren

La contenció de la política monetària i fiscal d'Eisenhower als anys cinquanta va contribuir a generar força malestars que als anys seixanta emergiren amb una forta explosió de protestes socials.

en marxa polítiques macroeconòmiques una mica menys restrictives especialment en l'àmbit de la despesa pública, fins que l'arribada de l'**estagflació** amb els xocs del petroli de 1973 i 1978 va propiciar un fort viratge neoliberal. Un ingredient clau d'aquell cop de timó foren les polítiques monetàries altre cop molt més restrictives que s'imposaren arreu a partir de 1980-1981. D'aquesta manera, el canvi de rumb cap a una dura contenció monetària que reflecteixen les dades en la figura 9 va deixar definitivament enrere "l'època daurada".

4. El bloc de països de l'Est després de 1945

4.1. Extensió i creixement del model estalinista de planificació (1950-1973)

L'extensió del socialisme d'estat en el conjunt de països inclosos el 1945-1949 en el bloc de l'Est en l'etapa final de la Segona Guerra Mundial, i amb els acords de Jalta i Postdam, no va reproduir de manera immediata el mateix model erigit per Stalin a l'URSS. En un primer moment la victòria contra el nazisme havia desfermat grans esperances democràtiques arreu, tan a l'oest com a l'est. La convivència viscuda a la resistència contra el nazisme entre molts comunistes i altres forces democràtiques va propiciar en diversos països de l'Europa oriental la **formació inicial de governs pluripartidistes** que volien convocar eleccions lliures. Però amb l'esclat de la Guerra Freda entre els antics aliats el 1947-1949, **Stalin** va acabar imposant el seu propi model dictatorial a tot el bloc de l'Est amb una nova onada de terror polític, dirigida en molts casos contra els mateixos comunistes veterans de la resistència.

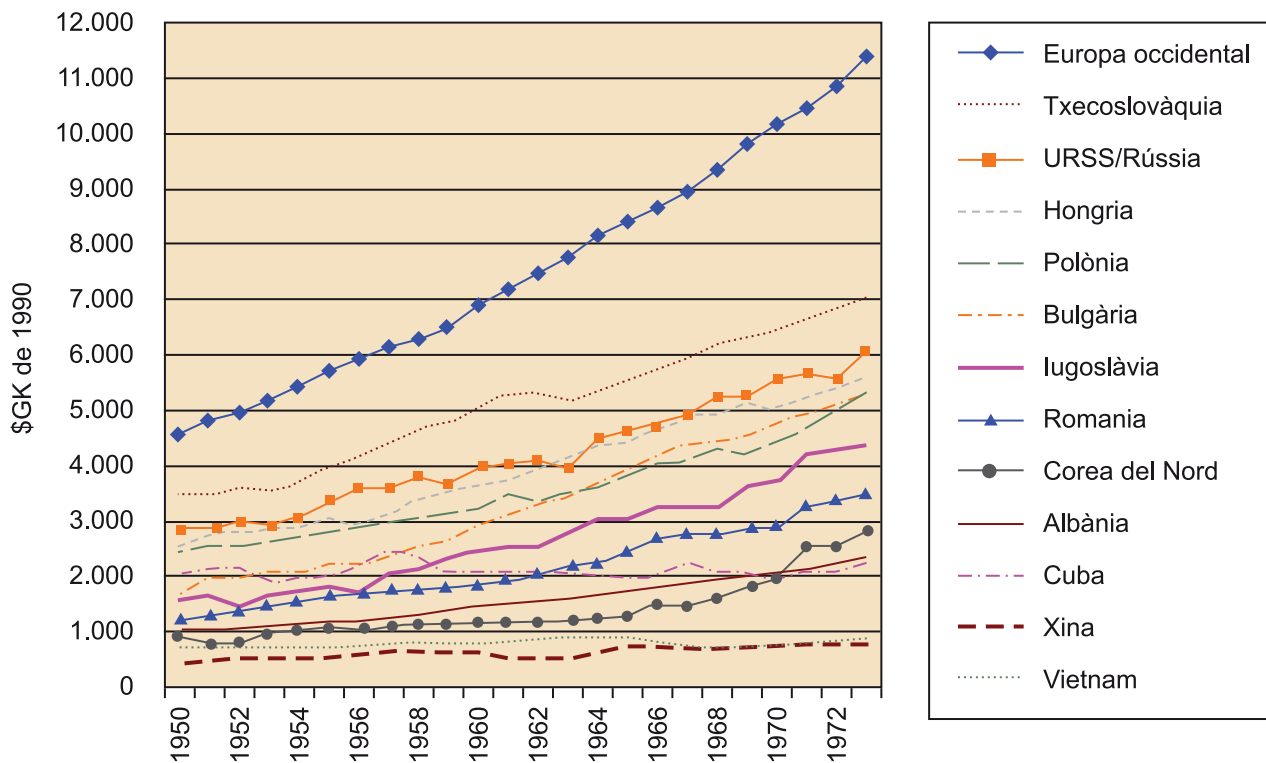
L'URSS va imposar per la força el "socialisme real" al bloc de l'Est.

Aquell comportament de l'URSS com a gran potència, que imposava la seva voluntat als altres països sotmesos a la lògica bipolar de la Guerra Freda, va originar algunes dissensions dins el bloc de l'Est. El 1948-1949 la Iugoslàvia dirigida per **Josip Broz Tito** (1892-1980) va desafiar Stalin mantenint un **model peculiar d'autogestió econòmica** de les empreses, que van esdevenir propietat dels seus treballadors, i d'una pagesia que preservà la propietat de la terra, tot combinant la planificació amb el mercat. Com veurem més endavant, Tito va optar pel moviment de països no alineats de l'anomenat *Tercer Món*. A partir d'aleshores l'URSS va reprimir sense contemplacions qualsevol nova dissidència a la resta de països del bloc de l'Est, i es va imposar l'estatització completa de l'economia, incloent-hi la col·lectivització agrària –excepte a Polònia, on el 85% de la terra va romandre a mans pageses, que també mantingueren la representació d'un partit pagès tutelat pel partit comunista oficial. El **triomf de Mao Zedong a la guerra civil xinesa** i la fundació de la República Popular de la Xina el 1949, juntament amb la victòria comunista sobre els ocupants japonesos a **Corea del Nord**, van ampliar encara més aquell Segon Món oficialment anomenat de *socialisme real*. El 1954 s'hi afegí Vietnam, i el 1959, Cuba.

Com ja havia passat durant el primer salt endavant de l'URSS estalinista, la majoria d'aquells països experimentaren entre 1950 i 1973 taxes importants de creixement del PIB real per habitant. Certament, no van ser prou elevades per a permetre una clara convergència econòmica amb l'Europa occidental i les "Noves Europes" (figura 10). Però fou un ritme de creixement força notable: mentre que la renda *per capita* creixa un 4% anual de mitjana a tota l'Europa occidental, a l'URSS ho feia un 3,3%, a Txecoslovàquia un 3,1%, a Hongria i a

Albània un 3,6%, a Iugoslàvia un 4,6%, a Romania un 4,8%, i a Corea del Nord un 5,3%. L'economia xinesa només va créixer un 2,8% anual, però era encara un ritme una mica superior al de tota l'Amèrica Llatina (2,6%), o el Regne Unit i els Estats Units (2,4%) en els mateixos anys. Vietnam va estar en guerra durant gairebé tot el període i només va créixer un 1% anual, mentre que l'economia cubana romania estancada. Tanmateix la figura 10 permet observar també que l'impuls inicial de la reconstrucció postbèl·lica tendí més a alentir-se que a accelerar-se en la majoria dels països del bloc de l'Est, justament durant els anys d'hipercreixement que al món occidental s'acabarien considerant d'època daurada.

Figura 10. Creixement econòmic dels països del bloc de l'Est i l'Europa occidental durant l'època daurada (1950-1975)

Font: elaboració pròpia a partir d'Angus Maddison

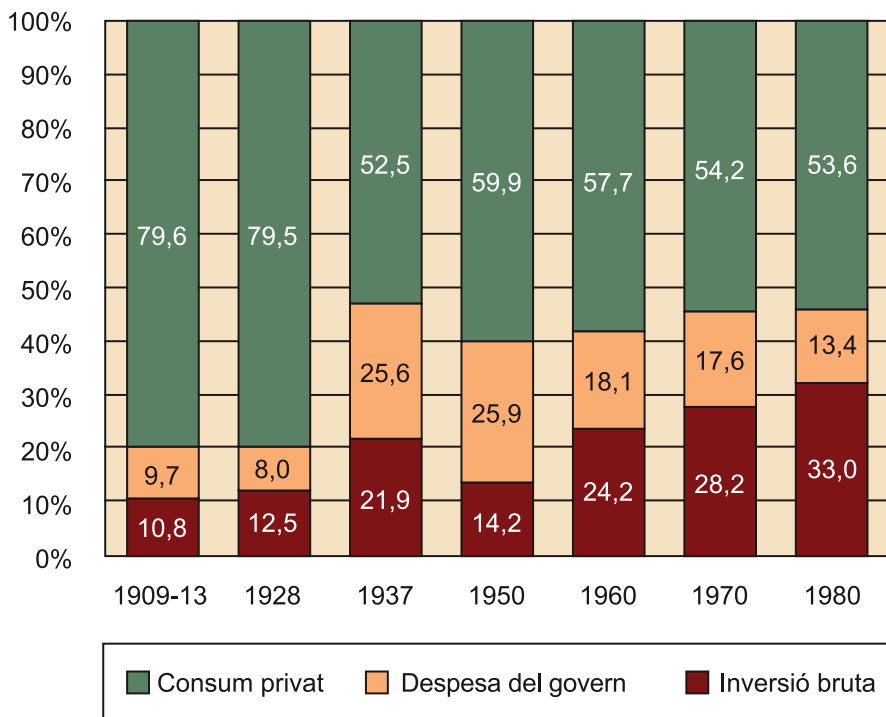
Per a entendre aquesta trajectòria peculiar, cal analitzar el **funcionament de l'economia estatalment planificada** d'aquells països. Ja hem vist que el model estalinista de planificació havia estat bastit amb l'objectiu "d'atrapar i superar" la capacitat econòmica dels països capitalistes més desenvolupats.

L'estatització de l'economia permetia concentrar tot l'excedent en els òrgans de planificació, i centralitzar les decisions d'inversió per a dirigir-les cap als sectors considerats prioritaris.

Això també feia possible mantenir comprimit durant molt temps el consum privat interior, per a dur a terme un esforç inversor molt alt. El 1950 la inversió representava un 14% del producte nacional de l'URSS, però el 1980 havia augmentat fins al 33%, mentre el consum privat es mantenia comprimit en

el 54% de la renda. A tall de comparació, el 1980 dos terços de la renda dels Estats Units es destinaven al consum privat i només un 18% a la inversió. La despesa estrictament governamental de l'URSS era, en canvi, més semblant a la dels Estats Units (17%) que la mitjana de l'Europa occidental (21%) el 1980 (figura 11).

Figura 11. Inversió, consum privat i despesa pública a Rússia i la Unió Soviètica (1909-1980)

Font: elaboració pròpia a partir de Paul R. Gregory (1982, pàg. 127-128) per als anys 1909-1913; per a 1928 i 1937, Angus Maddison, (1971, pàg. 127), i per a 1950 en endavant, Gur Ofer (1987, pàg. 1767-1833).

Això ajuda a entendre que aquelles economies poguessin augmentar el seu estoc de capital amb una rapidesa inusitada, tot mobilitzant uns immensos recursos de treball humà i primeres matèries que fins aleshores havien romàs infrautilitzats. Aparentment, es tractava d'una màquina perfecta per a accelerar el creixement econòmic. Encara que soni estrany vist des d'ara, els governs dels Estats Units havien estat força preocupats pel creixement econòmic de la superpotència rival.

La pregunta que es feien llavors molts experts era aquesta: "com pot l'URSS créixer tan ràpidament?" (Maddison, 1971). Emprant un model originàriament proposat el 1928 per l'economista rus G. A. Feldman, que va participar en l'elaboració del primer pla quinquennal, i posteriorment desenvolupat per l'estadístic indi Prasanta Chandra Mahalanobis (1873-1972), que considerava el capital l'únic factor limitador en una economia endarrerida i tancada on el treball humà i els recursos naturals eren sobreabundants, Robert Allen ha contrastat recentment el creixement efectiu de l'economia soviètica amb el que s'hauria produït sense la Revolució Russa de 1917, o si l'economia mixta de la NEP dels anys vint hagués pogut continuar.

Aquests eren els anys en què la Unió Soviètica assolí una posició capdavantera en la cursa de l'espai amb el llançament del primer satèl·lit *Sputnik* el 1957 o el primer vol tripulat per Yuri Gagarin a l'espai exterior el 1961.

El resultat de la simulació amb el model Feldman-Mahalanobis⁶ és que l'economia de l'URSS hauria crescut a un ritme més pausat amb la NEP, però encara més alt que en un context capitalista, on la inversió de capital s'hauria limitat a emprar només aquella quantitat de factors que fossin rendibles pels inversors privats, i hauria deixant per tant la resta en situació d'atur. Dit altrament, la maquinària econòmica estatitzada bastida per Stalin era la que podia aconseguir en menys temps una ocupació total més intensa dels recursos existents per créixer (Allen, 2003, pàg. 153-186).

⁶En aquest model el centre està en la importància que té la inversió en béns de consum domèstic. Per a aconseguir aquesta capacitat de producció, però, és necessària la producció de béns de capital. Si aquesta és suficientment important, en el llarg termini, expandirà la capacitat de producció de béns de consum.

Tanmateix, si disposaven d'una capacitat tan gran d'augmentar ràpidament l'estoc de capital, com és que el creixement del PIB real per habitant no assolí taxes encara més altes fins a permetre una convergència completa del bloc de l'Est amb els països capitalistes als quals volien "atrapar"? La resposta té a veure amb les **ineficiències** i els **errors** d'aquella forma despòtica de planificació, que podia caure fàcilment en la trampa "d'invertir per invertir" (Gershenkron, 1962; Nove, 2003). La planificació estatal bastida per Stalin contenia tres mancances fonamentals. En primer lloc, els planificadors patien una manca crònica d'informació adient. Totes les decisions s'havien centralitzat en uns òrgans de planificació que, tanmateix, només podien obtenir la informació requerida dels seus subordinats a través d'uns canals burocràtics massa llargs i costosos. Les decisions s'havien de prendre molt abans que tota la informació arribés a temps des de baix a dalt per a poder ser degudament processada i depurada d'errors. El problema de la informació estava estretament relacionat amb un segon tret estructural d'aquella planificació central: la manca d'incentius econòmics adients.

La manca d'informació i d'incentius tenia el mateix origen: la **supressió dels mercats**. Aquest problema ja havia estat anticipat per economistes ultraliberals com Ludwig von Mises (1881-1973) i Friedrich Hayek (1899-1992) en un famós debat sobre si una planificació socialista podria funcionar o no (Von Hayek, 2003). La majoria d'economistes partidaris del socialisme, com Oskar Lange (1904-1965), respongueren als seus col·legues liberals que una economia socialista planificaria d'una manera semblant a com ho fa una empresa capitalista: provant i rectificat per assaig i error, a partir de la informació obtinguda dels mercats (Lange, 1984). Això implicava que per a planificar bé calia tenir mercats que proporcionessin la informació i els incentius adients. Però Stalin va suprimir els mercats en posar fi a l'economia mixta de la NEP entre 1928 i 1936. El mateix Oskar Lange va definir aquell peculiar "socialisme" estalinista com "una mena d'economia de guerra *sui generis*" (Lange, 1958).

La identificació stalinista del socialisme amb l'**estatització** comportava l'error de creure que els mercats són incompatibles amb la planificació, i la planificació amb els mercats.

Però als mercats no solament interactuen individus, també hi ha empreses de tota mena –privades o públiques, familiars, societats anònimes, multinacionals, cooperatives, autogestionàries, etc.– que s'organitzen generalment de manera jeràrquica, o de vegades també democràticament. La facturació de les grans empreses multinacionals iguala actualment el PIB de força països, i al seu interior no regeix el mercat sinó una planificació jeràrquicament organitzada.

Ronald Coase

Per què la seva planificació funciona molt millor que a l'URSS? El premi Nobel d'economia Ronald Coase ha explicat que les empreses existeixen com a formes d'organització econòmica fora del mercat per a reduir els costos de transacció –és a dir, justament el que costa reunir la informació, coordinar les decisions, negociar els contractes i fer-los complir. Si els costos de transacció no assoleixen un nivell prou baix, els mercats no poden funcionar (Coase, 1994). Així doncs, les empreses planifiquen servint-se de la informació que els proporcionen els mercats, i reaccionen a aquesta informació responen a l'estructura d'incentius que genera el mateix mercat.

En absència de mercats, com es planificava aquella mena de "socialisme real" estatitzat? A l'hora d'establir els objectius del pla quinquennal i assignar els recursos disponibles, els òrgans de planificació havien de basar-se en **estimates poc acurades** obtingudes d'exercicis anteriors. A més, la informació generada per les empreses estatals sobre l'estoc de productes o primeres matèries, i sobre les necessitats de factors de producció –maquinària, mà d'obra, energia i primeres matèries–, era sovint incorrecte perquè els directors cercaven prevenir escassetats futures o sancions per incompliment del pla quinquennal amagant romanents i demanant més factors del compte. En conjunt, totes aquestes ineficiències en cadena acabaven provenint del fet que les decisions econòmiques es prenen en una situació on les restriccions pressupostàries eren sempre molt laxes (*soft budget*) (Kornai, 1992). El resultat era un **gran malbaratament de tota mena de factors, una baixa productivitat i una qualitat deficient dels productes**. La manca de mercats genuïns no permetia corregir-ho ajustant la producció a la demanda dels consumidors i a l'oferta de factors realment disponibles.

En conseqüència, els òrgans de planificació central tendien a funcionar projectant el passat cap al futur. El cercle viciós que s'establia entre unes empreses sense estímuls eficients i uns òrgans de planificació sense informació adient, els conduïa a prendre decisions conservadores. D'aquí es derivava un tercer tret estructural d'aquella economia de planificació estatitzada, que acabaria esdevenint el més important: la seva incapacitat per a adaptar-se al canvi estructural de la mateixa economia. Tot això implicava que mentre que l'estoc de capital creixia de manera accelerada, les demandes dels consumidors seguien crònicament insatisfetes i la productivitat romaní a un nivell molt inferior al que correspondria pel nivell científic i el grau d'acumulació de capital assolit. Tot plegat era una gran màquina econòmica planificada per a assolir el màxim creixement econòmic, que només aconseguia créixer a empentes i rodolons.

Les ineficiències del sistema de planificació provocaven un malbaratament de tota mena de factors, una baixa productivitat i una qualitat deficient dels productes.

Plans quinquennals

Si un pla fixava els objectius de producció d'un tren de laminatge en tones de planxa metàl·lica, era més fàcil complir-lo si es produïen xapes de molta gruixària. Les empreses que necessitaven planxes primes no en trobaven i per complir el pla acabaven fabricant màquines, vehicles o electrodomèstics amb planxes massa gruixudes.

La dictadura de Stalin va suplir l'absència d'incentius econòmics o informació adient amb una "**política de torniquet**": exigir sempre objectius impossibles i purgar de tant en tant la cadena burocràtica de comandament culpant-la del fracàs a l'hora d'assolir-los (Lewin, 1985).

L'exercici d'un poder dictatorial omnímode va acabar entrelaçant-se amb aquella manera d'impulsar el creixement econòmic des de la planificació estatal. El principi d'evitar represàlies i "agradar sempre al cap" portava els directors d'empresa a fer tot el possible per a complir amb el pla quinquennal sobre el paper, encara que fos a costa de l'eficiència o la racionalitat econòmica més elementals.

4.2. La crisi de legitimació del model soviètic i la fallida de les reformes (1956-1968)

Fins i tot una dictadura tan desprietada com la de Stalin necessitava algun mecanisme de legitimació que mantingués l'obediència o la passivitat de la majoria de la gent. Amb els assassinats de Nikolai Bukharin (1888-1938) i Lev Trotski (1877-1940), i després de l'extermini de tota la vella guàrdia bolxevic amb el Gran Terror dels anys trenta, el règim stalinista havia substituït l'objectiu d'una revolució socialista per l'**assoliment d'una revolució industrial** que permetés acostar-se als països capitalistes per un camí diferent. La seva legitimació radicava a aconseguir-ho. Però si ho aconseguia, també posaria en marxa canvis estructurals en l'economia i la societat que la podien erosionar més endavant. La figura 11 ens indica que ho va aconseguir, però només a mitges.

Mentre es feien els primers passos de la industrialització i es tractava de construir ferrocarrils, xarxes elèctriques i grans complexos siderúrgics, les errades de la planificació centralitzada o la insatisfacció dels consumidors no serien encara molt greus. Al capdavant, també als països capitalistes molts d'aquells sectors han estat planificats. Les anàlisis de Robert Allen han confirmat que, tot i els problemes d'informació o incentius d'aquella economia estatitzada, mentre el treball es va mantenir sobreabundant i els recursos naturals molt barats, fins i tot una forma de planificació tan barroera com aquella va poder funcionar sorprenentment bé. La productivitat total dels factors es va multiplicar dues vegades i mitja entre els anys trenta i mitjan dels anys setanta del segle XX, quan la Unió Soviètica va entrar en una fase de creixent estancament que estudiarem amb més detall en el mòdul "La Segona Globalització: de l'estagflació dels anys setanta a la Gran Recessió (1973-2012)" (taula 6).

Taula 6. Taxes de creixement anual acumulatiu dels factors, el producte i la productivitat de l'economia de l'URSS (1928-1985; percentatge de creixement)

	1928-1940	1950-1960	1960-1970	1970-1975	1975-1980	1980-1985
PIB	5,8	5,7	5,2	3,7	2,6	2,0

Font: Robert C. Allen (2003, pàg. 190)

Socialisme real

Quan un jove entusiasta va preguntar a l'economista polonès Michal Kalecki (1899-1970) pels avenços del "socialisme real" al seu país, li va respondre irònicament: "En efecte, el meu país ha abolit el capitalisme. Ara només ens falta abolir també el feudalisme...". Una burocràcia omnipresent cercava controlar-ho tot, sense aconseguir-ho mai (Scott, 1998).

	1928-1940	1950-1960	1960-1970	1970-1975	1975-1980	1980-1985
Treball	3,3	1,2	1,7	1,7	1,2	0,7
Capital	9,0	9,5	8,0	7,9	6,8	6,3
Terra	1,6	3,3	0,2	1,0	-0,1	-0,1
Tots els factors	4,0	4,0	3,7	3,7	3,0	2,5
Productivitat	1,7	1,6	1,5	0,0	-0,4	-0,5

Font: Robert C. Allen (2003, pàg. 190)

Davant les dades de la taula 6 la pregunta torna a ser la contrària: com va poder créixer tant la Unió Soviètica, i durant tant temps, malgrat les distorsions econòmiques que implicaven els seus greus errors d'origen? Irònicament, l'explicació proposada per l'historiador econòmic Robert Allen rau justament en les laxes restriccions pressupostàries (*soft budgets*), amb les quals es prenen les decisions d'inversió. La clau del ràpid creixement econòmic d'una economia estatitzada com aquella era el **grau d'ocupació** que es podia assolir accelerant la migració camp-ciutat –comptant també amb el terror de la col·lectivització forçada–, i donant ocupació industrial a les reserves de treball immenses mobilitzades. En una situació capitalista, en què les decisions les prenguessin inversors privats sotmesos a una restricció pressupostària estricta, la inversió de capital hauria estat sens dubte més "eficient", però també força menor.

Si aquesta anàlisi de Robert Allen és correcta, l'avantatge de gaudir d'una **restricció pressupostària laxa** només podia durar mentre el capital es mantingués com a principal factor limitador. A partir del moment en què tan el treball com els recursos naturals deixessin de ser sobreabundants, les distorsions econòmiques generades pels problemes d'informació, incentius i eficiència en l'assignació de recursos passarien a un primer pla i es comprometria la continuïtat del mateix creixement (Allen, 2003, pàg. 189-211).

Això és el que va passar de 1970 en endavant. A mesura que s'assolien els primers grans objectius i l'excedent inicial de treball o recursos naturals sense ocupació començava a disminuir.

Una característica d'aquell sistema de planificació fou la tendència a seguir invertint en les velles indústries i les antigues plantes en lloc d'obrir-ne de noves. Tal com s'observa en la taula 6, la inversió de capital es mantingué molt alta malgrat que la productivitat va deixar d'augmentar, o fins i tot començava a disminuir. En lloc del canvi estructural que requeria la seva economia, els planificadors seguiren invertint en el teixit productiu existent i van conduir la Unió Soviètica cap a la paràlisi econòmica.

L'estancament econòmic tornava a fer palès que el model stalinista havia eliminat els dos requisits fonamentals per a una planificació econòmica eficient: l'**existència de mercats** i els **procediments democràtics** per a resoldre tot el que els mercats són incapaçs d'oferir.

D'aquesta manera s'havia privat també dels mecanismes que haurien permès superar les disfuncions econòmiques, socials i ambientals del mateix sistema de planificació. A mesura que les necessitats bàsiques començaven a estar cobertes, la gent demanava altres coses. Per a satisfer-les calia un canvi estructural i la insatisfacció dels consumidors en un "mercat de venedors"⁷ esdevenia cada vegada més evident. En definitiva, en el sistema de planificació stalinista no disposava del mecanisme individual d'"entrada i sortida" propi dels mercats, i tampoc no estava permesa una "veu" pública que expressés col·lectivament el malestar existent. Aquesta combinació havia de conduir tard o d'hora a una crisi de legitimació profunda (Hirschman, 1977).

Per a solucionar els problemes estructurals calien reformes profundes, però aquestes topaven amb un tret cabdal del sistema de partit fusionant amb el mateix estat: no hi havia espai per a una discussió pública veraç. Com ha explicat l'historiador Moshe Lewin, el sistema "unipartidista" esdevingué un sistema "sense partit" ni política, ja que va substituir el debat per la mera administració d'un aparell gegantí que finalment ningú no controlava (Lewin, 2005, pàg. 433-437). Mentre va ser viu, Stalin cercà mantenir el control mitjançant l'exercici del terror i les purgues sistemàtiques. En els trenta-tres anys que van des del 1921 fins a la seva mort el 1953 van ser detingudes per raons més o menys polítiques uns quatre milions de persones. Unes vuit-centes mil foren formalment condemnades a mort, i més de dos milions i mig foren tancades en camps de presoners (*gulags*) dels quals més d'un milió i mig mai no retornaren. En conjunt, entre dos i dos milions i mig de persones van morir directament víctimes del terror estalinista (Arch i Naumov, 2001, pàg. 473-478). En el moment més àlgid de 1937-1938 aquella repressió ferotge havia arribat a afectar un 7% de tota la població de l'URSS. Després anà minvant d'intensitat, però l'arbitrarietat del règim estalinista mai no desaparegué del tot. Ni els mateixos buròcrates es podien sentir segurs del tot en la seva posició de comandament.

Col·lapse econòmic de la Unió Soviètica

Els resultats d'aquesta anàlisi són molt rellevants per al vell debat abans al·ludit sobre la planificació socialista. Segons Robert Allen, malgrat totes les mancances originàries del model de planificació stalinista el col·lapse econòmic de la Unió Soviètica es va produir per errors en la presa de decisions dels planificadors i reformadors que s'haurien pogut evitar. També hi van tenir un paper important el cost de la cursa d'armaments impulsat per la Guerra Freda i l'exhauriment dels recursos minerals i energètics més accessibles als llocs de localització de la indústria pesant tradicional (Allen, 2003, pàg. 193).

(7) El mercat es regeix per l'oferta i no hi ha resposta davant possibles variacions de la demanda. En el cas de l'URSS i les economies de planificació centralitzada, la producció estava determinada pel planificador i no pels estímuls del mercat.

El sistema de planificació estalinista entraria en crisi a partir dels anys setanta a causa de la manca de mecanismes de mercat i de mecanismes d'expressió de la veu pública.

Això ajuda a entendre per què la lluita pel poder després de la mort de Stalin es resolgué finalment amb la "**desestalinització**" de Nikita Khrushov, que governà la Unió Soviètica de 1953 a 1964. La mateixa burocràcia volia normalitzar el règim i resoldre algunes de les disfuncions més pregones. Els pitjors crims de Stalin foren denunciats públicament al Vintè Congrés del PCUS de 1956, però no tots. Es van tancar els "*gulags*", i la repressió política es va fer molt més selectiva. Amb una burocràcia més segura en la seva posició de poder, desaparegué la pressió del "torniquet" stalinista sense ser substituïda ni per altres incentius econòmics, ni per controls democràtics. Per dinamitzar l'economia Khrushov va intentar **descentralitzar la planificació**, donant més autonomia a les regions i les empreses industrials. Però sense mercats ni democràcia els resultats van augmentar el caos i la corrupció, en lloc de millorar l'eficiència.

Aquella tímida "desestalinització" oficial va desfermar ràpidament noves dissidències dins el bloc de l'Est, especialment a països amb un nivell d'industrialització i urbanització més alt, on la rigidesa del sistema es feia més palesa. El 1953 el primer ministre d'Hongria Imre Nagy (1896-1958) va donar llibertat als pagesos per abandonar les granges col·lectivitzades forçadament, fins que el 1955 el sector més ortodox del règim el va obligar a dimitir. Però el retorn dels dirigents estalinistes al Govern d'Hongria va provocar el 1956 una gran revolta popular que va tenir el suport de la majoria del Partit Comunista. Nagy va tornar al Govern prometent eleccions lliures i una economia mixta: és a dir, recuperant el programa originari de la resistència contra el nazisme el 1945, que havia estat escombrat ràpidament per les tropes soviètiques. Només la policia política es va oposar a aquell primer intent de comunisme democràtic, que va ser ofegat en sang per la invasió militar de l'URSS. Les Nacions Unides no van respondre a la demanda d'ajut de Nagy, que fou executat el 1958. Fou tota una lliçó de Guerra Freda: la "sobirania limitada" marcava els límits de qualsevol intent de reforma dins el bloc militar del Pacte de Varsòvia.

A Polònia esclatà el 1956 una revolta obrera a Poznan, i la "desestalinització" permeté que fos nomenat primer ministre un antic comunista represaliat: Władysław Gomułka (1905-1982). La tensió amb l'URSS va pujar de to, i per a evitar una invasió Gomułka va optar per moderar els seus objectius tot garantint la fidelitat al Pacte de Varsòvia. Als inicis del seu mandat encara va intentar aplicar algunes reformes econòmiques, especialment al sector agrari, però sempre mantenint-se dins els límits imposats per l'ortodòxia soviètica. Amb els anys abandonà qualsevol reformisme. El 1968 participà en la invasió de Txecoslovàquia al costat de les tropes russes, i el 1970 hagué de dimitir després de reprimir violentament un nou esclat de vagues a Polònia. Després de l'esclafament de la revolta de 1956 alguns comunistes hongaresos també tractaren de seguir una via pragmàtica semblant a la polonesa, amb objectius i resultats molt limitats.

A la República Democràtica Alemanya (RDA) ja s'havien produït el 1953 importants vagues dels treballadors, que van ser reprimides amb la intervenció de l'exèrcit soviètic. Davant la impossibilitat de canviar les coses, i aprofitant la

L'etapa de Brèjnev al capdavant de la Unió Soviètica es caracteritzà pel tancament ideològic, la repressió dels dissidents, la corrupció creixent i un progressiu estancament econòmic.

divisió de Berlín, de 1949 a 1961 van abandonar l'RDA uns 2,7 milions de ciutadans alemanys: el 17% de tota la població. Per tallar aquella sortida massiva es va erigir el mur de Berlín l'any 1961. Finalment, el 1964 un cop d'estat dels sectors més ortodoxos del PCUS obligà Nikita Khrusxov a dimitir i va instaurar en el poder Leonid Brèjnev, un membre de la burocràcia estretament lligat a l'aparell armamentista. De 1964 a 1982 la llarga etapa de Brèjnev al capdavant de la Unió Soviètica es caracteritzà pel **tancament ideològic**, la **repressió dels dissidents**, la **corrupció creixent** i un **estancament econòmic progressiu** que analitzarem en el mòdul "La Segona Globalització: de l'estagflació dels anys setanta a la Gran Recessió (1973-2012)".

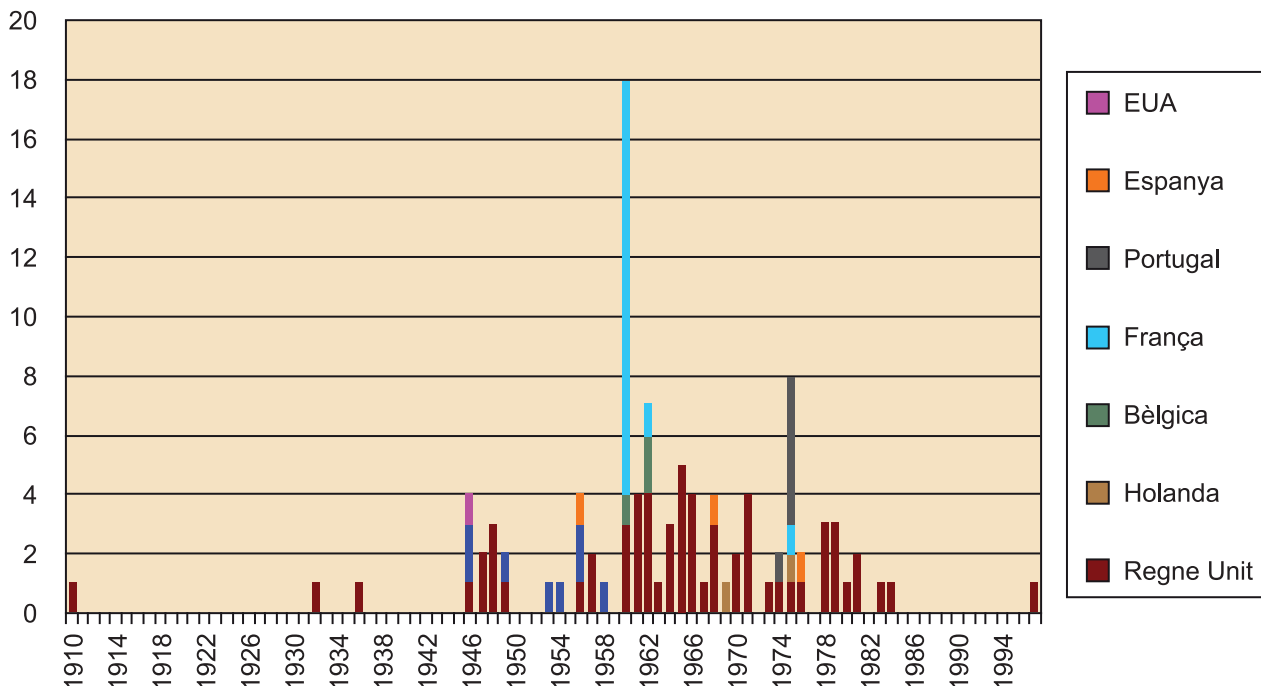
5. La descolonització després de 1945: persistència del subdesenvolupament i augment de la desigualtat entre països

La Segona Guerra Mundial esdevingué un altre tombant decisiu per a les forces que lluitaven contra el colonialisme. Va demostrar que les metròpolis de l'home blanc també podien ser derrotades, i la resistència antifeixista europea els ensenyà com organitzar-se en guerrilles per a vèncer un enemic aparentment més poderós. L'esperança democràtica albirada per la victòria aliada, i la mateixa carta de fundació de les Nacions Unides que proclamava el dret a l'autodeterminació, contribuïren a la victòria dels moviments d'alliberament nacional a les antigues colònies. Però, tal com va passar a l'interior dels països de l'OCDE, una part d'aquelles esperances es va marcir aviat sota la llosa de la Guerra Freda.

Comptant veritables grans estats, petits estats insulars i microestats, entre 1910 i 1997 han estat reconeguts 102 nous països independents, on milions de persones han deixat d'estar sotmeses al domini colonial.

D'aquests, un total de 99 estats han esdevingut independents després de 1945 (figura 12). Atès que actualment les Nacions Unides reconeixen fins a 192 estats, això vol dir que més de la meitat dels països actuals tenen poc més de mig segle de vida com a entitats independents. No és una qüestió menor, especialment si tenim en compte la constatació històrica que per a fer viable un procés de desenvolupament i convergència econòmica la importància d'un estat fort i eficient és inversament proporcional a l'endarreriment d'un país (Gershenkron, 1968; Chang, 2004).

Figura 12. Països que esdevingueren independents de les metròpolis colonials (1910-1997)

Font: elaboració pròpia

Per a superar l'endarreriment de partida i posar en marxa un procés de desenvolupament econòmic i social que havia de competir amb els països avançats en desigualtat de condicions, les polítiques públiques havien d'exercir un paper molt important invertint en infraestructures bàsiques, en educació i salut, i garantint unes regles del joc transparents i equitatives. Però a causa de la pobresa inicial i de les fortes desigualtats internes, als països acabats de descolonitzar els estats tenien pocs recursos, i esdevingueren sovint un instrument corrupte i repressor a mans d'oligarquies internes o agents inversors externs que cercaven enriquir-se ràpidament a costa del que fos. La debilitat de la societat civil i de l'estat també fou aprofitada per organismes internacionals al servei de grans grups de pressió econòmics que imposaven les seves prioritats. La política de blocs practicada durant la Guerra Freda es va servir de les divisions i els conflictes locals, cosa que va agreujar aquella debilitat dels estats als països del sud amb un intervencionisme polític –i sovint també militar– que els convertia en peons al tauler de joc de les grans potències.

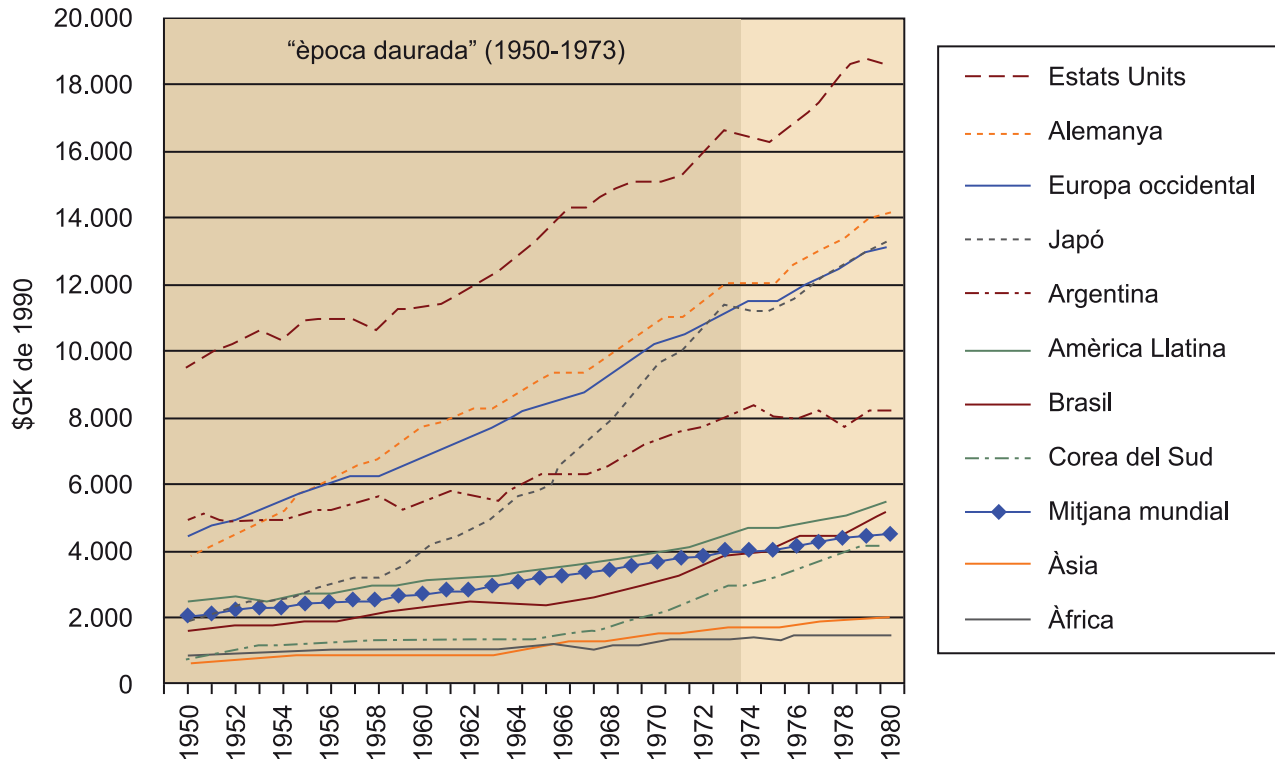

La debilitat de la societat civil i de l'estat als nous països descolonitzats va dificultar enormement el seu desenvolupament.

A causa de totes aquelles "trampes de la pobresa", en força casos heretades del període colonial i en molts altres novament esperonades per inversors sense escrúpols dedicats a extraure a preus baixos les seves riqueses naturals, durant el mig segle següent el balanç de la descolonització en termes de creixement econòmic i desenvolupament humà no ha estat el que s'esperava quan, per exemple, el 1955 es va fundar el Moviment de Països No Alineats a la Conferència de Bandung (Indonèsia). Mentre els països de l'Europa occidental, Austràlia, Nova Zelanda i el Japó convergien amb el Regne Unit i els Estats Units, la resta del món va experimentar un procés de **divergència relativa** a causa d'un creixement molt inferior de les seves economies (figura 13).

Tercer Món

A la Conferència de Bandung va aparèixer per primera vegada el concepte de *Tercer Món*, adoptat per contraposició als dos blocs oposats per la Guerra Freda.

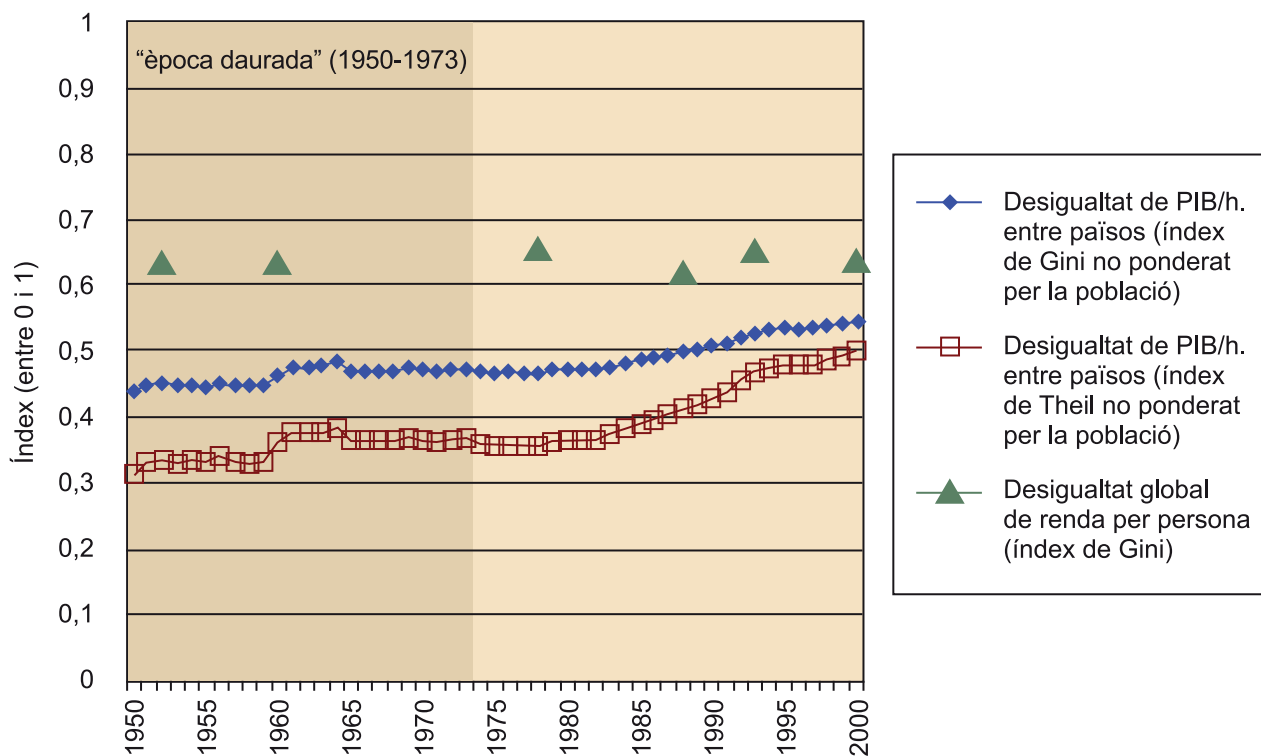
Figura 13. PIB real *per capita* a diferents regions i països del món (1950-1980)

Font: elaboració pròpia a partir d'Angus Maddison

Atès que en aquells països divergents s'allotjava la major part de la població humana, això va comportar un **augment pronunciat de la desigualtat** entre la renda *per capita* mitjana als països de l'anomenat *Tercer Món*, i el PIB per habitant al Primer i el Segon.

A la vegada, també es va mantenir molt alta la desigualtat global (és a dir, comptant la capacitat adquisitiva real de totes les persones sense dividir-les en fronteres). Aquesta evolució de la desigualtat entre països, i entre tots els habitants del món, contrasta vivament amb la reducció de la desigualtat experimentada dins del grup de països que convergiren cap als nivells més alts de renda *per capita* després de la Segona Guerra Mundial. L'època daurada no ho va ser tant per a la gran majoria de la humanitat!

Figura 14. La desigualtat d'ingrés al món entre països i persones (1950-2000)

Font: elaboració pròpia a partir de Branco Milanovic (2006, pàg. 182, 232 i 236)

Tal com ho resumeix Branco Milanovic:

"Mentre que en el passat els ingressos d'un individu depenien molt més de la classe a la qual pertanyia que del lloc (el país) on vivia, cap a mitjan segle XX havia pres molta més importància el país que la classe social. Tanmateix, la situació s'ha tornat a revertir durant la segona meitat del segle XX, en augmentar la importància de la desigualtat interna."

B. Milanovic, *La era de las desigualdades* (2006, pàg. 185).

Així doncs, després de 1950 la **desigualtat en la renda mitjana global** va augmentar, en primer lloc, a causa del fet que la divergència econòmica entre països va prosseguir encara que fos a un ritme més lent, i, en segon lloc, quan de 1980 en endavant les economies emergents d'alguns països pobres i molt poblats com la Xina, el Brasil o l'Índia començaren a reduir distàncies amb el món ric, la **desigualtat entre ciutadans del món** s'ha mantingut molt alta atès que el repartiment dins de cada país s'ha tornat a fer més desigual (tal com s'observa per als països de l'OCDE en la figura 1).

6. La divergència de l'Amèrica Llatina durant "l'època daurada": un creixement insuficient

Durant "l'època daurada" l'expansió del comerç mundial es concentrà en unes regions concretes del planeta situades al voltant de les economies capitalistes occidentals en expansió, i a través del Japó s'amplià cap a l'àrea asiàtica del Pacífic. L'Amèrica Llatina en restà força al marge, i es beneficià poc d'aquell motor del creixement econòmic, tal com ho demostra la pèrdua de pes del valor dels fluxos comercials de la regió dins el conjunt del comerç mundial.

D'una banda, el període de 1950 a 1973 foren els anys de més creixement econòmic de la història recent de l'Amèrica Llatina, i també de més transformació econòmica. Però, malgrat això, aquell creixement només va permetre mantenir les distàncies preexistents amb Àsia i les economies de planificació centralitzada, mentre augmentava el desnivell amb els Estats Units i les economies capitalistes de l'OCDE. Àfrica fou l'única regió del món amb una trajectòria econòmica pitjor que la llatinoamericana durant aquella etapa. Les trajectòries de cada país de l'Amèrica Llatina també foren dispars: mentre que alguns països com el Brasil aconseguiren estendre un cert teixit industrial, els que tenien mercats més reduïts pogueren aprofitar menys les economies d'escala, es veieren més desfavorits per la loteria dels recursos naturals⁸ i obtingueren pitjors resultats.

⁽⁸⁾Concepte introduït per l'historiador econòmic Díaz Alejandro, que ens indica l'arbitrarietat que representa per a un país el fet que tingui abundància dels recursos naturals que demana l'economia mundial. En funció de si es disposa o no d'aquest bé, la trajectòria econòmica del país serà reeixida o d'estancament.

6.1. Límits del model d'industrialització per substitució d'importacions

Hi ha dues grans interpretacions confrontades a l'hora d'explicar aquest fet:

1) La que en responsabilitza les **polítiques proteccionistes dels estats llatinoamericans** que volien impulsar el creixement intern sobre la base de les **indústries de substitució d'importacions**⁹ (ISI), en desconnectar-se dels mercats internacionals i, per tant, de possibilitats ulteriors de creixement econòmic.

2) La que assenyala com a origen principal la **manca de polítiques d'inclusió de la regió en les àrees centrals d'impuls del comerç mundial** per part d'unes economies capitalistes que durant "l'època daurada" desenvoluparen principalment el seu propi comerç intraindustrial. Més enllà de les diferències de criteri a l'hora d'interpretar el comportament de les importacions, el que és fora de dubte és la pèrdua de dinamisme d'unes exportacions llatinoamericanes que seguien molt concentrades en un nombre reduït de productes primaris. Tal com havia passat durant la Primera Globalització, això les feia molt vulnerables a la volatilitat dels termes d'intercanvi exterior. Els intents

⁽⁹⁾Procés d'industrialització, la majoria de vegades impulsat per l'estat, orientat a la satisfacció de la demanda interna de productes manufacturats, intentant substituir les importacions. Aquesta es diferencia en dues fases: la primera orientada a substituir manufactures de béns de consum no durador i la segona orientada a la substitució de béns de consum durador.

d'industrialització de tipus ISI també cercaven sortir d'aquella trampa que feia les economies de l'Amèrica Llatina tan dependents de la loteria dels recursos naturals.

Quan es van restablir els fluxos comercials internacionals després del 1945, van tornar novament a decaure els brots industrials i el comerç intraregional apareguts a l'Amèrica Llatina durant els anys previs de guerra i desglobalització. La **irrupció de nous productes barats** provinents dels Estats Units plantejà un dilema important als països llatinoamericans: o s'optava per seguir aprofundint en el procés d'industrialització cap a dins sobre la base de substituir importacions o es retornava a un tipus de creixement basat en les exportacions, que requeria donar prioritat a tipus de canvi estables. Tot i que ningú no posava en qüestió aleshores el foment de la industrialització iniciada els anys 1930 i 1940, les dues opcions implicaven posicions oposades sobre el paper que havien d'exercir el sector exterior i la inversió estrangera. Si s'optava per la primera alternativa, calia restringir la inversió estrangera directa o condicionar-la a la col·laboració amb el capital local, mentre que amb la segona opció les inversions foranes havien de tenir un paper molt actiu. L'opció pel model ISI implicava adoptar mesures que comportaven una transferència d'ingrés des de les zones rurals, on s'ubicava la major part d'activitats exportadores de béns primaris (*commodities*), envers les zones urbanes, on es concentrava l'activitat industrial, tot cercant d'aprofitar potencials més grans de mercat.

També de manera semblant al que havia passat amb la Gran Guerra de 1914-1918, les mancances experimentades durant la Segona Guerra Mundial comportaren una reducció de la demanda efectiva i un augment de l'estalvi en una part dels països de la regió. Després de 1945 la sortida al mercat d'aquella demanda diferida per la guerra generà un estímul considerable a les importacions, que s'esperava momentani. Però a mesura que avançava la dècada de 1950 la situació dels nous sectors industrials empitjorava, en fer-se palès que, lluny de reduir-se les importacions de béns acabats continuava creixent. Els dèficits comercials continuats i els apressaments per a finançar-los davant l'escassetat de divises feren necessària l'adopció de mesures proteccionistes per a restringir importacions. La resposta fou un impuls més gran d'aquell model ISI de creixement basat en la **industrialització cap endins**.

La trajectòria de l'Amèrica Llatina entre 1950 i 1973 també es veié molt influïda pel paper cada vegada més important dels Estats Units en l'economia internacional, i en el continent americà en particular. Tanmateix, a partir dels acords de Bretton Woods el disseny de les noves institucions econòmiques internacionals com l'FMI i el Banc Mundial se centrà en Europa, tot relegant l'Amèrica Llatina a un paper secundari. Però el paper estratègic de l'Amèrica Llatina canvià novament en esdevenir un dels **campes de batalla de la Guerra Freda**. A partir de 1958, la revolució cubana i la difusió de moviments guerrillers retornaren un cert protagonisme polític a la regió, i els Estats Units hi esmerçaren més esforços. A més, en el marc dels nous enfocaments keynesians

L'opció pel model ISI implicava adoptar mesures que comportaven una transferència d'ingrés des de les zones rurals, on s'ubicava la major part d'activitats exportadores de béns primaris (*commodities*), envers les zones urbanes.

es començava a considerar la industrialització dels països en via de desenvolupament com una interessant oportunitat d'inversió per a les empreses dels països més desenvolupats.

Durant la dècada de 1960 els Estats Units llançaren l'anomenada "**Aliança pel Progrés**" (1961-1970) per fomentar el creixement econòmic, l'estabilitat macroeconòmica, la reducció de les desigualtats socials i la millora de les condicions de vida dels països llatinoamericans sobre la base del lliure comerç i la democràcia parlamentària (enteses com una alternativa liberal a l'extensió dels moviments revolucionaris guerrillers o parlamentaris). Sota una clara declaració de voluntat política anticomunista, avalada per la disposició a intervenir militarment a la regió quan convingués, els Estats Units es declaraven disposats a aportar els fons necessaris per a assolir aquell desenvolupament econòmic. Unes quantes dècades després, els escassos resultats econòmics demostraren que la iniciativa havia estat un fracàs, en part perquè algunes de les actuacions requerides haurien d'haver conculcat força privilegis de les elits locals que eren precisament les qui donaven el suport a la dita "Aliança pel Progrés" amb el veí ric del nord.

L'entrada de la Guerra Freda al continent llatinoamericà va provocar que els Estats Units intervinguessin de manera més decidida en la regió.

En aquell context geopolític els intents llatinoamericans d'industrialització cap endins es caracteritzaven per **mantenir polítiques proteccionistes** i una **forta implicació de l'estat en l'economia**.

Durant la dècada prèvia de 1950 el balanç de resultats encara podia semblar moderadament positiu. Hi havia un creixement econòmic significatiu, un canvi estructural envers indústries locals que adquirien cada vegada més pes i un creixement dels salaris industrials que permetia certa millora en els nivells de vida de la població urbana. Però des de finals dels anys cinquanta aquell model d'industrialització ISI anava acompanyat de problemes de fons cada vegada més greus que en comprometien la continuïtat. S'havia passat de produir béns de consum bàsic a la producció de béns de consum durador i béns d'equip en sectors com el químic, petroquímic o acoblament d'automòbils. Cada cop emergien noves dificultats a l'hora d'assolir nivells de productivitat i qualitat que permetessin competir en aquests productes amb els països industrialitzats.

A principis dels anys 1960 moltes indústries de l'Amèrica Llatina es trobaven atrapades en una **situació d'ineficiència** que obligava a elevar cada cop més la protecció aranzelària perquè seguissin funcionant.

Això podia posar-les a recer de la competència exterior, però alhora les allunyava d'uns nivells de productivitat competitius. Com a resultat, els béns de consum durador produïts localment esdevingueren força més cars que a la resta de països en via de desenvolupament i, per tant, seguiren allunyats del poder adquisitiu de bona part de la població llatinoamericana. El fort proteccio-

nisme comercial implicava que les divises s'havien de mantenir artificialment altes, i això acabava afectant la competitivitat de les mateixes exportacions de béns primaris als mercats exteriors. Les distorsions en el tipus de canvi també agreujaven les diferències de renda existents entre zones urbanes i agrícoles, i esperonava les tensions entre diferents grups socials.

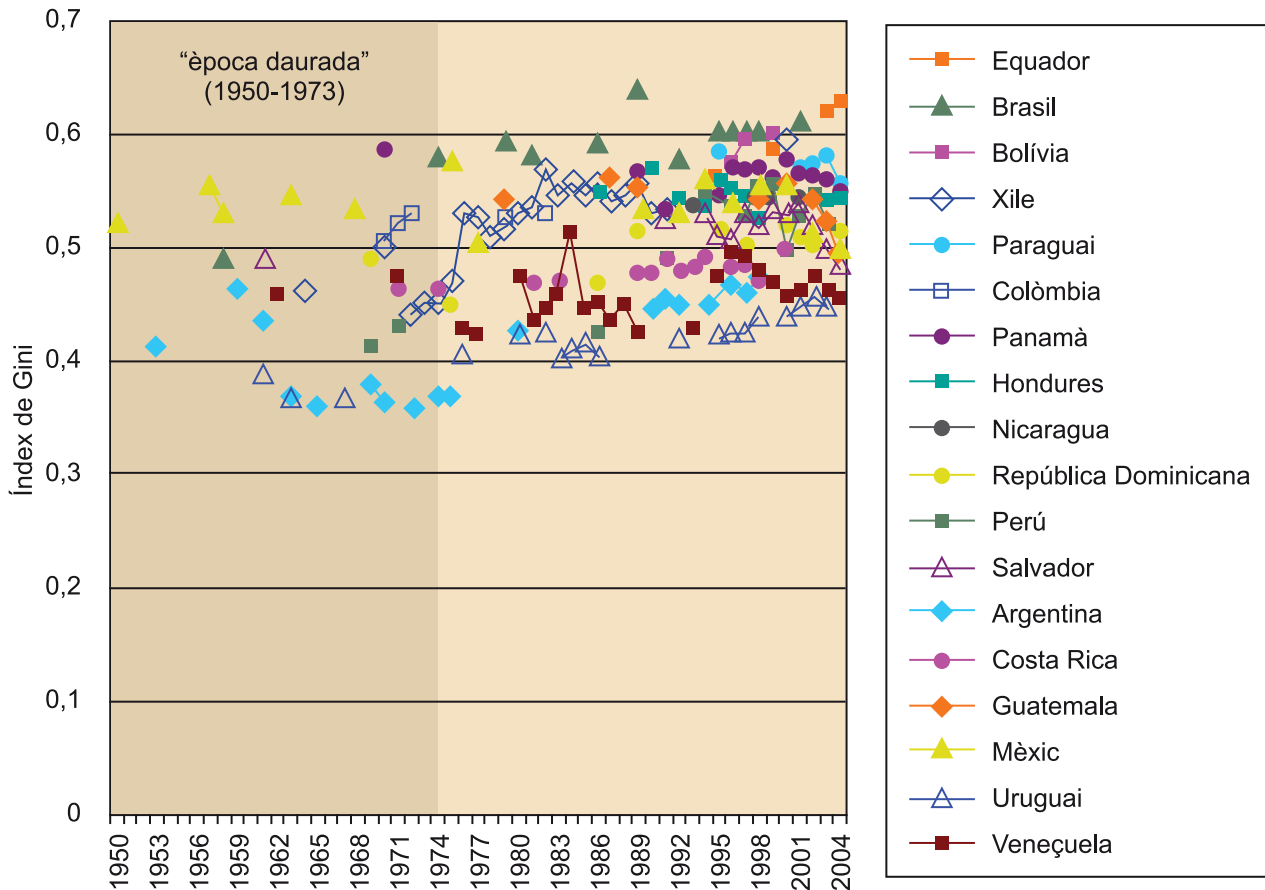
Al darrere d'aquelles dificultats hi havia ineficiències tecnològiques i problemes de política econòmica, sens dubte. Però la pregunta més rellevant és aquesta: per què les empreses dels països de l'Europa occidental i el Japó aconseguien adoptar i millorar les tecnologies d'origen nord-americà, igualant-ne o superant-ne la productivitat, i les d'Amèrica Llatina no? La capacitat social de creixement diversa ajuda a contextualitzar la resposta, però també formula una nova pregunta: de què depèn que hi hagi més o menys capacitat social de creixement?

6.2. La màxima desigualtat i les seves seqüeles

Una part de les dificultats existents radicava en la incapacitat d'articular un mercat prou gran perquè les indústries poguessin treure profit de les economies d'escala i aglomeració. L'existència de mercats massa esquifits tenia, al seu torn, dues cares. D'una banda, la poca dimensió o entitat demogràfica d'alguns països, i de l'altra, les dificultats que s'experimentaven a l'hora de desenvolupar un mercat domèstic capaç d'aprofundir suficientment en la seva demanda interior. No n'hi havia prou que la població urbana s'expandís si es fracassava a l'hora de transformar a fons el sector agrari. Una part important de la població seguia subocupada en una **agricultura de subsistència**, mentre l'altra treballava en un sector primari d'exportació caracteritzat per una **concentració elevada de la propietat** i una **mà d'obra assalariada** massa barata i sobreabundant.

Alguns autors assenyalen que la **incapacitat de reformar el sector agrari i reduir la forta desigualtat social** ha estat un element diferencial de l'Amèrica Llatina, un tret que és especialment significatiu quan es compara amb les reformes agràries dels països asiàtics. Com veurem en l'apartat següent, en diversos països d'Àsia les reformes agràries dels anys 1950 i 1960 esdevingueren un pas previ a la seva industrialització, cosa que va permetre la creació de mercats interiors amb una capacitat de demanda suficient per a impulsar les primeres fases del creixement industrial. Per contra, l'Amèrica Llatina era, i és encara, la regió del món on s'enregistren els nivells més alts de desigualtat i on la tendència predominant durant la segona meitat del segle XX ha estat incrementar-la. Mesurat entre 0 i 1, el valor mitjà de l'índex de Gini dels països llatinoamericans representats en la figura 15 fou de 0,463 entre 1950 i 1973, i de 0,527 entre 1974 i 2004. En els mateixos anys el valor mitjà dels països asiàtics va tendir a convergir cap a un valor mitjà de 0,349 (vegeu, més endavant, la figura 20).

Figura 15. Desigualtat d'ingrés a l'Amèrica Llatina (1950-2004)

Font: elaboració pròpia, prenent els valors mitjans de les estimacions de més qualitat estadística incloses en la base de dades WIDER, reunida per J. B. Davies, S. Sandstrom, A. Shorrocks i E. N. Wolff (2006).

No s'ha de perdre de vista que la regió continuava tenint una gran quantitat de població treballant en el sector agrari, on persistien enormes desigualtats i on la majoria d'intents de reforma agrària acabaren fracassant per cops d'estat de les oligarquies locals i/o intervencions militars del Govern dels Estats Units.

Intervenció dels Estats Units

L'any 1954 l'exèrcit dels Estats Units envià Guatemala per evitar la reforma del president democràtic Jacobo Arbenz. El 1964 dos cops d'estat militars enderrocaren els presidents reformistes Joao Goulart al Brasil i Víctor Paz Estenssoro a Bolívia. El 1963-1965 una intervenció militar dels Estats Units va destituir el president Juan Bosch a la República Dominicana. El 1966 l'exèrcit dels Estats Units va intervenir novament a Guatemala contra el president Julio César Méndez Montenegro, i va fer costat als colpistes militars. El cicle es tancà amb el suport del Govern dels Estats Units a les sanguinàries dictadures del general Augusto Pinochet a Xile (1973-1990) i de les juntes militars a l'Argentina (1976-1983), que aplicaren sistemàticament el terrorisme d'estat per fer "desaparèixer" desenes de milers d'opositors aplicant-hi els mètodes apresos a l'Escola Militar de les Amèriques (SOA), que els Estats Units havien creat el 1949 a Panamà.

Aquella reiteració de **cops militars contra les reformes democratitzadores** posava en evidència –i a la vegada reforçava– la continuïtat de dos trets estructurals de les societats llatinoamericanes heretats de l'època colonial, i llargament mantinguts des dels processos d'independència:

1) La desigualtat extrema en el repartiment de la renda havia generat un tipus de marc institucional molt propens a preservar-la (Engerman i Sokoloff, 2005).

2) El caràcter bàsicament immoble de la riquesa concentrada en immensos latifundis i grans mines, també predisposava les elits a optar per una repressió ferotge davant qualsevol amenaça democratitzadora redistributiva (Acemoglu i Robinson, 2006).

A això s'hi afegia aleshores el bloqueig ideològic i geoestratègic de la Guerra Freda, amb la implicació constant del Govern dels Estats Units en cops militars repressius. Tant les actituds de les oligarquies locals com les intervencions exteriors convertiren les experiències reeixides d'avenç en comunitat en una excepció (Hirschman, 1986).

En aquella situació de bloqueig dels avenços democratitzadors, els desequilibris macroeconòmics i socials de l'Amèrica Llatina s'accentuaren a mesura que avançava la dècada de 1960. La indústria tenia dificultats per a augmentar el seu pes en el conjunt de l'economia, la productivitat restava estancada i les disparitats regionals seguien essent molt grans. La inflació desbocada esdevingué la norma en molts països, sobretot en aquells on el procés de l'ISI i el tancament respecte als mercants internacionals havia estat més intens. Per contra, en alguns països més petits on s'havia mantingut una obertura més gran el comportament macroeconòmic fou més estable.

De manera general podem afirmar que al final de "l'època daurada" la regió es trobava **més tancada a l'exterior** que al principi del període, tant en el mercat de béns com en el de capitals. Malgrat haver experimentat un cert creixement econòmic, aquest no s'havia acabat traduït en una millora de les condicions de vida de la majoria de la població. Les grans bosses de pobresa seguien essent la norma a la majoria de països llatinoamericans, tant entre la població rural com a les *villas miseria* de les noves aglomeracions urbanes.

7. Divergències i convergències d'Àsia després de la fi del domini polític occidental

Ja hem vist que la fi de la Segona Guerra Mundial va anar seguida del procés de descolonització, que va tenir importància especial al continent asiàtic. A la dècada del 1950 més de mil milions d'asiàtics van accedir a la **independència política**. Mentre les antigues colònies britàniques l'assolien pacíficament amb processos de negociació amb la metròpoli, el territori sota domini francès va requerir llargs conflictes bèl·lics per a conquerir la plena sobirania. Molts vincles econòmics i polítics amb les antigues metròpolis persistiren malgrat la descolonització, especialment les relacions mantingudes pels britànics amb les seves antigues colònies a través de la Commonwealth.

7.1. De la fundació de la República Popular de la Xina a les reformes de Deng Xiaobing

La creació de la República Popular de la Xina el 1949 va significar un gran tombant arreu del món. La centralització del poder i la capacitat de control esdevingueren molt superiors que durant la darrera dinastia imperial Qing (1644–1911) o el règim del Guomindang (1923-1949), dirigit pel nacionalista conservador Chiang Kai-shek. La propietat privada dels antics terratinents fou expropiada, els capitalistes xinesos o estrangers foren eradicats i la desigualtat interna en la distribució de la renda es reduí dràsticament (vegeu, mes endavant, la figura 20). El Partit Comunista Xinès liderat per **Mao Zedong** va dur a terme una **reforma agrària** que confiscà prop d'un 43% de la terra conreada que era a mans d'un 4% de la població, i la va repartir entre el 60% de la gent que fins aleshores havien estat arrendataris o pagesos sense terra. Però, en lloc d'una consolidació de la petita propietat pagesa com la que es produí en altres reformes agràries, el procés xinès conduí cap a una **nova col·lectivització**. Inicialment fou diferent de la viscuda vint anys abans a la Unió Soviètica de Stalin. El 1955 dues terceres parts dels pagesos xinesos encara formaven cooperatives agràries de caràcter voluntari, relacionades sobretot amb la irrigació o el control de l'aigua, i participaven en equips d'ajuda mútua per compartir recursos, especialment en moments de males collites.

Però el 1956-1958 les cooperatives esdevingueren obligatòries, ampliaren les seves funcions i eliminaren la propietat privada de la terra. Com havia passat a l'URSS i a la majoria de l'Europa de l'Est, aquelles suposades "cooperatives" esdevingueren comunes populars enormes on la propietat de tots els actius agrícoles es concentrà a mans de l'Estat. L'objectiu era l'autosuficiència, i quan el disseny autàrquic de Mao Zedong es va combinar amb la seva voluntat de trencar la dependència de l'URSS estenent la producció d'acer a les àrees rurals, el resultat fou un fort descens de la producció agrícola. En coincidir amb un cicle climatològic advers, aquell suposat **Gran Salt Endavant**

Conflictes bèl·lics

La guerra d'independència d'Indoxina amb França va durar de 1946 a 1954 i fou seguida per la intervenció dels Estats Units, que originà la guerra del Vietnam (1964-1975).

El Gran Salt Endavant (1958-1960) acabà provocant una de les fams més terribles de l'era contemporània.

(1958-1960) acabà provocant una de les **fams més terribles de l'era contemporània**. Milions de xinesos moriren de 1958 a 1960. El nivell anterior de producció agrària no es recuperà fins al 1964, dos anys després que s'hagués moderat la col·lectivització i autoritzat l'existència d'unitats menors de producció fora de les comunes agrícoles estatals.

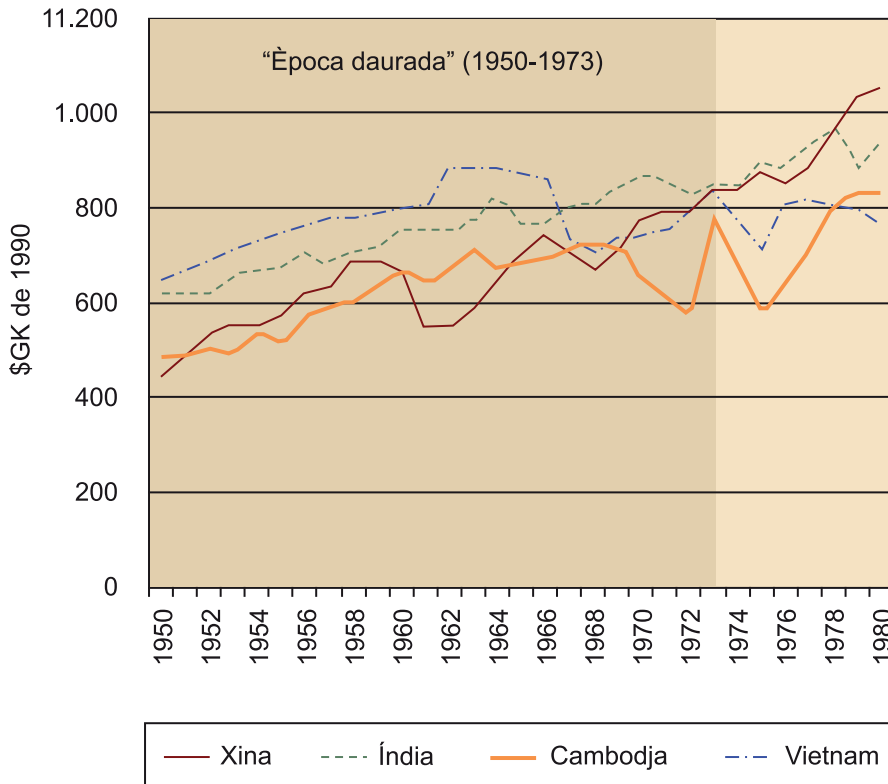
Tot i els enormes costos humans, polítics i ambientals derivats de la imposició d'un patró de creixement similar al de la Unió Soviètica –com l'aïllament i l'endarreriment intel·lectuals generats per l'anomenada **Revolució Cultural** de 1966 a 1976–, a mitjà termini l'evolució econòmica de la Xina va experimentar un **creixement considerable** tant en relació amb el seu propi passat històric com en comparació amb el seu gran veí asiàtic: l'Índia. Els mecanismes impulsors d'aquell creixement eren similars als d'altres economies centralment planificades: l'existència d'una reserva de treball enorme i recursos naturals barats, una gran igualació social i la centralització de la inversió a mans de l'Estat. Entre 1952 i 1978 el PIB *per capita* xinès va créixer un 82% en termes reals i la productivitat del treball, un 60%. L'estructura econòmica també va canviar amb un procés d'industrialització i urbanització que aconseguí anar reduint a poc a poc el pes de l'agricultura.

En la figura 16 s'observa com el 1950 la renda real per habitant era a la Xina un 28% inferior a l'Índia, però la seva taxa de creixement més elevada permeté superar-la entre 1978 i 1980 (vegeu, més endavant, la taula 7). Tot i això, també podem observar la greu caiguda d'un 20% experimentada per la renda *per capita* xinesa entre 1958 i 1962 a causa del fracàs del Gran Salt Endavant, i d'un 10% entre 1966 i 1968 amb efectes inicials de la Revolució Cultural.

Mao va ser l'impulsor de l'anomenada *Revolució Cultural*.

Figura 16. PIB real per habitant a la Xina, l'Índia, el Vietnam i Cambodja (1950-1980)

Font: elaboració pròpia a partir de les dades d'Angus Maddison

Aquells inicis del creixement econòmic xinès es van donar encara en un **context d'aïllament polític gairebé total**. L'hostilitat de les relacions amb els Estats Units des dels anys de la revolució (1947-1949) havia esdevingut extrema amb la guerra de Corea (1950-1953). D'altra banda, Mao Zedong trencà el 1960 l'aliança amb l'URSS, i les males relacions entre els dos estats acabaren provocant un greu incident armat a la frontera sinosoviètica el 1969. El 1962 s'hi afegiren els conflictes amb l'Índia, que portaren a una guerra entre tots dos països a la frontera de l'Himàlaia. Però l'aïllament internacional xinès es va començar a trencar el 1973 arran de la visita a Beijing del president republicà dels Estats Units Richard Nixon, amb la intenció d'aprofitar el conflicte entre la Xina i l'URSS en el marc de la Guerra Freda. Aquella "diplomàcia del ping-pong" fou prosseguida per altres visites a la Xina dels presidents Gerald Ford el 1975 i Jimmy Carter el 1977, que donaren lloc a la normalització de relacions polítiques i l'obertura d'ambaixades entre tots dos països el 1979.

El primer dirigent de la República Popular de la Xina que visità els Estats Units fou Deng Xiaobing el 1979, després que l'any abans hagués aconseguit el control de la política exterior imposant-se en les lluites pel poder entre diverses faccions del Partit Comunista Xinès. Després de la mort de Mao Zedong el 1975 el succeí Hua Guofeng, que derrotà la vídua de Mao i l'anomenada "banda dels quatre", que eren partidaris de prosseguir l'anomenada *Revolució Cultural* (1966-1976). El 1980 Deng Xiaobing aconseguí fer-se també amb el control de la política interior de la Xina en rellevar el mateix Hua Guofeng. Aleshores començà el procés de reforma econòmica de la República Popular de la Xina, basada en les anomenades *quatre modernitzacions* de l'economia, l'agricultura, el desenvolupament científic i tecnològic i la defensa nacional per un camí molt diferent del que emprendrien Rússia i les antigues repúbliques del bloc de l'Est una dècada després.

Deng Xiaobing (1904-1997) havia estat dues vegades purgat per la Revolució Cultural i havia fet palès el seu pragmatisme amb una famosa frase de 1961: "Tant és que el gat sigui blanc o negre, l'important és que cací ratolins".

Un punt d'inflexió important fou la negociació de Deng Xiaobing amb la primera ministra del Regne Unit Margaret Thatcher per a aconseguir la devolució de l'antiga colònia de Hong Kong l'any 1997, a la qual seguiria la de Macau per Portugal el 1999. Aquelles descolonitzacions tardanes de Hong Kong i Macau s'acordaren sota el principi explícit d'aconseguir "un país i dos sistemes", que anticipava un dels trets definidors de la política econòmica seguida inicialment per Deng Xiaobing, després de 1989 per Jiang Zemin, i del 2002 en endavant per Hu Jintao.

A diferència del col·lapse i posterior "teràpia de xoc" experimentada per la Unió Soviètica i els altres països de l'est d'Europa, l'Estat xinès ha mantingut en tot moment el **control del procés de transició d'una economia totalment estatitzada a una economia mixta de mercat combinada amb un sector públic planificat**. Qualsevol reforma econòmica s'ha assajat primer en algun petit lloc o regió, i només s'ha estès a tota la Xina un cop s'ha demostrat que podia funcionar per accelerar el creixement econòmic del país.

Un altre tret molt revelador del model xinès de transició a una economia de mercat es faria palès el 1989 –en plena *perestroika* russa i el mateix any que queia el Mur de Berlín–, amb la repressió sagnant de la revolta estudiantil i popular de la plaça de Tiananmen, que reclamava reformes democràtiques i aconseguí l'apropament d'alguns líders del Partit Comunista Xinès, com Zhao Ziyang, que fou immediatament destituït dels seus càrrecs. En lloc de democràcia, Deng Xiaobing i Jiang Zemin decidiren oferir a la població xinesa un accés com més ràpid millor a la "societat de consum" de què gaudien els països occidentals i els NIC asiàtics. La fórmula consistia a mantenir la planificació econòmica d'un ampli sector públic, tant estatal com d'iniciativa municipal, combinant-la amb una gran entrada d'inversions estrangeres. El resultat d'aquella combinació de "dos sistemes en un sol país" ha estat un híbrid cada vegada més irreconeixible des de les categories de capitalisme de mercat o so-

⁽¹⁰⁾ Model de creixement basat en el foment de les exportacions i la seva expansió dins dels mercats internacionals, a partir del qual s'arrossegarà el conjunt de la resta de l'economia.

cialisme d'estat que tant havien marcat bona part de la història ideològica del segle XX. Sota aquest híbrid inclassificable, el país inicià un procés de convergència econòmica força semblant als altres models asiàtics tipus ELG¹⁰ (model de creixement basat en les exportacions, *export-led growth*) que estudiarem més endavant, i que convertirien la Xina en el nou "taller del món" a principis del segle XXI. La gran qüestió pendent serà –és encara– quan i com esclatarà de nou un moviment xinès democratitzador que no admeti seguir bescanviant la llibertat per l'augment del consum.

7.2. La guerra del Vietnam i altres distorsions de la Guerra Freda

El **procés de descolonització** posterior a 1945 va anar seguit massa sovint de conflictes ètnics, religiosos i culturals que comprometeren la viabilitat econòmica dels estats de nova creació. Sota la llosa de la Guerra Freda, la successió de guerres civils, intervencions exteriors i moviments guerrillers també va debilitar força països d'orient i el sud-est asiàtic. Després d'haver estat colònia japonesa de 1905 a 1945, Corea fou dividida en dues zones d'ocupació separades pel paral·lel 38: Corea del Nord, alineada amb el bloc soviètic, i Corea del Sud, situada sota l'òrbita dels Estats Units. El 1950 l'exèrcit nord-coreà va creuar el paral·lel 38 per envair Corea del Sud i la contraofensiva dels marines dels Estats Units també va superar-lo fins a arribar a la frontera xina. La guerra de Corea (1950-1953) causà més de cinc milions de víctimes, va estar a punt de desencadenar una nova guerra nuclear i consolidà una tràgica divisió del país que encara perdura.

La dinàmica de blocs també va provocar fractures en altres països asiàtics. L'ocupació nazi de França havia propiciat que el 1946 la guerrilla dirigida per Ho Chi Minh portés a terme l'alliberament nacional a l'antiga colònia francesa d'Indoxina. Però el general De Gaulle es va negar a acceptar la proclamació de la República Democràtica de Vietnam, i l'exèrcit francès no es va voler retirar fins a la humiliant derrota soferta a Dien Bien Phu el 1954. L'evacuació de les tropes franceses portà a la independència de Laos, Cambodja i el Vietnam. Però el Vietnam restà provisionalment dividit en dos pel paral·lel 17 en l'espera dels resultats d'un referèndum previst per al 1956 a l'acord de Ginebra, que mai no s'arribà a celebrar per l'oposició del Govern sud-vietnamita de Ngo Dinh Diem i dels seus assessors dels EUA, davant la previsible victòria del dirigent comunista Ho Chi Minh. Quan el 1963 el mateix Ngo Dinh Diem volgué negociar amb el Vietnam del Nord la reunificació del país, els Estats Units el deposaren amb un cop d'estat. Aquell bloqueig d'una sortida democràtica donà inici a la **llarga guerra del Vietnam** (1964-1975), en què moriren un milió de vietnamites i 60.000 soldats dels Estats Units. Pobles sencers i grans zones de selva foren arrasats amb armes químiques prohibides a la Convenció de Ginebra, com les bombes incendiàries de napalm i la defoliació de la selva amb les dioxines de "l'agent taronja". Molts sòls del Vietnam restaren contaminats, i trenta anys després de la retirada nord-americana el Govern vietnamita encara havia de gastar desenes de milions de dòlars anuals per ajudar les zones o les persones afectades per les dioxines. Evidentment, la llarga guerra

La guerra del Vietnam va representar un malson per als Estats Units.

d'alliberament nacional imposada per la intervenció exterior dels Estats Units va castigar durament l'economia vietnamita fins a la signatura de la pau de París el 1973.

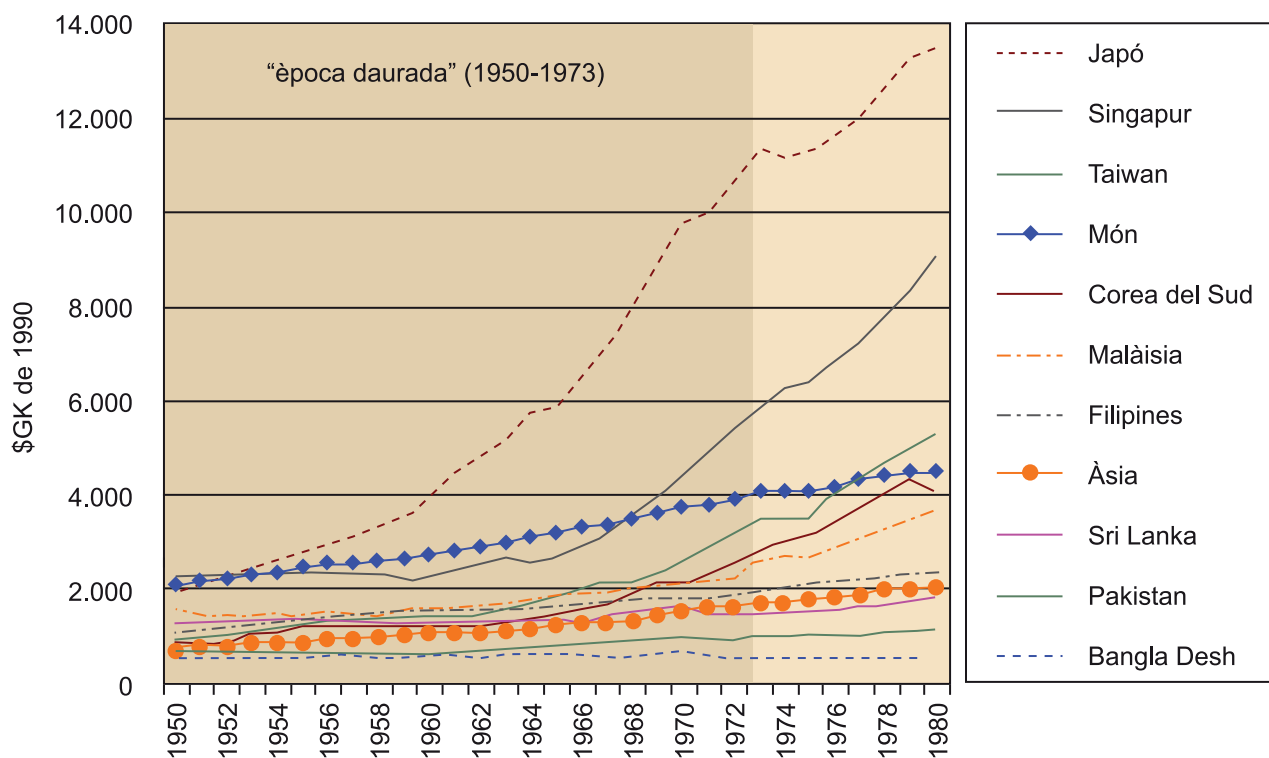
Tota la península d'Indoxina i una part considerable de l'Àsia meridional patiren les conseqüències de l'obsessió paranoica dels governs dels Estats Units per "contenir l'expansionisme soviètic" durant la Guerra Freda. El 1970 un cop d'estat enderrocà el rei Sihanuk de Cambodja per posar fi a la seva política de neutralitat, i el militar colpista Lon Nol s'alineà amb els Estats Units atacant Vietnam del Nord. L'oposició al règim militar de Cambodja l'encapçalà la guerrilla dels anomenats khmers rojos de Pol Pot, amb el suport de Mao Zedong des de la Xina. El 1975, aprofitant la victòria vietnamita i la retirada dels Estats Units, Pol Pot va prendre el poder a **Cambodja, on instaurà una dictadura sagnant** que provocà un terrible genocidi: en tres anys moriren entre dos i quatre milions de persones, fins que una intervenció humanitària de Vietnam del Nord va aturar les seves brutalitats i restablí el 1978 un govern de concentració nacional. **Laos també es veié desestabilitzat** per l'ús del seu territori com a base d'operacions dels Estats Units, i el 1975 la guerrilla del Pathet Lao prengué el poder.

Indonèsia fou un altre país fortament colpit per la Guerra Freda. El 1945 la descolonització d'aquell antic domini holandès fou molt ràpida, perquè la guerrilla dirigida pel nacionalista Achmed Sukarno (1901-1970) aconseguí la rendició de les forces japoneses. Holanda no va reconèixer la República d'Indonèsia i forçà una nova guerra fins que les Nacions Unides i el moviment de desobediència civil de la població obligaren el Govern holandès a reconèixer l'alliberament indonesi el 1949. Achmed Sukarno governà el país fins al 1965 i encapçalà el moviment de països no alineats fundat a la Conferència de Bandung de 1955. Però com feren altres líders de la descolonització, el 1965 Sukarno va suprimir el pluripartidisme i instaurà un regim autoritari de signe modernitzador amb una economia mixta planificada. Per mantenir-se en el poder, va recolzar-se en l'important Partit Comunista Indonesi, al qual emprà de contrapès al poder creixent de l'exèrcit. Però el 1965 els Estats Units instigaren una revolta militar que imposà la dictadura prooccidental del general Suharto. Aquest dictador inicià un sanguinari extermini d'opositors que assassinà entre 300.000 i un milió de persones, i el 1975 envai l'illa de Timor provocant un altre bany de sang. L'onada de protestes interiors i la pressió internacional per a aturar la repressió a Timor Oriental l'obligaren a dimitir el 1998 després d'haver esdevingut un dels expresidents corruptes més rics del món: la seva fortuna s'estimava en uns 30.000 milions de dòlars el 2008, tres vegades més que el dictador de Filipines Ferdinand Marcos (1972-1986), el qual també havia rebut un suport ampli dels Estats Units a canvi de participar a la guerra del Vietnam.

7.3. El creixement de les economies asiàtiques durant "l'època daurada"

No tots els països asiàtics van patir la mateixa inestabilitat política derivada de la Guerra Freda, ni van experimentar la mateixa trajectòria econòmica. Una part de la regió situada a la zona costanera entre Corea del Sud i les Filipines es va beneficiar de l'increment dels fluxos comercials a través de l'oceà Pacífic sota l'òrbita dels Estats Units primer i del Japó després. Ja hem vist com l'economia japonesa va escurçar ràpidament distàncies amb els Estats Units en un procés accelerat de convergència econòmica. Aquell "miracle japonès", unit més tard al de Corea del Sud i alguns altres petits països asiàtics com Hong Kong i les illes de Taiwan o Singapur, va fer que l'evolució del PIB *per capita* mitjà d'Àsia revertís la seva tendència històrica de divergència creixent amb els Estats Units i Europa. De representar un 7,5% del PIB *per capita* nord-americà l'any 1950, va passar a un 10,3% el 1973 i a un 10,9% el 1980 (figura 17 i taula 7):

Figura 17. PIB real per habitant en alguns països asiàtics (1950-1980)

Font: elaboració pròpia a partir de les dades d'Angus Maddison

Taula 7. Taxes de creixement anual acumulatiu del PIB real per habitant a les economies asiàtiques principals, i comparació amb els Estats Units (1950-1980)

	EUA 1950 = 100	Δ% 1950-1959	EUA 1960 = 100	Δ% 1960-1969	EUA 1970 = 100	Δ% 1970-1979	EUA 1980 = 100
Singapur	23,2	4,7	20,4	5,5	29,5	3,9	48,8
Japó	20,1	2,9	35,2	2,2	64,6	1,4	72,3
Malàisia	16,3	2,9	13,5	6,9	13,8	3,4	19,7

Font: elaboració pròpia a partir de les dades d'Angus Maddison

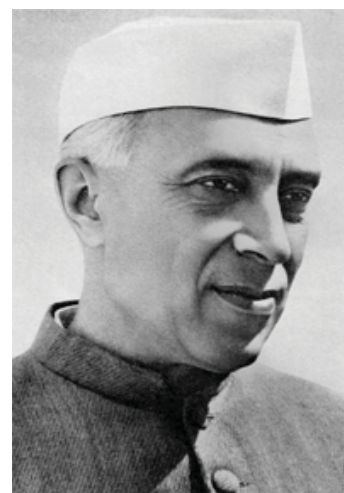
	EUA 1950 = 100	Δ% 1950-1959	EUA 1960 = 100	Δ% 1960-1969	EUA 1970 = 100	Δ% 1970-1979	EUA 1980 = 100
Sri Lanka	13,1	3,2	11,4	3,8	10,0	3,9	9,8
Filipines	11,2	-1,3	13,0	1,1	11,7	2,7	12,8
Taiwan	9,6	6,9	11,9	5,8	16,9	3,5	28,3
Corea del Sud	8,9	6,1	10,8	6,2	14,4	5,1	22,1
Tailàndia	8,5	3,9	9,5	6,5	11,3	4,2	13,7
Vietnam	6,9	2,1	7,1	-0,9	4,9	0,9	4,1
Pakistan	6,7	3,6	5,7	1,7	6,3	2,6	6,2
Índia	6,5	1,6	6,6	1,3	5,8	0,3	5,1
Bangla Desh	5,6	1,0	4,8	2,3	4,2	4,0	3,0
Cambodja	5,0	3,4	5,9	0,8	4,3	2,8	4,5
Xina	4,7	4,9	5,8	0,8	5,2	3,3	5,7
Àsia	7,5	2,8	9,1	3,6	10,2	4,8	10,9
Món	22,1	1,2	24,5	1,3	24,8	3,0	24,3
Estats Units	100,0	1,9	100,0	1,6	100,0	1,7	100,0

Font: elaboració pròpia a partir de les dades d'Angus Maddison

Tal com s'observa en la taula 7, vers el 1980 només el Japó i Singapur havien convergit clarament amb els Estats Units. Taiwan, Corea del Sud, Hong Kong i alguns altres països asiàtics havien iniciat altres processos de convergència més incipients, mentre l'Índia, Sri Lanka, el Pakistan, Bangla Desh i força altres països continuaven divergint.

Fou sobretot el **retardament relatiu** d'aquests grans països, especialment els més poblats com l'Índia i la Xina, el que reduí significativament el conjunt d'Àsia les possibilitats de convergència amb els Estats Units i l'Europa occidental durant "l'època daurada".

L'herència ambigua del llarg colonialisme britànic sofert per l'Índia va marcar la seva trajectòria econòmica després de la independència política assolida el 1947. D'una banda, els britànics deixaven un país dotat d'algunes infraestructures –ports, ferrocarrils, carreteres i sistemes de regadius–, certs serveis sanitaris i educatius, i una administració sòlida. Però a la vegada el llarg domini britànic havia desindustrialitzat el país i l'havia convertit en una economia bàsicament agrària, incapaç de garantir la seguretat alimentària de la seva immensa població. Els desequilibris regionals eren molt importants i s'havia mantingut la discriminació entre les castes existents abans de la colonització. Per tractar de superar aquesta herència colonial, el nou Govern indi liderat per Jawaharlal Nheru (1947-1964) va seguir una política fortament intervencionista, però sense abandonar els paràmetres bàsics d'una economia de lliure mercat orientada al creixement i a la industrialització (en abandonar-se els intents d'obrir alguna via alternativa després de l'assassinat de Mahatma Gandhi el 1948).

Per tractar de superar l'herència colonial, el nou Govern indi liderat per Jawaharlal Nheru va seguir una política fortament intervencionista.

A causa del **magre estalvi interior** que es podia generar en un dels països més empobrits del món, els plans successius de desenvolupament econòmic es van haver de finançar amb **endeutament extern** i el creixement del deute va acabar esdevenint un greu problema per a l'Estat indi. La majoria dels intents de dur a terme una reforma agrària també van fracassar, i van persistir els problemes tant de les males collites com dels baixos nivells de vida dels treballadors agrícoles i la majoria de la població rural. Les mesures fiscals tampoc no van resoldre el problema de la **gran desigualtat en la distribució de la renda** heretada del període colonial. Però el pitjor entrebanc viscut pel subcontinent indi immediatament després de la descolonització fou la **violenta fractura** entre els **estats de l'Índia i el Pakistan el 1947-1948** (a la qual després seguiria la separació de Bangla Desh del Pakistan amb una altra sagnant guerra civil el 1971).

Per a entendre l'esclat d'aquells conflictes tan terribles cal tenir present que l'Administració colonial havia esperonat deliberadament les diferències entre hindús i musulmans, tot afavorint l'ascens de l'integrista Ali Jinah entre aquests segons, per tal d'aïllar el Congrés Nacional Indi liderat per Gandhi i Nheru, especialment quan aquests es negaren a donar suport a la Gran Bretanya durant la Segona Guerra Mundial, mentre aquesta no reconegué la independència de l'Índia. Quan l'Índia es proclamà finalment independent el 1947, el polvorí prèviament acumulat esclatà en un dels pitjors genocidis del segle XX: entre quatre i sis milions d'hindús i musulmans moriren en una lluita fratricida, que frustrà l'objectiu de Gandhi i Nehru de crear una nova Índia unida, democràtica i multireligiosa. Set milions i mig de musulmans hagueren d'abandonar l'Índia per marxar a les dues meitats del Pakistan, mentre que deu milions i mig d'hindús es veien obligats a emigrar forçadament del Pakistan a l'Índia (Sen, 2007). Els litigis fronterers i la violència persistiren a les regions de Catxemira i el Punjab a l'oest, Sikkim a l'est, i al Nepal al nord-est, fet que va propiciar una militarització creixent en tots els estats implicats en aquests conflictes regionals. Mentre la **corsa armamentista detreia recursos vitals**

pel desenvolupament social i econòmic, també limitava seriosament l'avenç de la democratització. La tecnologia militar permeté a l'Índia i el Pakistan situar-se entre els països posseïdors d'armes nuclears, mentre que els seus nivells de renda *per capita* romanien estancats entre els més baixos del món.

Mentrestant, l'evolució de l'economia japonesa durant "l'època daurada" era espectacular. De la derrota i la devastació provocada per la Segona Guerra Mundial, el Japó va passar a ser el país que molta gent pensava que acabaria superant els Estats Units al capdavant de les nacions més riques del món. Com es va posar en marxa el "**miracle japonès**"? L'any 1945 la guerra havia deixat dos milions de morts, la pèrdua de les colònies, greus destruccions materials i d'infraestructures, i un esfondrament de la producció agrària i industrial. Sota l'ocupació dels Estats Units el país va ser completament desmilitaritzat, com Alemanya, i això li permeté destinar tots els seus recursos a les activitats productives no militars. Els Estats Units també van contribuir a la recuperació del Japó amb un ajut econòmic important, sota l'empara política de la Guerra Freda i el suport a la guerra de Corea. El **pla MacArthur** (1946-1952) va tutelar el procés de democratització amb una nova constitució (1947) i va modernitzar les institucions sota paràmetres del món occidental. Es va dur a terme una reforma agrària, es van dissoldre o es van reduir els grans conglomerats econòmics monopolistes tradicionals de l'economia japonesa (*zaibatsu*), es van introduir drets sindicals i es va regular el mercat laboral. L'any 1952 la població japonesa ja tenia un nivell educatiu comparable al dels països europeus, i la gran expansió econòmica del país estigué impulsada per un creixement molt elevat de la inversió de capital (que es va multiplicar més de set vegades entre 1955 i 1961). La renda *per capita* va augmentar ràpidament, i de representar el 1950 una cinquena part de la dels Estats Units ja suposava dues terceres parts el 1978, i més del 70% el 1980 (taula 7).

Un altre factor decisiu del "miracle japonès" fou l'**accés al mercat dels Estats Units**, fet que permeté un creixement accelerat de les exportacions. L'èxit del Japó com a economia exportadora d'electrodomèstics, automòbils i béns d'equip a la dècada dels anys 1960 acabà convertint-lo en un competidor potent dels mateixos Estats Units. Si entre 1950 i 1973 el PIB del Japó es va multiplicar per vuit, les seves exportacions ho van fer 48 vegades. El 1989, just al final del "miracle japonès", el PIB s'havia multiplicat per 14 i les exportacions per 128. Davant aquella puixança exportadora, els Estats Units van obligar el Japó a liberalitzar les seves importacions i a limitar les seves exportacions de manera "voluntària", tot fent dues revaluacions del ien per a limitar el seu superàvit comercial el 1971 i 1973. Però la capacitat exportadora japonesa no es veuria seriosament afectada fins a la crisi del petroli. El Japó depenia en un 80% del petroli importat, i malgrat que la intensitat energètica de la seva economia era gairebé la meitat que la dels Estats Units –22 tones equivalents de petroli per milió de \$ del PIB del Japó el 1971, contra 44 TEP/10⁶ \$ de 1995 dels EUA a ppa– l'augment dels preus d'un *input* energètic tan vital va incidir molt en la seva economia. Tanmateix, a causa del baix volum d'exportacions inicials en acabar la Segona Guerra Mundial i del creixement global de l'economia

Un factor decisiu del miracle japonès fou l'accés dels seus productes al mercat dels Estats Units.

japonesa durant la segona meitat del segle XX, el percentatge d'aquelles exportacions en el PIB japonès es mantingué força modest: 8,9% el 1973 i 19,8% el 1986 (vegeu, més endavant, la taula 8).

7.4. El model de creixement basat en les exportacions als nous països industrials asiàtics

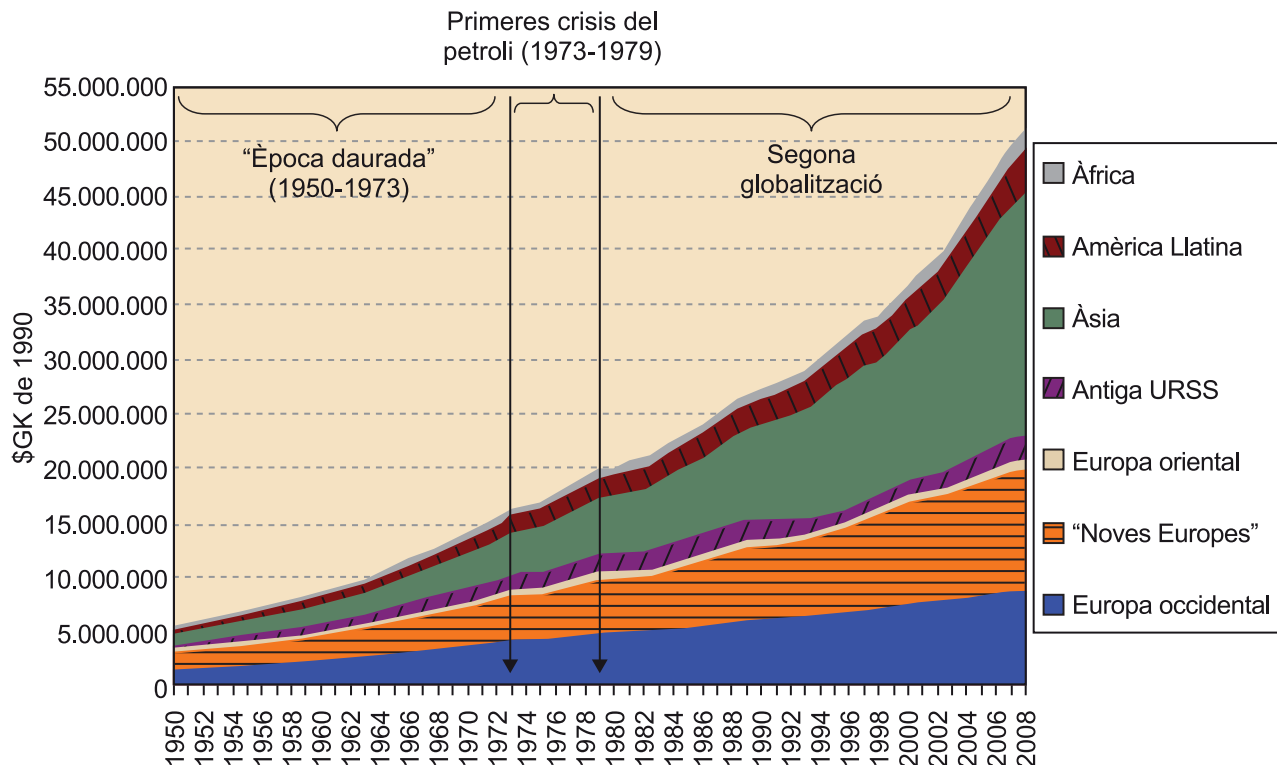
Fou sota aquelles coordenades socioeconòmiques i geopolítiques que sorgí al Japó posterior a la Segona Guerra Mundial un **model de creixement basat en les exportacions** (*export-led growth*, ELG), que després ha estat considerat típic d'aquella regió del món en ser successivament reproduït per Corea del Sud, Taiwan, Singapur, Hong Kong i altres "**tigres asiàtics**", fins a arribar a l'ascens recent de la Xina, l'Índia i altres països d'Àsia.

Efecte Giffen

Efecte econòmic pel qual un producte, de primera necessitat, augmenta la seva demanda encara que el seu preu també augmenti.

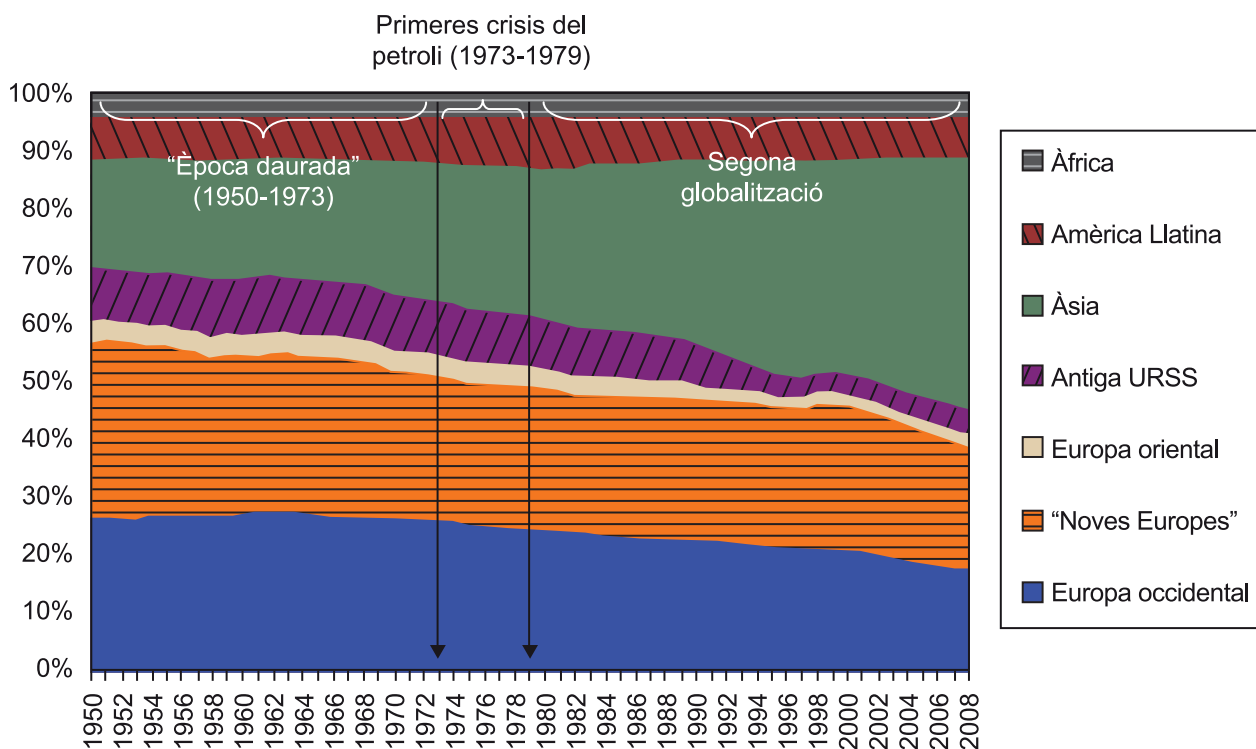
Durant "l'època daurada", entre 1950 i les crisis del petroli dels anys 1970, aquell model va marcar només la trajectòria japonesa o la que tot just s'iniciava aleshores a Corea del Sud i alguns pocs països asiàtics de nova industrialització (*new industrializing countries*, NIC). Tanmateix, ja va permetre que el pes de tot el continent asiàtic en el PIB mundial augmentés del 18,5% el 1950 al 24,1% el 1973. En el mateix període l'Amèrica Llatina només va incrementar el seu pes relatiu del 7,8 al 8,7%, i Àfrica va reduir la seva minsa proporció del 3,8 al 3,4% (figures 18 i 19).

Figura 18. PIB real del món per grans regions (1950-2008)

Font: elaboració pròpia a partir de les dades d'Angus Maddison

Figura 19. Tant per cent del PIB mundial per a grans regions (1950-2008)

Font: elaboració pròpia a partir de les dades d'Angus Maddison

Gran part de l'èxit dels NIC asiàtics que van anar adoptant una pauta d'ELG ha estat estretament lligat a la Segona Globalització del darrer quart del segle XX, que estudiarem en el mòdul "La Segona Globalització: de l'estagflació dels anys setanta a la Gran Recessió (1973-2012)". Sovint el seu èxit ha estat contraposat al relatiu fracàs, en termes comparatius, de l'estratègia d'industrialització per substitució d'importacions (ISI) seguida prèviament en força països llatinoamericans. És cert que, en general, el grau de participació de les economies asiàtiques en les exportacions mundials va assolir entre 1950 i 1986 uns nivells una mica més elevats que a la majoria de països llatinoamericans. Tanmateix, tal com s'observa en la taula 8, fins ben avançada la segona meitat del segle XX l'augment de les exportacions com a percentatge del PIB només va representar en la majoria de casos un retorn als nivells prèviament assolits el 1929, just al final de la Primera Globalització. Abans de la desglobalització experimentada durant el període d'entreguerres, aquelles altes proporcions d'exportacions respecte al PIB eren encara bàsicament de productes primaris i no estaven precisament associades al desenvolupament econòmic dels països perifèrics.

Taula 8. Percentatge del valor de les exportacions en el PIB (1929-1986)

	1929	1950	1973	1986
Argentina	26,7	8,4	8,6	8,7
Brasil	12,6	8,9	7,8	8,3
Colòmbia	21,0	9,8	11,4	15,6
Xile	30,0	15,2	11,9	25,1

(*): el Japó està inclòs a la mitjana de l'OCDE, no a la d'Àsia. Entre parèntesis, valors estimats.
 Font: elaboració pròpia a partir d'Angus Maddison (1992, pàg. 209)

	1929	1950	1973	1986
Mèxic	12,4	10,9	4,1	12,5
Perú	30,0	15,9	11,0	9,9
Mitjana de l'Amèrica Llatina	22,1	11,5	9,1	13,4
Bangla Desh	(7,8)	(6,5)	6,2	5,6
Corea del Sud	19,0	2,3	24,4	35,4
Xina	4,0	3,0	4,3	12,1
Filipines	n.d.	9,5	17,6	15,5
Taiwan	36,0	8,6	41,1	55,7
Índia	7,8	6,5	3,9	4,3
Indonèsia	29,0	7,7	18,7	19,7
Pakistan	(7,8)	(6,5)	15,1	10,3
Thailàndia	16,1	18,4	14,7	21,0
Mitjana d'Àsia	15,9	7,7	16,2	20,0
Japó*	13,0	4,7	8,9	10,8
Mitjana dels països de l'OCDE	18,9	15,1	20,9	24,8

(*): el Japó està inclòs a la mitjana de l'OCDE, no a la d'Àsia. Entre parèntesis, valors estimats.
Font: elaboració pròpia a partir d'Angus Maddison (1992, pàg. 209)

Les anàlisis recents de l'evidència empírica disponible no són gaire concloents a l'hora establir una causalitat clara entre l'augment de les exportacions i el creixement econòmic. La polèmica existent pel que fa al cas suggereix la necessitat de prendre en consideració altres circumstàncies històriques de caràcter institucional, social, geogràfic, cultural o polític que han fet aquesta relació força més complexa i històricament contingent (Giles i Williams, 2001a i 2001b). Per exemple, quan s'examina de prop l'èxit recent dels NIC asiàtics, es comprova que un dels seus trets més rellevants ha estat gairebé sempre una forta intervenció de l'estat en l'economia, amb una promoció i protecció molt eficaç –no sempre ni principalment aranzelària– dels seus nous sectors industrials exportadors (Chang, 2004).

A més de l'impuls inicial i el sosteniment del procés d'industrialització amb el proveïment d'infraestructures i capacitació educativa, les polítiques públiques han exercit un paper molt important en els avenços de l'ELG mitjançant polítiques industrials molt actives i del manteniment d'un tipus de canvi depreciat favorable a les exportacions. Per a evitar la revalorització de la seva moneda, malgrat el manteniment de grans superàvits comercials, calia drenar l'acumulació corresponent de divises foranes que en condicions de lliure mercat tendria inevitablement a fer més escassa la pròpia moneda. Els bancs centrals asiàtics han acumulat una part del flux de divises estrangeres com a reserves o l'han redirigit cap a inversions públiques a l'exterior. Aquesta inter-

Honk Kong és un dels principals nous països industrials asiàtics (NIC).

venció en la política canviària implica dues condicions importants: el **manteniment d'unes taxes d'estalvi interior molt elevades**, per a assegurar que la formació de capital privat o la inversió pública en infraestructures no minvés malgrat la reexportació de divises en forma d'inversió exterior, i una **moderació en les importacions de béns de consum final** per a evitar l'escanyament del superàvit comercial.

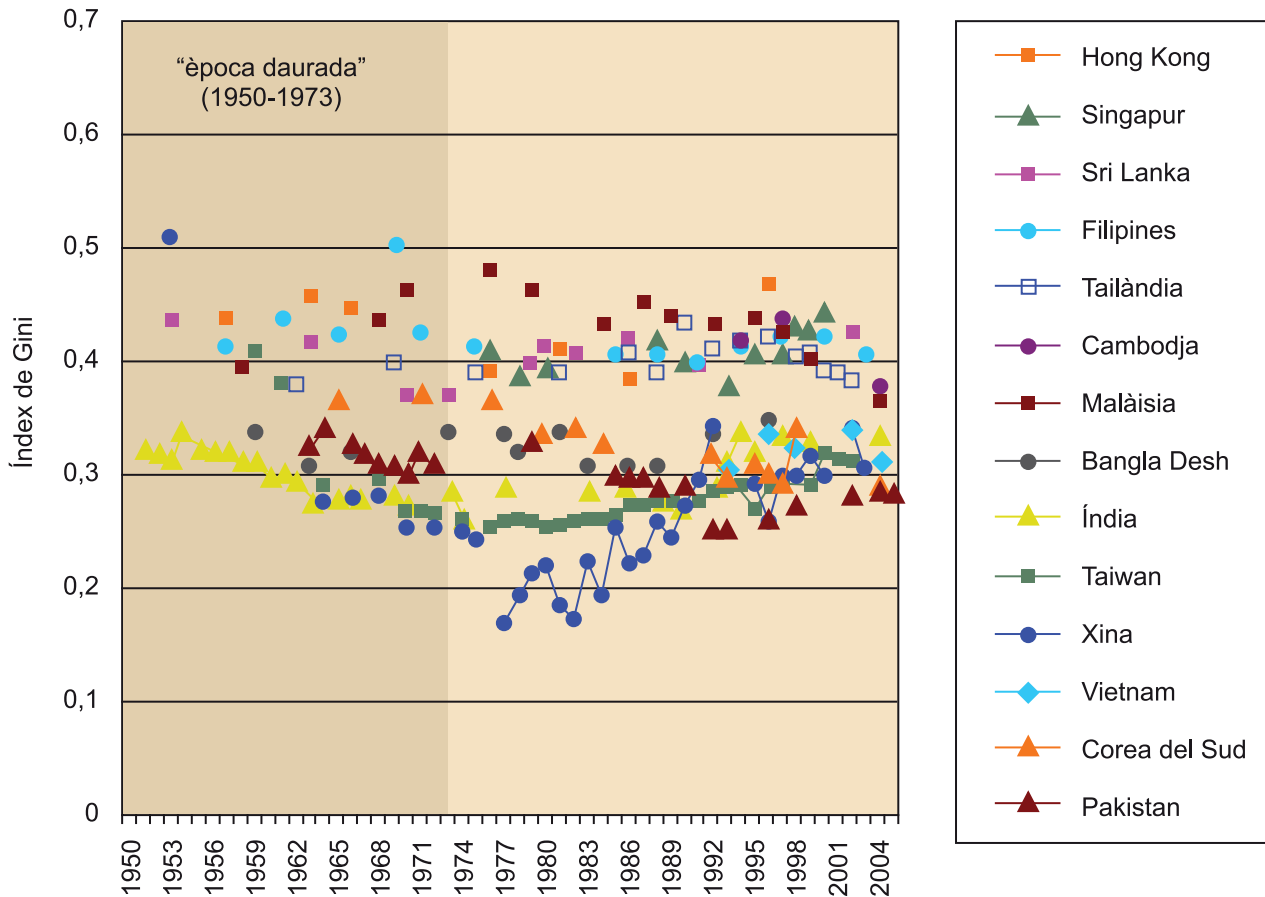
7.5. El paper de les reformes agràries i la reducció de la desigualtat

El manteniment de les condicions que han fet possible la convergència econòmica dels NIC asiàtics mitjançant el model de l'ELG també ha tingut molt a veure amb el menor grau de desigualtat en el repartiment de la renda que ha caracteritzat la majoria dels països asiàtics, especialment després de les reformes agràries dutes a terme al Japó, Taiwan, Corea del Sud, el Vietnam, Sri Lanka, Tailàndia o les Filipines, entre d'altres (Kay, 2002, pàg. 1073-1102). Per contra, com hem vist en l'apartat anterior, la desigualtat extrema ha estat una barrera molt important per a aplicar una política semblant als països de l'Amèrica Llatina, on les minories riques s'han caracteritzat per consumir grans quantitats de béns de consum importats i col·locar els seus estalvis privats als mercats de capital forans (compareu la figura 20 amb la figura 15, en l'apartat anterior).

Diferències entre Àsia i l'Amèrica Llatina

Cada reforma agrària va ser diferent en funció del context social i polític, i els resultats també divergiren. Però en comparació amb l'Amèrica Llatina, i malgrat les moltes distorsions dels processos socials i polítics viscuts amb la Guerra Freda, podem dir que el conjunt d'Àsia es va beneficiar d'una major cohesió social, tant a causa de l'herència del seu passat més remot com per l'impuls democratitzador experimentat amb la descolonització i el Moviment de Països No Alineats.

Figura 20. Desigualtat d'ingrés a Àsia (1950-2004)

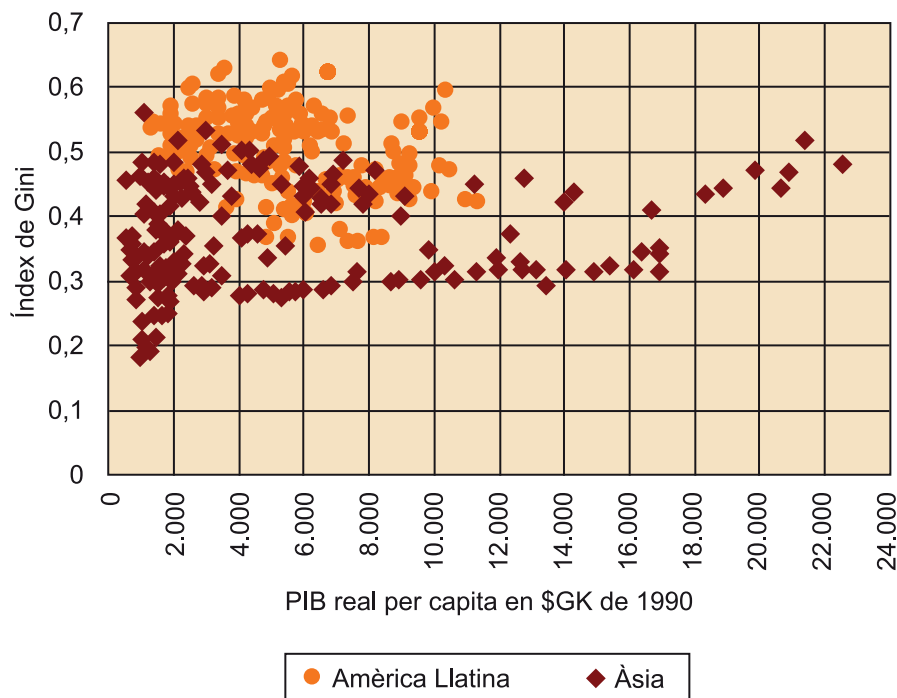
Font: elaboració pròpia, prenent els valors mitjans de les estimacions de més qualitat estadística incloses en la base de dades WIDER, reunida per J. B. Davies, S. Sandstrom, A. Shorrocks i E. N. Wolff (2006).

Nota

Per visualitzar millor el gràfic vegeu l'ampliació al web.

Les variacions interanuals dels índexs de Gini dels països inclosos en aquestes figures 15 i 20 poden estar en part afectades pel caràcter no del tot homogeni de les sèries, atès que provenen de diversos estudis fets amb fonts primàries i tractaments diferents. Per tant, únicament podem considerar significatius els grans ordres de magnitud o les tendències més generals que mostren. Però hi ha un aspecte interessant que permet observar: si la desigualtat ha seguit o no una única pauta a mesura que la renda *per capita* augmentava, tant a Àsia com a l'Amèrica Llatina. Considerada de forma agregada les dues grans regions del món, la correlació entre aquell índex de desigualtat i els nivells de PIB real per habitant als quals corresponen no mostra cap trajectòria uniforme del tipus d'una corba de Kuznets, i molt probablement ens indica que diversos països han seguit pautes diverses. En canvi, la figura 21 demostra que per a cada nivell de renda real per habitant la majoria de països llatinoamericans han mantingut nivells de desigualtat força més alts que els asiàtics. També mostra que a Àsia el ventall de punts de partida era més obert i ha tendit a convergir cap a nivells menors d'una manera més clara que al conjunt de l'Amèrica Llatina.

Figura 21. Correlació entre desigualtat i renda *per capita* a Àsia i a l'Amèrica Llatina (1950-2004)

Font: elaboració pròpia amb els índexs de Gini de la base de dades WIDER, reunida per J. B. Davies, S. Sandstrom, A. Shorrocks i E. N. Wolff (2006), i amb el PIB real per habitant, en \$GK de 1990, de la base de dades d'Angus Maddison

Aquests contrastos regionals i nacionals en la trajectòria històrica de la desigualtat són importants. Un interessant resultat empíric trobat recentment en l'estudi de l'economia del desenvolupament és l'**existència d'una correlació negativa entre desigualtat i creixement econòmic a llarg termini** (Alesina i Rodrick, 1994, pàg. 465-490; Persson i Tabellini, 1994, pàg. 600-621; Easterly, 2007, pàg. 755-776). És a dir, les societats amb menys desigualtat han experimentat un creixement econòmic més alt i a la inversa, les societats més desiguals han augmentat menys la seva renda *per capita*. Aquesta correlació estadística entre desigualtat i creixement ha demostrat ser molt significativa i consistent. El problema és identificar els mecanismes específics pels quals el creixement econòmic es tendeix a bloquejar a les societats molt polaritzades, mentre que les societats menys desiguals esdevenen més capaces de desenvolupar-se. També cal explicar, a més, per què unes societats són més desiguals que altres.

S'han suggerit diversos mecanismes pels quals la desigualtat pot frenar el desenvolupament econòmic, però la seva capacitat explicativa és encara motiu de debat. Tot seguint un model proposat per Arthur Lewis (1915-1991), força economistes del desenvolupament havien cregut fins fa poc que una desigualtat més gran podria accelerar el creixement econòmic pel fet de concentrar la capacitat d'estalvi i inversió en un grup reduït de persones, que a la vegada podrien obtenir guanys molt elevats oferint ocupació a una oferta de treball barat que durant un llarg període de temps romandria gairebé il·limitada, mantenint els salaris a un baix nivell de subsistència. La troballa d'una correlació estadística negativa entre creixement i desigualtat desmenteix l'antic supòsit del model de Lewis, i ha portat a pensar que potser la polarització social malmet la

Recentment s'ha demostrat l'existència d'una correlació negativa entre desigualtat i creixement econòmic a llarg termini.

confiança bàsica requerida per al bon funcionament del sistema de crèdit. Les **asimetries d'informació** i les restriccions institucionals limitarien la capacitat d'obtenir préstecs, tot reduint la capacitat d'innovació i la inversió efectiva.

A més, **a les societats més desiguals la renda mediana tendeix a ser inferior a la mitjana**. Aquesta situació pot alimentar conflictes socials en contextos no democràtics o esperonar la demanda electoral de polítiques redistributives de signe igualitari en contextos democràtics. Davant els desafiaments sorgits al si de les societats molt desiguals que cerquen democratitzar la política i l'economia, les elits poden reaccionar organitzant cops d'estat militars i instaurant dictadures com les que han sovintejat a l'Amèrica Llatina al segle XX (Acemoglu i Robinson, 2006). Això és el que veiem clarament en la trajectòria de la desigualtat a Xile: després del sagnant cop d'estat del general Augusto Pinochet de 1973, l'índex de Gini va augmentar prop d'un 30% i va saltar de 0,440 el 1972 a 0,570 el 1982 (figura 15).

En paraules del premi Nobel Joseph Stiglitz:

"[...] les societats on hi ha una desigualtat més gran funcionen de manera diferent de les que són més igualitàries, encara que sigui només perquè les diferències de poder econòmic es tradueixen inevitablement en diferències de poder polític."

Stiglitz, *Los felices 90. La semilla de la destrucción* (2003, pàg. 347).

Per aquests o altres camins, la desigualtat pot acabar afectant negativament l'estructura d'incentius bàsica per a la innovació econòmica i el desenvolupament humà (Easterly, 2003).

Tanmateix, tal com reconeix l'economista del desenvolupament Elhanan Helpman:

"[...] podem afirmar amb certa convicció que la desigualtat interna d'un país frena el seu creixement, però poca cosa podem dir sobre els mecanismes per mitjà dels quals es produeix aquest efecte."

El mateix passa a l'hora d'explicar per què unes societats són més desiguals que altres. La raó principal rau, probablement, en el fet que per a tot això la història estableix el següent:

"[...] les institucions són més importants a l'hora de determinar el creixement econòmic que l'R+D o l'acumulació de capital humà i físic. Malgrat que els historiadors econòmics i altres científics socials fa molt temps que examinen les institucions, els models econòmics sobre la influència de les institucions en el creixement econòmic són molt recents. [...] L'estudi de les institucions i la seva relació amb el creixement econòmic és una immensa tasca en què fins ara només s'han aconseguit avenços molt minsos."

Helpman, *El misterio del crecimiento económico* (2007, pàg. 114-115, i 162-164).

Els models són eines construïdes per a ajudar a pensar millor la relació entre els supòsits teòrics amb què interpretem la realitat i la informació empírica amb què els contrastem. Com més rigorosa sigui aquesta contrastació, més ràpidament s'aconsegueix superar supòsits erronis i adoptar nous enfocaments teòrics més capaços d'entendre la realitat. Emprats amb seny i bona informació empírica, els models també permeten explorar hipòtesis "contrafactuals" –què hauria passat si una cosa o una altra no hagués succeït–, i ajuden a esbossar

possibles escenaris prospectius de futur. Així és com avança el coneixement científic, aprenent dels propis errors, i com pot ajudar la societat a prendre millors decisions col·lectives.

Per a fer-ho cal atrevir-se a pensar sense crosses ni inhibicions, i a discutir sempre qualsevol supòsit tenint en compte la nova evidència empírica disponible. Per això, quan són bons els models analítics acostumen a creuar barreres ideològiques. Per exemple, el model de Lewis era una versió neoclàssica més avançada de la idea de Karl Marx (1818-1983) sobre l'existència d'un "exèrcit proletari de reserva", que mantenia els salaris a un nivell de subsistència estricta. Al seu torn, Marx s'inspirà en aquest punt en les idees econòmiques sobre el creixement de la població d'un personatge situat als antípodes de la seva opció política, i al qual odiava profundament: el reverend anglicà Thomas R. Malthus (1766-1834) (Kindleberger, 1989). Després de trobar una correlació negativa persistent entre creixement econòmic i desigualtat de la distribució de la renda, la ciència econòmica necessita continuar explorant aquesta relació a llarg termini més enllà dels vells supòsits. Per fer-ho, la història econòmica ofereix un banc de proves essencial per a contrastar qualsevol nou model, i també per a ajudar a discernir millor allò que, a més de ser significatiu estadísticament, esdevé realment rellevant (Ziliak i McCloskey, 2008).

Lectura recomanada

Vegeu també l'aplicació a la història del pensament econòmic d'aquest plantejament sobre els avenços analítics que creuen el pensament d'autors situats en posicions ideològiques molt allunyades, feta per:

Joseph A. Schumpeter
(1971). *Historia del análisis económico*. Barcelona: Ariel.

Bibliografia

- Abramovitz, Moses** (1986). "Catching up, forging ahead and falling behind". *The Journal of Economic History* (núm. 46).
- Acemoglu, Daron; Robinson, James A.** (2006). *Economic origins of dictatorship and democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Alesina, Alberto; Glaeser, Edward** (2004). *Fighting Poverty in the US and Europe: A World of Difference*. Oxford: Oxford University Press.
- Alesina, Alberto; Rodrick, Dani** (1994). "Distribution Politics and Economic Growth". *The Quarterly Journal of Economics* (vol. 109, núm. 2).
- Allen, Robert** (2003). *Farm to Factory. A Reinterpretation of the Soviet Industrial Revolution*. Oxford: Princeton University Press.
- Arch, Getti J.; Naumov, Oleg V.** (2001). *La lógica del terror. Stalin y la autodestrucción de los bolcheviques, 1932-1939*. Barcelona: Crítica.
- Aschauer, David Alan** (1989). "Is public expenditure productive?". *Journal of Monetary Economics* (vol. 23, núm. 2).
- Ayres, Robert U.; Warr, Benjamin** (2009). *The Economic Growth Engine: how energy and work drive material prosperity*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Broadberry, Stephen N.** (1997). "Anglo-German productivity differences 1870-1990: A sectoral analysis". *European Review of Economic History* (núm. 1).
- Chang, Ha-Joon** (2004). *Retirar la escalera. La estrategia del desarrollo en perspectiva histórica*. Madrid: La Catarata / Instituto Universitario de Desarrollo y Cooperación.
- Coase, Ronald H.** (1994). *La Empresa, el mercado y la ley*. Madrid: Alianza Editorial.
- Crafts, Nicholas F. R.** (1995). "The golden age of economic growth in Western Europe, 1950-1973". *Economic History Review* (núm. XLVIII).
- Crafts, Nicholas F. R.** (1997). "The Human Development Index and changes in standards of living: Some historical comparisons". *European Review of Economic History*.
- Crafts, Nicholas F. R.** (2002). "The Human Development Index, 1870-1999: Some revised estimates". *European Review of Economic History* (núm. 6).
- Crafts, Nicholas F. R.; Mills, Terence C.** (1996). "Europe's Golden Age: an econometric investigation of changing trend rates of growth". A: Bart van Ark; Nicholas Crafts (eds.). *Quantitative aspects of post-war economic growth*. Cambridge: Cambridge UP.
- Crafts, Nicholas F. R.; Toniolo, Gianni** (1996). "Postwar growth: an overview". A: Nicholas Crafts; Gianni Toniolo (eds.). *Economic Growth in Europe since 1945*. Cambridge: Cambridge UP.
- Davies, J. B.; Sandstrom, S.; Shorrocks, A.; Wolff, E. N.** (2006). "The World Distribution of Household Wealth". *UNU-WIDER project on Personal Assets from a Global Perspective*. Helsinki: World Institute for Development Economics Research of the United Nations University.
- Devine Jr., Warren D.** (1983). "From Shafts to Wires: Historical Perspective on Electrification". *The Journal of Economic History* (núm. 43).
- Easterly, William** (2003). *En busca del crecimiento: andanzas y tribulaciones de los economistas del desarrollo*. Barcelona: Antonio Bosch Editor.
- Easterly, William** (2007). "Inequality does cause underdevelopment: Insights from a new instrument". *Journal of Development Economics* (vol. 84, núm. 2).
- Eichengreen, Barry** (1996). "Institutions and Economic Growth: Europe after the World War II". A: Nicholas R. F. Crafts; Gianni Toniolo (eds.). *Economic Growth in Europe since 1945*. Cambridge: Cambridge UP.
- Engerman, Stanley L.; Sokoloff, Kenneth L.** (2005). "Colonialism, Inequality, and Long-Run Paths of Development". *NBER Working Paper* (núm. 11057).

- Espuelas, Sergio** (2011). "Are dictatorships less redistributive? A comparative analysis of social spending in Europe. 1950-1980". *European Review of Economic History* (vol. 16, núm. 2).
- Federico, Giovanni** (2011). *Breve historia económica de la agricultura*. Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza / SEHA.
- Fernald, John G.** (1999). "Roads to Prosperity? Assessing the Link between Public Capital and Productivity". *American Economic Review* (vol. 89, núm. 3).
- Field, Alexander J.** (2007). "The equipment hypothesis and US economic growth". *Explorations in Economic History* (vol. 44, núm. 1).
- Field, Alexander J.** (2007). "The Origins of US total factor productivity growth in the golden age". *Cliometrica* (núm. 1).
- Fogel, Robert W.** (2004). *The Escape from hunger and premature death, 1700-2100: Europe, America and the Third World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gershenkron, Alexander** (1968). *El Atraso económico en su perspectiva histórica*. Barcelona: Ariel.
- Giles, Judith A.; Williams, Cara L.** (2001a). "Export-led growth: a survey of the empirical literature and some non-causality results". *The Journal of International Trade & Economic Development: An International and Comparative Review* (vol. 9, núm. 3, pàg. 261-337).
- Giles, Judith A.; Williams, Cara L.** (2001b). "Export-led growth: a survey of the empirical literature and some non-causality results". *The Journal of International Trade & Economic Development: An International and Comparative Review* (vol. 9, núm. 4, pàg. 445-470).
- Glyn, Andrew** (2010). *Capitalismo desatado. Finanzas, globalización y bienestar*. Madrid: La Catarata.
- Gregory, Paul R.** (1982). *Russian National Income, 1885-1913*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hassel, Stéphane** (2011). *¡Indignaos!* Barcelona: Destino.
- Helpman, Ihanan** (2007). *El misterio del crecimiento económico*. Barcelona: Antonio Bosch Editor.
- Herranz Loncán, Alfonso (dir.); Espuelas Barroso, Sergio; Elu Terán, Alexandre** (2008). *Els orígens històrics del dèficit català en polítiques socials*. Barcelona: Departament d'Acció Social i Ciutadania de la Generalitat de Catalunya.
- Hirschman, Albert O.** (1977). *Salida, voy y lealtad: respuestas al deterioro de empresas, organizaciones y estados*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- Hirschman, Albert O.** (1986). *El avance en colectividad: experimentos populares en la América Latina*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- Kay, Cristobal** (2002). "Why East Asia overtook Latin America: Agrarian reform, industrialisation and development". *Third World Quarterly* (vol. 23, núm. 6).
- Kindleberger, Charles P.** (1989). *Economic Laws and Economic History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kornai, Janos** (1992). *The socialist system: the political economy of communism*. Londres: Clarendon Press.
- Krugman, Paul** (2007). *The conscience of a liberal*. Nova York: W. W. Norton & Company.
- Lange, Oskar** (1958). *The Political Economy of Socialism: two lectures*. L'Haia: Institute of Social Studies / Van Keulen.
- Lange, Oskar i Taylor, Fred M.** (1984). *Sobre la teoria econòmica del socialisme*. Barcelona: Empúries.
- Leigh, Andrew** (2007). "How Closely Do Top Income Shares Track Other Measures of Inequality?". *Economic Journal* (vol. 117, núm. 524, pàg. 619-633).
- Lewin, Moshe** (1985). *The making of the Soviet system*. Londres: Methuen.

- Lewin, Moshe** (2005). *El siglo soviético*. Barcelona: Crítica.
- Lindert, Peter** (2004). *Growing Public. Social Spending and Economic Growth Since the Eighteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mackie, Thomas T.; Rose, Richard** (1974). *The international almanac of electoral history*. Londres: Macmillan Press.
- Maddison, Angus** (1971). *Crecimiento Económico en el Japón y en l'URSS*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- Maddison, Angus** (1992). *La economía mundial en el siglo xx. Rendimiento y política en Asia, América Latina, a la URSS y los países de la OCDE*. Mèxic: Fondo de Cultura Económico.
- Maddison, Angus** (1995). *Monitoring the World Economy, 1820-1992*. París: OECD
- Maddison, Angus** (2002). *La Economía Mundial. Una perspectiva milenaria*. Madrid: OCDE/Mundiprensa.
- Maddison, Angus** (2010). *Statistics on World Population, GDP and Per Capita GDP, 1-2008 AD*. En línia: <http://www.ggdc.net/maddison>
- Marglin, Stephen A.; Schor, Juliet B. (eds.)** (1990). *The Golden Age of Capitalism. Reinterpreting the Postwar Experience*. Oxford: Clarendon Press.
- McNeill, John R.** (2003). *Algo nuevo bajo el sol: historia medioambiental del mundo en el siglo xx*. Madrid: Alianza Editorial.
- Milanovic, Branco** (2006). *La era de las desigualdades*. Madrid: Sistema.
- Neurath, Otto** (1973). "International planning for freedom". A: Marie Neurath; S. Robert Cohen (eds.). *Empiricism and Sociology* (pàg. 423-440). Dordrecht/Boston: Reidel Pub. [Reimpressió: (2005). Thomas E. Uebel; Robert S. Cohen (eds.). *Otto Neurath Economic Writings: Selections, 1904-1945*. Dordrecht / Nova York: Kluwer Academic Publishers.]
- Nove, Alec** (1973). *Historia económica de la Unión Soviética*. Madrid. Alianza Editorial.
- OECD** (2008). *Social Expenditure Database (SOCX)*. En línia: www.oecd.org/els/social/expenditure.
- Ofer, Gur** (1987). "Soviet Economic Growth, 1928-1985". *Journal of Economic Literature* (vol. 25, núm. 4).
- Persson, Torsten; Tabellini, Guido** (1994). "Is Inequality Harmful for Growth?". *The American Economic Review* (vol. 84, núm. 3).
- Sala-i-Martin, Xavier** (1994). *Apuntes de crecimiento económico*. Barcelona: Antoni Bosch.
- Schor, Juliet** (1999). *The Overspent American*. Nova York: Harper Perennial.
- Schor, Juliet** (2004). *Born to buy*. Nova York: Scribner.
- Schumpeter, Joseph A.** (1971). *Historia del análisis económico*. Barcelona: Ariel.
- Scott, James C.** (1998). *Seeing like a state: How certain schemes to improve the human condition have failed*. New Haven: Yale University Press.
- Sen, Amartya** (2007). *Identidad y violencia: la ilusión del destino*. Buenos Aires: Katz.
- Stiglitz, Joseph** (2003). *Los felices 90. La semilla de la destrucción*. Madrid: Taurus.
- Tello, Enric** (2005). *La historia cuenta. Del crecimiento económico al desarrollo humano ecológicamente sostenible*. Barcelona: El Viejo Topo.
- Temin, P.** (1995). "Socialismo en muchos países: la recuperación durante la Gran Depresión". *Lecciones de la Gran Depresión*. Madrid: Alianza.
- Temin, Peter** (2002). "The Golden Age of European growth reconsidered". *European Review of Economic History* (núm. 6).

Van der Ploeg, Jan Douwe (2010). *Nuevos campesinos. Campesinos e imperios alimentarios*. Barcelona: Icaria.

Von Hayek, Friedrich A. (2003). *Camí de servitud*. Barcelona: Proa.

Ziliak, Stephen T.; McCloskey, Deirdre N. (2008). *The cult of statistical significance: how the standard error costs us jobs, justice and lives*. Ann Arbor: University of Michigan Press.